

5. RÉSZ

HABSBURG-KIRÁLYOK A SZÉTTAGOLT MAGYARORSZÁGON (1526-1711)

15. Magyar-lengyel kapcsolatok a XVI. században

I. (Habsburg) Ferdinánd (1526-1564) és I. (Szapolyai) János (1526-1540)

1526. augusztus 30-án Lajos király özvegye, *Mária királyné* Habsburg főhercegnő udvarával Budáról Pozsonyba menekül. *I. Szulejmán* szultán szeptember 11-én hadai élén bevonul a védtelenül hagyott Buda várába. Szeptember 14-én a törökök felgyújtják Budát és Pestet, 25-én a szultán – hadak hátrahagyása nélkül - hazaindul a Duna-Tisza közén dél felé. Magával viszi a budai vár értékeit és a budai zsidókat. Október 12-én a Magyarországról távozó szultán helyőrséget hagy egyes szerémségi várakban.

1526. október 23-án Ferdinánd főherceget a cseh rendek királyukká választják. Apja, Szép Fülöp burgundiai uralkodó, anyja "Őrütl" Johanna. Felesége Jagelló Anna királylány.

1526. november 10-én a székesfehérvári országgyűlés *Szapolyai János* erdélyi vajdát választja királlyá. I. János november 13-án feleségül kéri Mária özvegy királynét. Szapolyai János 1487-ben Szepesvárott született. Apja Szapolyai János nádor, anyja Hedvig tescheni hercegnő. 1526. október 14-én választották királlyá Tokajban, november 11-én koronázták meg Székesfehérvárott. Felesége Jagelló Izabella lengyel főhercegnő lett, gyermekük János Zsigmond. Vele szemben 1526. november 17-én a pozsonyi országgyűlés magyar királlyá *Ferdinánd* cseh királyt, osztrák főherceget választja. 1526. november 26-án V. Károly levélben biztosítja a magyar rendeket, hogy testvére, Ferdinánd országát megvédi a törökkel szemben. 1526. december 17-i pozsonyi királyválasztáson – *Báthory István* nádor, *Nádasdy Tamás* és *Török Bálint* jelenlétében Ferdinándot támogatják. A főurak jelöltje I. Ferdinánd, 1503. március 10-én (15) született Alcalá de Haneres-ban. Apja Szép Fülöp burgundiai uralkodó, anyja „örült” Johanna aragóniai és kasztíliai infánsnő volt. 1526. december 16-án Pozsonyban – Mária özvegy királyné, *Báthory István* nádor és néhány főúr – királlyá kiáltja ki, és 1527. november 3-án koronázták meg Székesfehérvárott. Felesége Jagelló Anna magyar és cseh királylány volt. 1527. augusztus 20-án I. Ferdinánd hadai bevonultak Budára. Szeptember 27-én I. Ferdinánd hadvezére – 10000 fős spanyol és német zsoldos csapattal - Tokaj mellett szétszórja I. János seregét. János király a Tiszántúlra, majd Erdélybe húzódik.

Miután Szapolyai János 1527. szeptember 27-én Tokaj mellett megsemmisítő vereséget szenvedett a Habsburgoktól, Lengyelországba menekült, de miután Ferdinánd elhagyta Budát, a magyar urak visszahívták Szapolyait a magyar trónra. 1527. november 22-én *Lasky Jeromos* lengyel nemes I. Szapolyai János követeként Isztambulba érkezett, de csak 1528. január végén került a szultán elé. A szultán végül is 1528. január 27-én Magyarország királyának ismerte el Szapolyai Jánost. Łaski lengyel nemesi család volt, kiemelkedő tagjai között ott volt *Jan Łaski* (*1455 v. 1456. - +1531) főkancellár (1503-1510), Lengyelország érseke és hercegprimása (1510-től), valamint *Jan Łaski* (*1499- +1560) lengyel reformátor, katolikus pap, a hercegprimás unokaöccse is.

Ferdinándot november 3-án megkoronázzák. 1528. január 8-án I. Ferdinánd Magyar Kamarát alapít Budán, amely beszedi a királyi adót. Az új kormány szerv 1529-ig Budán, majd 1531-től Pozsonyban működött. Az Udvari Kamara irányítása alatt állt.

1528. január 27-én I. Szulejmán Isztambulban Magyarország királyának ismeri el I. Jánost. – 1528. március 7-én I. Ferdinánd *Báthory István* nádort nevezi ki magyarországi helytartóvá. Március 20-án I. János Szina mellett vereséget szenved I. Ferdinándtól. Néhány hívével Lengyelországba menekül, s májusban Tarnówban telepszik le, novemberben tér haza. 1529. május 10-én I. Szulejmán magyarországi hadjáratra indul. - Augusztus elején I. Ferdinánd hivatalai elmenekülnek Budáról. Augusztus 18-án I. János tiszteleg I. Szulejmán előtt a mohácsi török táborban, 29-én Szulejmán a mohácsi mezőn pártfogásába veszi János királyt, mint alattvalót.

1529. szeptember 1-jén Budán I. János aláírja az I. Ferenc francia királlyal – 1528. október 28-án - kötött fontainebleau-i szerződést, melyben a francia király segítséget ígért a Habsburgok-ellen. Szeptember 7-én a szultán elfoglalja Budát, melyet 14-én visszaad Szapolyainak a Szent Koronával együtt. 1529. szeptember 26.-október 14. között a török hadak Bécs ostromolják. December 21-én V. Károly császár nyomására VII. Kelemen pápa kiközösíti az egyházból I. Jánost és híveit. 1530. február 14-én I. János budai országgyűlésén csak az általa uralt területek képviseltetik magukat. Bánffy Jánost nádorrá választják (+ 1534). Május 8-án a nyugat-magyarországi rendek Pozsonyban részgyűlést tartanak. János király Buda novemberi osztrák ostromát követően, december 26-án kormányzóvá teszi a kalandor Gritti (+ 1534. szeptember 29.).

1531. január 21-én I. Ferdinánd és I. János megbízottai Visegrádon fegyverszünetet kötnek. 1531. március 19-én Bélaváron, május 19-én Veszprémben, novemberben Zákányban tartanak tanácskozást. 1531. májusában – a szultán beleegyezésével – egy éves béke jön létre a két király között. János király a bajor hercegekkel és a szász választófejedelemmel szövetkezik.

Az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyar Könyvtár gyűjteményében található régi nyomtatott, magyar nyelvű szöveggyűjtemények között említésre méltó *Sebald Heyden* 1531-ben, Krakkóban megjelent *Puerilium colloquiorum formulae* című munkája, amelyben nyomtatott magyar szöveg olvasható.

1532. január 1-jén Kenesén, március 12-én Berhidán tanácskozik I. János király. Ferdinánd április 24-én Esztergomban tartja az ellenországgyűlését. 1532. április 25-én I. Szulejmán a Dunántúlon keresztül Bécs ellen indul. Július-szeptember között Ferdinánd követeket (Lamberg és Nogarola) küld a portára. Augusztus 10-én megkezdődik Kőszeg várának ostroma, amely augusztus 28-án jelképesen meghódol a szultánnak. A vár néhány száz fős őrségének kapitánya a hős Jurisics Miklós volt. 1532. szeptember elején a Német Birodalom Bécs mellett várakozó 80000 főnyi serege a szultán hazaindulásának hírére kardcsapás nélkül feloszlik. 1533. január 21-i, Isztambulban megkötött békeszerződés során a szultán elismeri Ferdinándot Magyarország királyának.

Kőszeg

A XIII. században épült földesúri vár a hegy lábánál. Birtokosa a Héder nemzetség Kőszegi ága volt. A XIII. századból második feléből származó oklevelekben többször is említett várból, amely a mai elővár területén állhatott, alig maradt meg valami.

1289-ben Albert osztrák herceg elfoglalta a várossal együtt, ekkor égett le a minoriták temploma és kolostora. Albert a várfalak sérüléseit kijavíttatta. 1291-ben III. Endre Albert hercegnek a hainburgi békében hozott kikötése értelmében a Kőszegi-család védelmi szempontból fő erősségének számító másik kőszegi várát, az Óházat leromboltatta.

1327-ben Károly Róbert elvette a Héder nembeli Kőszegi Ivántól. 1328-ban Kőszeg szabad királyi városi rangra emelte. 1336-ban a király a várost falainak, tornyainak és árkainak megépítésére kötelezi, és ebből a célból 10 évre felmenti az adózás alól. 1342 és 1343-ban Nagy Lajos megújítja Károly Róbert rendeletét.

A mai vár a XIV. században épült. 1392-ben a Garai család kezére jutott, akik részben emeletesre építették át. III. Frigyes 1445-ben elfoglalta. 1454-ben, Hunyadi János Bécsbe való utazása során, útközben megszállt Kőszegen. Ekkor még mindig osztrák megszállás alatt állt. Mátyás az 1463-as soproni békében átengedte a várost és környékét III. Frigyesnek. Hunyadi Mátyás 1482-ben foglalta vissza a várost III. Frigyes császártól. Mátyás építtette a vár nyugati részét, ahol hat reneszánsz ablak keretezését tárták fel.

1492-ben zálogjogon Miksa császár tulajdonába jutott, így a királyi kamara igazgatta 1747-ig.

1526 után Ferdinánd osztrák főherceg helyezte ide várkapitánynak Jurisich Miklóst, aki 1532-ben 800 katonával sikeresen visszatartotta a vár falainál a Bécs ellen vonuló 55000-80000 fős török sereget. A Habsburgok Magyarországot a Habsburg-birodalom török elleni védőfalának tekintették, melynek feladata az volt, hogy feltartóztassa az ellenség előretörését, mielőtt az elérheti Ausztriát. A török elleni harcok a magyar végvári vonalon zajlottak. 1532-ben *I. Szulejmán* (1494/95 k.-1566) százezernél nagyobb létszámú sereggel indult Bécs ellen április végén, a sereg augusztus elején ért Kőszeg vára alá. Augusztus 10-én kezdődött meg a vár ostroma. Kőszeg *Jurisics Miklós* kapitány, horvát főnemes (1490-1543) védte 1000 emberrel, nagy részük nem is katona, hanem a török elől a várba menekült jobbágypolgárok voltak. A török a várat nem tudta bevenni. Jurisics színleg meghódolt, de a várat nem adta át.

A török elvonult a vár alól, de Bécsig már nem jutott el, visszafordult. A 25 napos ostrom után Szulejmán szultán kénytelen volt megelégedni a vár jelképes átadásával és visszafordulva lemondott eredeti hadicéljáról. A hagyomány szerint 1532. augusztus 30-án 11 órakor hagyta el a várost az utolsó török csapatrészt. Ennek emlékére szólnak meg ma is 11 órakor a város harangjai. Hálából Jurisich kapta a rommá lett várat, amelyet helyreállított.

1616-ban a Széchyek kapták meg, akik átépítették és sgrafittós dísszel új köntösbe öltöztették a várat. 1619-1620-ban rövid időre Bethlen Gábor csapatai szállták meg a várat. 1647-ben a magyar rendek sürgetésére visszacsatolták Magyarországhoz. 1695-től az Esterházy családé volt. A Rákóczi-szabadságharc idején a város gyakran cserélt gazdát. 1710-ben a harcok következtében az egész belváros elpusztult. 1777-ben a vár a várossal együtt leégett. Az öt torony közül ekkor már csak kettőt építettek a barokk tetőzet fölé. A vár helyreállítása során az udvar három szárnyát egységes barokk architektúrával alakították ki. Az Esterházyak, akik nem lakták a várat, a lovagtermet raktárrá alakították át.

A vár 1932-től laktanya volt, majd 1955-63 között helyreállítása gazdasági célokat szolgált. Az elővárból kétnyílásos téglahíd vezet a belső várba. Kétablakos, oromzatos kapuépítmény, közepén festett sátorral, boltozatos kapualjjal. A szabálytalan négyszög alakú, kőből épült vár sarkain négyzetes tornyok, az északi oldalon egy ötödik torony van, melyet befoglaltak a középkori vár végleges kialakításába.

1533-ban ugyancsak Krakkóban jelent meg az első magyar nyelvű nyomtatott könyv, *Komjáti Benedek* által fordított Szent Pál levelei.

1534. június 15-én I. Szulejmán szultán parancsára Lodovico Gritti, János király kormányzója elindul Magyarországra, hogy kijelölje az ellenkirályok országrészei közötti határt. Augusztus 11-én Gritti kormányzó hívei orvul megöletik Czibak Imre váradi püspököt, I. János király támaszát. 1534. szeptember 29-én a felkelt erdélyiek Medgyesen felkoncolják Gritti kormányzót.

1535. augusztus 21.- 1536. március 1. között béke jön létre I. Ferdinánd és I. János között. 1535. november végén Ferdinánd-párti országgyűlés kezdődik Pozsonyban. 1536. márciusában Nagyszében János királynak hódol, december 4-én I. János hadvezére csellel elfoglalja Kanizsát. A király utasítására a német polgárság egy részét elűzik a városból.

1536-ban *Kálvin János* megkezdte tevékenységét Genfben (Institutio Religionis Christianae). 1536-ban adják ki *Pesti Gábor* Új Testamentum fordítását. 1536-ban Krakkóban jelenik meg *Gálszécsi István* Énekeskönyve.

1537-ben Ferdinánd sikertelen törökellenes hadjáratot vezet. Katzianer (+ 1539. október 3.) szeptemberben vereséget szenved Eszéknél.

Győr

Győr (római nevén Arrabona) a Rába és a Duna-ág torkolatában települt. Győr I. István idején várispánság és püspöki székhely lett. Itt állt a Káptalan-dombon a XII. századi püspöki székesegyház, püspöki palota és vár. Itt épültek meg a kanonokok házai is. Az egész váregyüttest a város felé egyszerű körfallal kerítették. 1242-ben a tatárok dúlták fel Győrt.

A török korban hadászati szempontból a magyar végvárrendszer elsőrendű várai: Győr, Komárom, Eger, másodrendűek: Tata, Pápa, Veszprém és Gyula, harmadrendűek: Vázsony, Somoskő, Szolnok stb. lettek. A harmadrendű várak a portyázó könnyűhadak elleni védelemül és megfigyelés céljaira szolgáltak. A végvárrendszer Magyarországon 1576-ban már negyvennél több várat tartalmaz, melyek kiépítését és fenntartását az 1556-ban alakított bécsi Udvari Haditanács végezte.

A török közeledtének hírére Győr császári őrsége 1529-ben felgyújtotta és elhagyta a várat. A tűz ekkor a várat és a város jó részét elhamvasztotta. A fülesbástyás, ún. új-olasz rendszerű várak legfejlettebb típusában épült első példája Győr vára lett. Bécs védelmében 1537-ben kezdték meg az „égett város” (törökül: Jenik Kala) védőövének kiépítését. A török támadással szemben Győr végvára a Dunántúli Főkapitányság székhelye lett. Előbb a Káptalan-dombot, majd az egész mai belvárost olasz védőművekkel vették körül. 1561-ben *Francesco Benigno* lett az építés vezetője. A vár erősítési terveit 1562-ben *Pietro Ferrabosco* készítette, aki 1564-65-ben maga vezette a munkálatokat. Ferrabosco szabálytalan, nyújtott alakú, ötszögű, hétbástyás várat tervezett, két hosszanti oldalának közepén és a sarkokon egy-egy bástyával. A bástyák közül hat épült ki fülesbástyák módjára. A várnak három kapuja volt: az északi Duna-kapu, a nyugati Bécsi-kapu és a déli Fehérvári-kapu.

1566-ban tűzvész pusztította a várat. Prága és később Eger építőmestere, *Cristoforo della Stella* fejezi be a várépítést. 1594-ben a törökök csak Hardegg Ferdinánd gróf, városparancsnok árulása révén tudta elfoglalni.

A vár 1594-98 között volt a törökök kezén, 1598-ban a magyarok Pálffy és Schwarzenberg vezetésével a kaput petárdával berobbantva, a huszárok meglepetésszerű rohamával foglalták vissza.

1663-64 között új tervek készültek a külső erődművekre. Ezek 1666-ra meg is valósultak. A korszerű vár 1683-ban ellenállt a török ostromnak is. A hajdani várat 1809-ben Napóleon csapatai robbantották fel és csak a Szforza-udvar és a kazamaták egy része maradt meg. A vár falait 1817-ben kezdték lebontani. 1847-ben eltávolították a Fehérvári-kaput a föléje épült tűztoronnyal együtt. A vár helyreállítására 1959-60-ban került sor.

Várpalota

Bátorkő nevű várát a XIII-XIV. századi források említik. A várostól északnyugatra szép, erdős-sziklás szűk völgyben állnak még Pusztapalota romjai is. Palota neve először 1397-ben bukkan fel oklevelekben. Ez a főúri palota 9 méter széles és 30 méter hosszú, kőből épült földszintes építmény volt. Kápolnája egyenes záródással végződött, és keresztboltozat fedte.

Az új várat 1440 táján Újlaki Miklós építtette fel 1439-1445 között. Az építkezést fia, Újlaki Lőrinc (+1524) fejezte be 1480 körül. Ezt a palotát tulajdonosai, az Újlakiak 1439-1445 között szabályos belsőtornyos várrá építették át, a négyszög minden sarkán toronnyal. Udvarát – valószínűleg mind a négy oldalon – árkádos folyosó díszítette.

1537 körül a várat, külső homlokzati falainak megkettőzésével megerősítették. Az 1533. évi török ostromnak ellenállt. A török korban azonban többször is gazdát cserélt. A vár XVI. századi alakját két hadmérnök, Angellini valamint Giulio Turco 1572. évi felvételi rajzai őrizték meg. Leghíresebb kapitánya, Thury György 1558-tól volt a vár élén. 1566-ban visszaverte a török ostromlókat. Thury György 1568-1571 között volt a kanizsai vár kapitánya. A Kanizsa közelében lévő Orosztorony alatti csatában esett el.

A vár 1593-ban került először török kézre, de 1598-ban visszafoglalták. 1604-ben és 1624-ben Zichy Péter, 1650-ben Zichy István volt a vár kapitánya. 1608-1614, 1625-1660, illetve 1683-1687 között többször is a törökök birtokában volt. A várat 1654-ben a Zichyek kapták meg, akik a török kiűzése után 1699-1703 között barokk stílusban átépítették. 1702-ben a megyei gyűlés megfellebezte Lipót császárnak a vár felrobbantására vonatkozó parancsát. A település lakossága a Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok mellé állt, ezért 1704-ben Heister császári tábornok büntetésből feldúlta. 1707-ben Pfeffershofen báró, császári tábornok ezer fős ostromát a Palotán táborozó Domonkos Ferenc kuruc brigadéros visszaveri. A Rákóczi-szabadságharc leverése után Rabutin leromboltatja a vár két északi saroktoronyát. Az 1715. évi 42. tc. értelmében a vár katonai jellege megszűnik.

A kastélydombon álló volt Zichy-kastély barokk épületét 1725-ben építették. 1863-ban Ybl Miklós tervei szerint romantikus stílusban átalakították.

1889-ben Zichy Paula halálával férje, Oldershausen báró a birtokosa. 1890-ben a Wolf testvérek vásárolják meg. 1903-ban Witzleben Altdöbern Henrik gróf vásárolja meg, aki megindítja a szénbányászatot. 1923-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. vásárolja meg, amely 1930-ban a hadikincstárnak ajándékozza. A második világháború alatt és után pusztulásnak indult vár restaurálása után kulturális célokra állították helyre.

Sümege

Sümege területe a római kortól lakott volt. Vára a XIII. század óta állt a Vár-hegy tetején. 1282-ben említik először. A vár valószínűleg a XIII. század második felében épült, de ekkor még a hegytetőnek csak egy részét foglalta el. A XIII. századtól a veszprémi püspök birtoka volt. A XV. század harmadik negyedében a várhegy egész fennsíkját védőfalakkal vették körül. Ekkor épült a külső torony is. Erre az időre vall Vetési Albert veszprémi püspök (1458-1485) címere a XV. század második feléből. A kápolnát Vitéz János püspök építtette reneszánsz részletekkel.

A török ellen 1537-ben megerősítették a várat. Amikor 1552-ben, Bornemissza Pál (1549-1553) püspök idején a törökök elfoglalták Veszprémet, a veszprémi püspökség Sümegegre költözött. Köves András (1553-1568) veszprémi püspök olaszbástyákat építtetett a vár védőövének megszilárdítására. A várat 1554-ben az északkeleti sarkán kétszintes erős ó-olasz rendszerű bástyával erősítették meg. A török a várat nem tudta bevenni. Ettől kezdve kétszáz éven át püspöki székhely lett. 1568-ban Guilo Turco ezt a várat is felmérte. 1603-ban Újlaki Lajos lett a veszprémi püspök, akit 1605-ben Hagymási Kristóf Sümegeben megöletett. A vár 1608-ban Engelis Ferenc püspök (1608-1628) birtokába jutott. Széchenyi György püspöksége idején (1648-58) a város és a vár virágkorát élte.

1664-ben tűzvész sújtotta a várat. 1674-ben a kaputornyot ágyúk elhelyezésére alkalmas bástyával erősítették meg. 1701-ben kiégett. 1705-1709 között a kurucok kezén volt, 1709-1713 között a császáriak birtokolták. 1713-ban a császári csapatok felgyújtották, azóta pusztuló rom volt. 1774-ben a várat hatalmas tűzvész pusztította el, de újjáépült.

A barokk püspöki palota 1748-1755 között épült. Padányi Bíró Márton építtette korábbi épület felhasználásával. 1957-64 között teljes feltárás után részben helyreállították. Az út a külső kaputornyából visz a belső kaputoronyhoz, mely a várudvarra nyílik. Ennek déli részében van a helyreállított XIII. századi Öregtorony, amely a környező várfalakkal együtt a vár magja volt. A várudvar északi részén áll az ún. Kövesbástya.

1537-ben *Nádasdy Tamás* birtokán megkezdí működését a sárvári nyomda. 1538-ban Bécsben megjelenik *Dévai Bíró Mátyás* magyar nyelvű ábécés könyve. 1539-ben jelenik meg *Sylvester János* latin-magyar nyelvtana.

Sárvár

Sárvár már a rómaiak idejében lakott hely volt (Arrabone). Nevét feltehetően arról a váráról kapta, amely a Rába és a Gyöngyös találkozásánál épült. Az árpád-ház idején a földvár neve Castrum Nigrum (Feketevár) volt. Az első kővár a jelenlegi helyén a XIII. század végén a Németújváriak építették. 1327-ben Károly Róbert elfoglalta a várat. 1390-ben Zsigmond királytól a Kanizsai család kapta és 1532-ig az ő kezükön volt. 1390-ben Kanizsai János esztergomi érsek volt. 1532-ben Kanizsai Orsolya házassága révén Nádasdy Tamás birtokába jutott, aki elsőként az erődítést erősíti. A vár a török időkben végvár volt. 1532-ben a török sikertelenül ostromolja.

Nádasdy Tamás 1534-ben Sárvárott iskolát építtetett melynek első iskolamestere Sylvester János lett. Nádasdy 1537-ben alapította a sárvári nyomdát, melynek első munkája 1539-ben Sylvester János latin-magyar nyelvtana volt, majd 1541-ben itt nyomtatták ki az első magyar nyelvű könyvet, a Sylvester által fordított Újtestamentumot.

1543-1554 között épült meg a belső vár földsáncokkal rótt palánkból, szegletein nagyméretű földbástyákkal. A belső várat 1552-1560 között átépítik. Reneszánsz kaputornyát Palladio építtette. Bejáratához a XIX. században készült híd vezet. Sokszor megfordult a várban Tinódi Lantos Sebestyén (1505-1556) is, aki később itt is halt meg.

1588-ban a török újra ostromolja, ezt követően kezdik kőből kiépíteni a védműveket. A vár kiépítését Nádasdy Ferenc kezdte meg, de csak Nádasdy Ferenc fejezte be. A jelenlegi erődítést 1588-1615 között valószínűleg *Donato Grazioli* építtette. A kosárirves kapu 1589-ben épült. A XVII. század első felében ötszögűre alakítják a belső várat is. Az ötszögű, olaszbástyás várba épült, ugyancsak ötszögű kastély az olasz késő reneszánsz várépítészet épen maradt emléke. Az ötszögű külső várat vízesárok rendszer vette körül, az ötszög töréspontjain kazamatás bástyák állnak. Ekkor készíti *Andrea Bertinelli* a dongaboltozatos díszterem stukkós díszait. Falképeit 1653-ban Hans Rudolf Miller (HRM) festhette. A falképek a török háborúk csatajelenetait ábrázolják. A bejárat falon az 1601-es győri és az 1598-as kanizsai, szemben az 1601-es veszprémi és az 1602-es budai, jobb oldalon az 1597-es tatai, balra az 1597-es pápai, a mennyezeten az 1593-as sziszeki csata, melyen a vár ura, Nádasdy Ferenc, a „fekete bég” üldözi a törököt.

1671-ben a Habsburg-ellenes Wesselényi-féle összeesküvésben való részvételéért Nádasdy Ferenc országbíróként kivégezték. Kincseit Bécsbe vitték. A vár a Draschkovich család birtokába került. Később Szily Adámé lett, aki Dorffmeister Istvánnal 1769-ben a dísztermet kilenc ótestamentumi jelenettel és a toronyszobát „A tudományok és a művészetek allegóriája” freskókkal festette ki. A vár 1787-ben a genovai Pallaviciniek, 1803-ban Ferdinánd estei és modenai herceg tulajdona lett. Ferdinánd herceg klasszicista stílusban restauráltatta a várat. A vár végül a Wittelsbach bajor uralkodócsaládé volt.

1538. február 24-én Váradon I. János és I. Ferdinánd titkos békeszerződést köt (kulcsszereplői: Johann Wese lundin érsek és Fráter György váradin püspök). Lasky Jeromos I. Szapolyai János és I. Habsburg Ferdinánd 1538. évin nagyváradi titkos szerződése után, Ferdinánd képviselőjében 1539. szeptember-október között Szulejmán előtt feltárta a titkos szerződés pontjait.

1538 novemberében Segesvárott I. János király megrendezi az első nyilvános magyarországi hitvitát.

1539. március 23-án I. János feleségül veszi I. Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát. 1540 januárjában Göncön eredménytelenül tárgyalnak I. Ferdinánd és I. János megbízottai a két uralkodó felségterülete közötti határról. Április közepén az erdélyi rendek I. János előtt Fráter György kincstartóra panaszkodnak. 1540. július 7-én János királynak fia születik, János Zsigmond. Július 21-én Szászsebesen meghalt I. János király. Székesfehérvárott, a királyi kriptában temették el.

1540. július közepén követség indul Isztambulba, hogy elnyerje a szultán hozzájárulását az újszülött János Zsigmond (*1540- +1571) királlyá választásához. Fráter György 1540. szeptember 13-án – portai engedéllyel – királlyá választotta Szapolyai János áróját, a későbbi János Zsigmondot. Október közepén a török szultán is elismeri János Zsigmondot magyar királynak (soha nem koronázták meg). 1540. október-november között I. Ferdinánd hadai sikertelenül ostromolják Budát.

1540 októberében a váradi béke végrehajtása érdekében I. Ferdinánd biztosokat küld Erdélybe. 1541. február 12-én a tordai országgyűlésen fegyverszünetet kötnek az erdélyi Szapolyai- és Habsburg-hívek.

1541. május 4.-augusztus 21. között Roggendorf császári tábornok Budát ostromolja. 1541. június 1-jén a magyar főurak – a kalocsai érsek, az országbíró és a horvát bán vezetésével – Regensburgban segítséget kérnek a török ellen V. Károly császártól, aki viszont kitérő választ ad. - Július 10-én I. Szulejmán szultán hadai Buda alá érnek. Fráter György augusztus elején nem engedi be Budára V. Károly követeit. – 1541 augusztusában Szulejmán (+ 1566) megveri Roggendorft, 29-én csellel elfoglalja Budát. Török Bálintot, a csecsemő király gyámját elfogatja és Isztambulba viteti. Az ország három részre szakad. 1541. augusztus 31-én Buda a Török Birodalom részévé, vilajetévé lesz. Jagelló Izabella királyné és kísérete – szultáni parancsra – elindul a számára kijelölt Erdélybe. December 29-én I. Ferdinánd követi és Fráter György Gyalu várában egyezséget kötnek a váradi szerződés végrehajtásáról: Izabella átadta fia ország részét és a Szent Koronát. Cserébe visszakapta a szepesi Szapolyai-birtokokat.

Pest-Buda a török korban

1541. augusztus 29-én Buda csellel a törökök kezére került. 1686. szeptember 2-ig volt a törökök kezén. Jórészt ebben az időben pusztult el a középkori Buda. Buda volt az új török tartomány székhelye. A pasa palotáját a Szent György téren, a Vízi-kapu melletti volt ferences kolostorból alakították ki nagy, zárt kerttel és díszkúttal.

A törökök csak a budavári erődrendszer karbantartásával törődtek. A budai várpalota kaszárnya és börtön céljaira szolgált. A vár északi, Dísz tér felé eső részét ismételt löporrobbanások pusztították. A palota déli végét az 1686. évi felszabadító ostrom rombolta le. A legnevezetesebb török utazó, *Evlja Cselebi* az 1660-as években járt Budán.

A török időkből mindössze néhány fürdőépület (Rudas, Rác, Király és Császár fürdő), sírkápolna, várbástya maradt fenn. Buda lakosai közé idegenek telepedtek le. A Habsburgok 1542-ben, 1598-ban, 1602-ben és 1684-ben is sikertelenül ostromolták Buda várát.

A szultán állandó helytartója a budai pasa volt. Legjelentősebb közülük: *Jahjzáde Mohamed* (1543-1548), *Arszlán* (1565-1566) és *Szokollu Musztafa* (1566-1578), aki az első dunai állandó hajóhidat létesítette 70 „dobos” hajóból, középpont négy szétszedhető taggal az átmenő forgalom számára.

A török korban Budán 24, Pesten 5 dzsámi épült, 46 mecset és 6 türbe, iskolák (medresze), derviskolostorok létesültek. Számos gőzfürdő (hamam) és termálfürdő (ilidzse) és közutak létesültek a polgárok részére.

A Rózsadomb délkeleti lejtőjén áll a Budát 1541-ben megszálló török hadak egyik dervis fővezérének pár évvel később, Jahjzáde Mohamed pasa által emeltetett, XVI. századi síremléke, *Gül baba türbéje*. *Gül baba* 1541-ben, Buda elfoglalásakor, a három nap alatt díszes dzsámivá átalakított Boldogasszony-templomban, a hálaadó istentiszteleten halt meg. A számárhátíves ajtajú, kupolával fedett, nyolcszögletes épület Buda felszabadítása után egy ideig keresztény kápolna volt, később, 1822-től ismét mohamedán emlék lett, mozlím zarándokhely. Turbános fejfájú fakoporsó (1916) jelképezi Gül baba síremlékét.

A török fürdő kultúra emlékei a *Rác fürdő* (Kücsük Ilidzse = Kis fürdő), a *Gellért-fürdő* (Acsik Ilidzse) a *Rudas fürdő* (Jesil Direkli Ilidzse = Zöldoszlopos fürdő), a *Király fürdő* területén máig fennmaradtak. A *Rudas fürdőt* a XVIII. század folyamán többször átalakították, Dankó József 1831-1832-ben ismét átalakította és klasszicista épületszárnyakkal bővítette. A többszintes toldalékok és a fedett uszodatér pedig Czizler Győző tervei szerint a XIX. század végén épült. A budai Fő utcán lévő, 1566-ban épült, jellegzetes kupolás „*Király fürdőt*” Szokoli Musztafa budai pasa építtette, ez a fürdő *Horosz Kapuszu Ilidzse* (Kakas-kapu fürdő) volt, melybe a felhévízi termálvizet agyagső-vezetékeken szállították. Ez a mai Budapest legrégebbi fürdője. Bejárati épülete XVIII. századi, mai nevét König Mihálytól kapta, ő építette a klasszicista épületszárnyat 1826-ban. A *Lukács fürdő* helyén a török korban a *Barat Dergemine fürdő* állt, amely 1699. évi tűzvésznek esett áldozatul. A *Császár fürdő* helyén a *Veli bég fürdője* állott.

Az ország három részre szakad (Királyi Magyarország, Erdély és Részek: Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok vármegyék, Kővár). Temesköz Erdélyhez kapcsolódó szandzsák lett Petrovics Péter vezetésével. Erdélyben a szászok és a székelyek etnikai és területi autonómiát élveznek.

1541-ben megjelenik az első, teljes magyar Újtestamentum-fordítás, Sylvester János műve: ez a Magyarországon nyomtatott első magyar nyelvű könyv, amely az 1541-ben Sárvár-újszigeti nyomdából kikerült ki.

1542-ben a székelyudvarhelyi országgyűlés Fráter Györgyöt János Zsigmond gyámjának és Erdély helytartójául ismeri el. Fráter György (eredeti neve Utjeszenics, anyai nevén: Martinuzzi György, horvát származású pálos rendi szerzetes volt). János Zsigmond udvarát Gyulafehérváron rendezik be.

1542. szeptember 28.-október 8. között a Német Birodalom és I. Ferdinánd hadai eredménytelenül ostromolják Pestet. 1542-től tömegesen menekülnek el Szeged-Temesvár vidékéről. 1543-ban Szulejmán újabb hadjáratot vezet a Budai vilájet kiszélesítésére. A török februárban elfoglalja Szegedet, június 23-án Valót, július 6-a előtt Pécsset, majd július 7-én Siklóst. Augusztus 10-én I. Szulejmán elfoglalja Esztergom várát, augusztus 17-én Tatát, szeptember 3-án Székesfehérvárt. 1543-ban Esztergom eleste után Várady Pál érsek Nagyszombatba költözött.

1530-ban írja meg **Mikolaj Kopernik** (lat.: Nicolaus Copernikus) *De Revolutionibus Orbium Coelestrium* című művét. 1543-ban meghalt Kopernikusz, néhány nappal műve megjelenése után. Művében először mondja ki, hogy nem a Föld a Világrendszer középpontja.

Kopernikusz

A XVI. század elején a Világegyetem általánosan elfogadott képe még az ókori gondolkodó, Arisztotelész (i.e. 384-322) geocentrikus (Föld-középpontú) tanaira, valamint e tanok Ptolemaiosztól (i.e. 85-161) való továbbfejlesztésére támaszkodtak. Ptolemaiosz a Földet helyezte a Naprendszer középpontjába. Elmélete szerint a Nap, a Hold és a bolygók a mozdulatlan Föld körül keringenek. Ptolemaiosz elméletét a keresztény egyház is vallotta. Először Kopernikusz lengyel tudós, aki a frauenburgi (fromborki) székesegyház kanonokjaként élete nagy részét csillagászati megfigyelésekkel töltötte, és észleléseit gondosan feljegyezte, matematikai számításokkal alátámasztva új rendszert alkotott.

Mikolaj Kopernik (lat.: Nicolaus Copernikus 1473-1543) a lengyelországi Toruńban született 1473. február 19-én. Jómódú kereskedő fia volt, nagybátyja 1494-ben Warmia püspöke lett. Az ő tanácsára ment 1491-ben a Krakkói Egyetemre. 1498-ban – papi előképzettség nélkül – kinevezték a fromborki székesegyház kanonokává. Egy év múlva Bolognába utazott, ahol az ottani egyetemen jogi tanulmányokat folytatott, majd 1501-ben a Padovai Egyetemen orvosi diplomát szerzett, melyet élete végéig gyakorolt. 1503-ban tért vissza hazájába, Lengyelországba.

Kopernikusz csillagászati megfigyeléseit még 1497-ben, Bolognában kezdte meg, majd Lengyelországban folytatta. Amikor rálelt Arisztarkhosz (i.e. 310-230 k.) Nap-közppontú (heliocentrikus) elméletére, sok éven át dolgozott elgondolásán. Kinyilvánította, hogy a Nap a változatlan helyzetű középpont, és a bolygók keringenek körülötte. A Föld csak egy a bolygók közül. Évente megkerüli a Napot, s közben naponként megfordul a tulajdon tengelye körül is. Úgy tartotta továbbá, hogy a Hold nem tartozik a bolygók közé, hanem a Föld kísérője. Kopernikusz a Merkúrt vette a Naphoz legközelebbinek és a Szaturnuszt a legtávolabbinak (abban a korban az Uránuszt, a Neptunuszt és a Plutót még nem ismerték, mert az égboltot szabad szemmel vizsgálták). Kopernikusz a bolygók mozgását körpályára tételre fejtette fel.

1530-ban papírra vetette elméleteit, *VII. Kelemen pápa* jóváhagyta kéziratát, és utasította a tudóst a könyv megírására. Kopernikusz elveit a *De Revolutionibus Orbium Coelestrium* (Az égi pályák körforgásáról) c. művében tette közzé. Kopernikusz Fromborkban hunyt el 1543. május 24-én. Elveit a pápai inkvizíció csak az 1600-as évek elején kezdte üldözni. A távcsövet is csak 1600-ban fedezték fel Hollandiában, és ezt Galileo Galilei (1564-1642) 1609-ben tökéletesítette. A Kopernikuszi-rendszert valló Galileo Galilei nézeteit és kutatási eredményeit 1632-ben a *Dialogo* c. művében tette közzé, melyért az inkvizíció elé idézték és – a pápai inkvizíció határozata alapján – házi őrizet alá helyezték.

Johannes Kepler (1571-1630) német csillagász pedig 1609-1616 között tette közzé a bolygók mozgásáról szóló három könyvét. Kepler – Kopernikussszal ellentétben – a bolygók mozgását már ellipszis pályán gondolta el, és az ellipszis egyik gyújtópontjába helyezte el a Napot, ezzel kiküszöbölte a kopernikuszi elmélet buktatóit.

1544 áprilisától Visegrád, Nógrád, Hatvan, Döbrököz, Simontornya, Ozora, Velika török kézre kerül: lévai és szalkai győzelem. 1544. május 7-én V. Károly levélben megígéri, hogy 1545 tavaszán a Német Birodalom haderejével személyesen siet Magyarország felszabadítására. Ezzel szemben Mehmed budai pasa elfoglalja Visegrádot, Nógrádot és Hatvant.

1544. augusztus 1-jén a tordai országgyűlésen először vesznek részt a Partium küldöttei. Ettől az időponttól számolják a tiszántúli megyék Erdélyhez csatolásának kezdetét. Az 1545. július 7-én a Fráter György helytartó által összehívott debreceni országgyűlés megajánlja a török adót, de I. Ferdinánd felségjogát is elismeri. 1545-ben I. Szulejmán szultán összeírta a „magyar tartományt” (Halil bég dejtere).

1545 évi tridenti zsinaton III. Pál támogatásával támadás indul a protestánsok ellen. (1545-1563. Ellenreformáció)

1546. november 2-án az öt felsőmagyarországi város: Kassa, Eperjes, Bártfa, Kisszeben és Lőcse evangélikus lelkészei zsinatot tartanak.

1545. november 10-én 18 havi fegyverszüneti megállapodás jön létre a törökkel. 1546-ban Mehmed budai pasa a helyi katolikus és evangélikus papoknak egyenlő jogokat biztosít.

1547 áprilisában Nyáry Ferenc a szászországi harctéren harcol. Júniusban békekötés jön létre a törökkel, melyet decemberben kihirdetnek a magyar tanácsban. 1547. június 19-én Drinápolyban aláírják az V. Károly császár és I. Szulejmán szultán közötti 5 évre szóló békét (Gerhard Weltwyck követ).

1548. február 22-én a király szentesíti az 1547 évi pozsonyi országgyűlés törvényeit, melyek egyebek mellett a végvárok fenntartásáról, s a jobbágyok adózásáról, költözéséről rendelkeznek. Október 18-november 22. között a pozsonyi országgyűlés rendelkezéseket hoz a katolikus egyház megerősítésére.

I. Zsigmond fia, II. Zsigmond Ágost (1520-1572) lengyel király és Litvánia nagyfejedelem (1548-1572) a Jegalló-dinasztia utolsó tagja volt. Az 1569. évi lublini unióval államjogilag egyesítette Lengyelországot és Litvániát. Halála után rövid ideig III. Henrik került a lengyel trónra.

Bodzentyni triptichon

A Kielce közelében fekvő **Bodzentyn** valaha gazdag város volt. Eredetileg posztókészítők és más kézművesek lakták. A domb peremén a XIV. századi, majd a XVI. században reneszánsz stílusban átépített *püspöki vár* romjai láthatók. Társaskáptalani gótikus *plébániatemplomát* a krakkói Wawel-katedrálisából származó, 1546-ban készült, Berecci műhelyéből kikerült főoltára díszíti, oltárképe, *Mária mennybemenetele*, *Petrus Venetus* műve. A templom bal hajójában lévő késő gótikus szárnyasoltár (triptichon), a krakkói iskola XVI. század eleji remeke. Az oltárkép középrésze és predellája a templomban, szárnyképei (egy elveszett kivételével) a kielcei Egyházmegyei Múzeumban láthatók. Az alsó rész a predella Mária rokonságát ábrázolja, míg a fő részben Mária halála látható. A közepén térdelő haldoklót a 12 apostol fogja közre. Fent Krisztus emeli mennybe Máriát, baloldalt pedig az oltáralapító *Jan Konarski* krakkói püspök térdepel. A táblakép a Wit Stwosz iskolájához tartozó Marcin Czarny műve, XV. századi eredetű.

1548-ban Perényi Gábor a reformáció szellemében átszervezi a sárospataki városi iskolát.

1549. február 10-től Báthory András új tárgyalásokat folytat Martinuzzival. 1549. szeptember 8-án hosszas egyeztetés után Nyírbátorban titkos megállapodás születik Ferdinánd biztosai (ecsedí Báthory András, Niklas Salm és Sigmund Herbeistein) illetve Fráter György között, melynek értelmében Erdély és a Partium Ferdinándra száll, Izabella királyné és János Zsigmond 100000 forint kárpótlást és két sziléziai hercegséget kap.

1549-ben Krakkóban megjelenik **Dévai Mátyás** „*Orthographia ungarica*” c. műve.

1551-ben Debrecenben megkezdődik a katolikusból helvét reformátorrá lett Kálmáncsehi Sánta Márton.

1550. március 5-én Fráter György útnak indítja a Portára Erdély évi adóját. 1550-ben polgárháború (1550-1551) robban ki Izabella királyné és Fráter György között. 1551. július 19-én Izabella királyné – fia nevében is – Gyulafehérvárott aláírja az 1549. évi nyírbátori megállapodáson alapuló szerződést.

A szerződésben Izabella királyné lemond Erdélyről és fia, II. János magyar trónigényéről. Ferdinánd mintegy 6000 zsoldossal Erdélybe küldi Castaldo örgrófot. Július 21-én Castaldónak átadja a Szent Koronát, amit Bécsbe szállítanak. Szeptember 1-jén II. János lemondott, és Ferdinánd Fráter Györgyre bízta Erdély kormányzását. 1551. december 17-én Castaldo parancsára alvinci kastélyában meggyilkolják – a gyanússá vált - Fráter György helytartót.

1551. szeptember 19-én Becse, 24-én Becskerek, október 8-án Lippa török kézre kerül. Október 16-17. között kerül sor Temesvár ostromára. November 18-án visszafoglalják Lippát. 1552 június elején Hadum Ali pasa megszállja Veszprémet, július 9-én elesik a Szondi György által védett Drégely. 1552. július 27-én Losonczy István temesi ispán szabad elvonulás fejében feladja Temesvárt Kara Ahmed pasa másodvezér seregének, amely köré a török megszervezi a hódoltság második vilajetét. Július 30-án elesik Lippa, augusztus 11-én Karánsebes. Szeptember 4-én elesik Szolnok. Szeptember 9.-október 18. között viszont a török sereg sikertelenül ostromolja Eger várát, melynek kapitánya Dobó István (+1572) volt. Kara Ahmed pasa és Hadum Ali budai pasa egyesült serege kényszeredetten elvonult.

Török csatározások

Szokoli Mehmed beglerbég 1551-ben Erdély ellen vonulva több délvidéki várat is elfoglalt: Becse, Becskerek, Csanád, Lippa és október végén megkezdte Temesvár ostromát. A várat Losonczy István (?-1552) védte, a török sereg nem tudta elfoglalni és elvonult. Alig fél évvel később, 1552-ben Ahmed pasa által vezetett ostromló sereg, mintegy 20000 fő 16 ágyúval kezdte meg a Losonczy István által védett Temesvár ostromát. Az udvartól nehezen kicsikart pénzt Aldana császári tábornok elsüllyesztette. Temesvárt Losonczy és magyar katonái hőiesen védtek, de a várban megszálló német és spanyol zsoldosok fellázadtak és Losonczyt, mivel mindössze 2300 katonája volt, július 27-én a vár feladására kényszerítették. A kivonuló védőket azonban, köztük a kapitányt is, a hitszegő török megrohanta és lemészárolta.

Ezt követően a Szondy György által védett Drégely következett, melyet Khadim Ali budai pasa 10000 fős harcosa támadott. Miután a török ágyúk rommá lötték a gyenge palánkot, rohamra indult a gyalogság. Szondy és vitézei azonban hőiesen ellenálltak, maga a várkapitány is elesett. A győztes budai pasa megadta a végtisztességet a hős ellenfelének. 1552-ben elesett Drégely, továbbá Szécsény, Hollókő, Balassagyarmat, Buják, Ság és Szolnok.

Az egri vár

Az I. (Szent) István alapította, XI., századi székesegyház és a hozzá csatlakozó püspöki, kanonoki épületek a mai vár területén állottak. Az 1241. évi tatárjárás után a várhegyet fallal erősítették meg. A vár északnyugati sarkán nagyméretű, első szintjén boltozott lakótorony állott. A vár XV. századi kiterjedése a maihoz hasonló lehetett. A székesegyházon kívül – az írott adatok szerint – két prépostsági templom, a püspöki palota és mintegy húsz kanonoki, alapítványi ház állt itt. Jelentős hadi szerepet játszott a huszita háborúk korában. A husziták a várost 1442-ben megtámadták. Eger humanista püspökei reneszánsz várrá fejlesztették. A gótikus püspöki palotát - korábbi épületek felhasználásával – Bekensloer János egri püspök (1468-1474) építtette 1470 körül. Az épület később a vár parancsnokának lakóhelye lett. 1783-tól földszintjén börtön, emeletén magtár volt. 1958-66 között múzeum céljára állították helyre.

Az 1526. évi mohácsi csatavesztés után a vár kisebb ostromok során többször gazdát cserélt. 1542-ben Perényi Péter kezére került. Kapitánya, Varkoch Tamás *Alessandro Vedanóval* megkezdte a vár korszerűsítését. Ekkor készült az ún. Varkoch-bástya. Az építkezés során a székesegyházat, újonnan épült szentélyének bástyaként való felhasználásával, kettéosztotta. A erősítési munkálatokat a török előrenyomulása miatt Dobó István 1548-tól fokozott erővel folytatta. 1549-ben – Varkoch Tamás után – a Ferdinánd-hú Dobó István került kapitányként a vár élére és nagy energiával fogott hozzá a falak, bástyák megerősítéséhez. 1549-50-ben *Michael Kleber*, 1550-51-ben *Joannes Maria Specia Casa*, 1552-ben *Andreas Fontana* vezetésével folyt az építkezés. Az ólasz rendszerű ötszögű Dobó-bástya 1549-ben épült.

Még 1552-ben Khadim Ali és Ahmed szerdár 60-70 ezer főnyi egyesült seregei Szolnok elfoglalása után Eger ellen vonultak. 1552. szeptember 11-én érkezett Eger falai alá az Ahmed nagyvezír és Ali budai pasa vezette 150 ezer főnyi török sereg. **Dobó István** (1500 k.-1572) várkapitány 2000 főnyi katonájával 37 napon keresztül emberfeletti hősiességgel védtek a várat, mert tudták, hogy ha a vár elesik, egész Magyarország elvesz. A többszörös túlerőben lévő török seregnek azonban megszégyenülve el kellett vonulni. A vár ostromának történetét Gárdonyi Géza „*Egri csillagok*” című regénye írja le.

1553 tavaszán megkezdték a vár helyreállítását. 1553-ban építtette meg Bornemissza Gergely az ún. Gergely-bástyát. A korszerű erődítés építkezését a pisai *Sigismondo da Prato Vecchio* vezette. 1560-60-ben *Paolo Mirandola* készített új terveket, 1569-1583 között az új tervek szerint vezette a munkát, 1572-től *Cristoforo Stella* segítségével, aki utódja lett. 1569-1582 között *Octavio Baldigara* irányította az építkezést. A vár még nem készült el, amikor 1596 szeptemberében a török ismét ostrom alá vette és elfoglalta. Nyáry Pál várkapitány feladata a várat, a török azonban a várat védő zsoldosokat lemészárolta, a magyarokat elhurcolta. A török kijavította az épületet és 1687-ig birtokolta a várat. A XVII. század első felében a török építette kapubástyát ma is Török-kertnek nevezik. 1687-ben szabad elvonulás fejében magyar kézre került. A budai katonai főparancsnokság 1702-ben felrobbantotta a külső várat. 1706-ban II. Rákóczi Ferenc szabadságharcosai foglalták el, és főhadiszállást rendeztek be benne. A szabadságharc bukásával, 1710-ben újra császári kézre került és pusztulni kezdett.

1783-ban Esterházy Károly püspök vette meg, hogy köveit új építkezéseihez felhasználja. A XIX. század második felében indultak a kutatások. A vár történeti értékelése csak Pyrker János érsek (1827-1847) idején kezdődött, aki kijavította a romos falakat és a Setét kapuban elhelyezte Dobó István várkapitány Dobóruszkáról a várba szállított vörösmárvány sírkövét. A vár maradványainak feltárását Ipolyi Arnold kezdte meg 1862-ben, majd Balogh János főhadnagy folytatta 1870-1877 között. 1925-36 között és 1952-től folytatódtak a várfeltárási munkálatok, 1957 óta folynak a helyreállítási munkák. A szabálytalan alaprajzú, részben fülesbástyás várból csak az egykori belsővár romjai maradtak meg. A várkapu a délkeleti fülesbástyába épült.

A várudvar keleti oldalán állt a középkori szt. János székesegyház. A XI. században alapították, fennmaradt formájában a XII. században épült. 1204-ben ide temették Imre királyt. Háromhajós, háromapszisos bazilika volt. A bazilika nyugati homlokzata elé a XIV. században két magas tornyot emeltek. 1486-tól Dóczy Orbán püspöksége idején háromhajós, körüljárós, a támpillérek közötti kápolnás és karzatos szentélyét kezdték építeni. 1506-ban az épületet tűzvész pusztította. A késő gótikus szentély sem készült el teljesen. A székesegyház 1542-ben leégett. A külső gótikus szentélyt földdel megtöltve, a várfal és földsáncrendszerbe foglalták. A megmaradt rész az 1552-es ostromkor felrobbant. A régi székesegyházat 1799-ben lebontották.

1552-1784 között – csekély megszakítással – Pozsonyban őrzik a Szent Koronát.

1553. március elején a szultán felszólítja a Lengyelországban élő Jagelló Izabella királynét, hogy térjen vissza Erdélybe. 1553-ban **Heltai Gáspár** kolozsvári nyomdájában megjelent az első magyar ábécéskönyv.

1554. április 7-én I. Szulejmán szultán megparancsolja Szapolyai János Zsigmond visszahelyezését Erdély trónjára. Júniusban az erdélyi rendek seregeket gyűjtenek a Habsburg-erők kiverésére, de dolguk végezetlenül feloszlanak. 1554-ben Kaposvár, Korotna, Babócsa, szeptemberben Fülek török kézre kerül.

1554-ben a pozsonyi országgyűlés nádorrá választja Nádasdy Tamást. 1555. július 9-én Miksa főherceg (a későbbi II. Miksa császár) apja, I. Ferdinánd képviselőjében megnyitja a magyar országgyűlést, amelynek 11. tc.-e kimondja: a király gondoskodjék a jövedelem nélkül maradt várak fenntartásáról. 1555. december 22-én a marosvásárhelyi országgyűlés felszólítja Ferdinándot, ha nem tudja megvédeni őket, legalább hagyja, hogy maguk döntsenek saját sorsukról.

1555-ben I. Szulejmán Erdély és Magyarország uralkodójának ismeri el János Zsigmondot.

1556. január 16-án V. Károly öccse, Ferdinánd javára lemond a német-római címről. Spanyolországban II. Fülöp (1556-1598) lép a trónra.

1556. január 1-25. közötti pozsonyi országgyűlés 4. tc.-e elrendeli: az urak és nemesek is adóznak a várak megerősítésére. 1556-ban megalakul a bécsi udvari Haditanács. Magyarországon hat: horvát, szlavón, kanizsai, győri, bányavidéki és felső-magyarországi főkapitányság működött, élükön generális állt.

1556. október 23-án az erdélyi rendek és a lakosság lelkesedésétől kísérve bevonul Kassára az ötesztendő sziléziai száműzetéséből visszatért Izabella királyné és fia, János Zsigmond. Ezzel visszaáll Erdély portái függése. Az 1556. évi kolozsvári diéta a katolikus papok kiűzését rendeli el. 1557-ben Nagyvárad Izabellának hódol. Május 1-jén Tata újból a töröké, október 15-én Nagyszőlős Ferdinándé.

1557. február 6-án a gyulafehérvári országgyűlés iskolák felállítását szorgalmazza, a monostorokat iskolák céljaira adja. Június 1-jén a tordai országgyűlés kimondja: „mindenki olyan hitben éljen, amilyenben akar”. Az 1558. március 27-i tordai országgyűlés engedélyezi a katolikus és lutheránus vallás szabad gyakorlását, de tiltja a kálvini tanok terjesztését. (1568. januári tordai országgyűlés már eljutott mindennemű protestáns vallás védelméig.)

1559. január 31-én létrejön a béke a törökkel. - 1559. április 10-én Ferdinánd elrendeli az eladományozott egyházi birtokok visszavételét. - 1559. június 12-én a gyulafehérvári országgyűlés elrendeli a közszekelyek összeírását és megadóztatását. A főemberek és a lófők adómentesek, de hadakozni kötelesek.

1559. szeptember 15-én meghal Jagelló Izabella királyné. János Zsigmond átveszi Erdély tényleges kormányzását. János Zsigmond (II. János) erdélyi fejedelem (1559-1571).

1559-ben Ferdinánd és a török békét köt.

1560-ban Heltai Gáspár „Zsoltár” c. műve napvilágot lát Kolozsvárott.

1562-ben I. Ferdinánd és I. Szulejmán biztosai nyolc évre békét kötnek.

1562. május 3-án megnyílik az Oláh Miklós esztergomi érsek által alapított nagyszombati jezsuita kollégium 3 osztállyal.

1562. augusztus 17-én újabb béke jön létre Ferdinánd és a török között. Miksa elutasítja a török béke ügyébe való beleszólást.

1562-ben megjelenik Bécsben az első magyarra fordított katolikus katekizmus.

1562. június 2-án elhunyt Nádasdy Tamás nádor. (A nádori tisztelet 1608-ig nem töltik be.)

1563. április 9-én a nagyenyedi protestáns zsinaton kudarcba fullad a lutheri, ill. helvét irányzat tanainak egyeztetése; a két felekezet egyházszervezetileg szétválik. 1563-ban Debrecenben megjelenik az első magyar nyelvű biblia magyarázat, Máliusz Juhász Péter „Magyar Prédikációk” c. gyűjteménye.

1563. augusztus 20.-szeptember 1. közötti országgyűlésen a rendek törvénybe iktatják:

- legalább két évente legyen országgyűlés,
- a végvárok parancsnokságát ne bízzák idegen kapitányokra,
- a városokba menekült nemesek viseljék polgárok módjára a városi terheket,
- tilos a törököknek fegyvert eladni.

1563-1835 között Pozsony lesz a magyar koronázóváros. 1563. szeptember 8-án Miksa főherceget Pozsonyban magyar királlyá koronázzák. I. Ferdinánd 1564. július 25-én hunyt el Prágában, ahol a Szent Vítus székesegyházban temették el.

Lengyelországban I. (Jagelló) Zsigmond művét Zsigmond Ágost (Zygmunt August, 1548-1572), a Jagelló-ház utolsó uralkodója folytatta, aki 1569-ben Lublinban véglegesen megeremtette Lengyelország és Litvánia unióját (1569. június 28.). 1561-ben Kurland is lengyel hűbér lett. A parasztság nagyobb része már ukrán, illetve belorusz volt. Zsigmond Ágostnak három felesége is volt (közülük kettő a Habsburg-házból), de fiú gyermeke egy sem.

I. Miksa (1564-1576)

1564. július 26-án I. Ferdinánd halála után trónra lép I. Miksa. 1565. március 13-án Szatmáron megegyezést írnak alá János Zsigmond és I. Miksa követei. János Zsigmond lemond a magyar királyi címről, fiúutódai csak Erdélyt öröklik. Áprilisban azonban a szultán parancsára visszavonja lemondását. Szeptemberben János Zsigmond Haszán temesvári pasa segítségével elfoglalja Erdődöt, Nagybányát és Szatmárt, majd fegyverszünetet köt Lazarus von Schwendi felső-magyarországi főkapitánnyal.

1566. május 1-jén I. Szulejmán élete utolsó, magyarországi hadjáratára indul. Elfoglalja szeptember 1-jén Gyulát, majd Jenőt és Világost. A király visszaveszi a törököktől Tatát és Veszprémet. Június 29-én János Zsigmond népes kísérettel Zimonynál tiszteleg I. Szulejmán szultán előtt. Augusztus 6.-szeptember 8. között I. Szulejmán Szigetvárt ostromolja, melyet Zrínyi Miklós gróf, dunántúli főkapitány véd és hal hősi halált. Az ostrom közben a szultán is meghalt.

Szigetvár

A környék már a honfoglalás előtt lakott hely volt. A kelták, majd a rómaiak idejében (Limosa castrum) jelentős katonai erősség lehetett az Almás-patak által képzett mocsár övezte terület. A várat 1420 körül (1420-1440) emelte Szigeti Oszwald, a terület földesura. Szigeti Csaba – Oszwald unokája – egy kör alaprajzú erős tornyot épített, három emelet magas, két méter vastag falakkal, tető nélkül. 1463-ig a Garai, majd a vár 1471-től kezdve hosszabb időn át az enyingi Török család kezén volt. Török Bálint 1541-ben török fogságba esett, a vár 1543-tól királyi vár lett. A fontos végvárat a török 1554-ben, 1555-ben és 1556-ban támadta. Szigetvár 1556. évi ostroma a török Bécs elleni támadásának tervezett idejére esett. A török hadjárat hadászati célkitűzése Nyugat-Magyarország elfoglalása és a Bécs elleni támadás feltételeinek biztosítása volt. Zrínyi Miklós 1561-ben vette át a vár parancsnokságát. 1566-ban ő is lemondott, majd a török támadás hírére ismét vállalta a vár parancsnokságát. 1556-ban tehát ismét I. Szulejmán vezetésével érkezett a Bécs ellen vonuló török sereg Szigetvár alá. A XVI. század közepétől a királyi kincstár kezelésében álló végvár kapitánya 1566-ban **Zrínyi Miklós** (1508-1566), horvát bán, 1563-tól dunántúli főkapitány lett.

Az ostromot maga *Szulejmán* vezette, 50-55 ezer fős sereggel, 60-70 ágyúval. Zrínyinek csupán 2300 harcosa volt. Zrínyi Miklós katonái egy hónapig, augusztus 7.-szeptember 7. között védték Szigetvárt Szulejmán szultán seregével szemben. Az első 15 napos ostrom után Zrínyi elvesztette állományának majd 60 százalékát és a megmaradtak harcoltak még 17 napig. Az ostrom 32. napján, amikor a vár még ép részei lángokban állottak, s amikor az ostromlók elfoglalták az Ó- és Újvárost, és magát a várat kezdték támadni, a hős védők, mintegy 200-an, Zrínyi vezetésével kitortek a várból, és életüket áldozták a kézitusában.

A török a várat elfoglalta, de a harc során halt meg maga a szultán is. – Ugyanakkor a győri táborban veszteglő 70 ezer fős birodalmi sereg nem kezdett hadműveletet a török ellen. Miksa császár és udvara Szigetvárat feláldozta Ausztriáért a töröknek. - Ezután a török sereg elfoglalt több somogyi várat, és november elején kivonult az országból. Szigetvár tehát megakadályozta, hogy a török a hadászati célkitűzéseit megvalósíthassa. Dédunokája, a költő és hadvezér Zrínyi Miklós írta meg az egy hónapos ostrom történetét *Szigeti veszedelem* c. elbeszélő költeményében, 1651-ben. A várat csak 1688-ban hódították vissza a törököktől.

1566-ban Matthias Zint elkészíti a három részre szakadt Magyar-ország térképét, melyet Rudolf császár és Murad szultán képeivel díszített.

1566-ban Nagyszombatban Oláh Miklós esztergomi érsek megindítja a papképzést, Kolozsvárott Heltai Gáspár (*1510 k. - +1574) kolozsvári lelkész fordításában megjelenik a „Száz fabula” c. állatmese gyűjtemény.

1567-ben Schwendi Munkácsig nyomul. I. Miksa 1567. április 1-jén állította fel a Szepesi kamarát, melynek központja előbb Lőcsén, majd Kassán volt.

1567-ben a debreceni református kollégium írásba foglalja törvényeit.

1568. január 14-én elhunyt Oláh Miklós. 1568. február 17-én megállapodással érnek véget a több hónapja folyó Habsburg-török béketárgyalások Drinápolyban.

1568-ban az erdélyi országgyűlés határozatot hoz a katolikus, a lutheránus, a református és az antitrinitárius (unitárius) vallás szabad gyakorlására. 1568-1572 között Bakfark Bálint lantművész János Zsigmond udvarában él.

1568-ban I. Miksa és II. Szelim szultán megkötik a drinápolyi békét (Verancsics Antal és Teuffenbach Kristóf írta alá). Évi 30000 magyar arany fejében Miksa birtokában maradnak a kezében lévő területek (a béke 25 évig marad fenn). 1569. október 18-tól Verancsics Antal esztergomi érsek, Bornemissza Pál nyitrai püspök királyi helytartó lesz (1572. január 24-től ezt a tisztséget is Verancsics veszi át).

1570. augusztus 16-án I. Miksa és János Zsigmond megkötö a speyeri szerződést. A szerződés értelmében János Zsigmond lemond a „választott magyar király” címről, és mint fejedelem uralkodik Erdély és a Részek felett, amelyek együtt Magyarország elválaszthatatlan „tagját” képezik. Az immár kijelölt határu területet fiú utódai is öröklék, magva szakadása esetén azonban ez a magyar királyra száll. 1571. januárjától életbe lép a békeszerződés János Zsigmond és Miksa között. 1571. március 14-én Gyulafehérvárott meghal János Zsigmond erdélyi fejedelem.

1571-ben a spanyol-velencei hajóhad Lepantónál legyőzi a török flottát.

1571. május 25-én a gyulafehérvári országgyűlés Báthory Istvánt választja fejedelemmé (1571-1586). Báthory István 1533. szeptember 27-én Somlyó várában született. Apja Báthory István erdélyi fejedelem, anyja Telegdy Kata volt.

1572-ben I. Rudolf főherceget magyar királlyá választják, majd megkoronázzák.

1573 őszén Bekes Gáspár Báthory István fejedelem ellen szervezkedik I. Miksa király támogatásával. 1575. június 8-án Bekes Gáspár erdélyi trónkövetelő vereséget szenved Báthory István fejedelemtől Kerelőszentpálnál, annak ellenére, hogy akcióját a közszekelyek felkelése is támogatta. Balassi Bálint költő Báthory István fogságába esik. Augusztus 8-án Bekes-pártiak közül 7 fővezért és 34 székelyt kivégeznek.

1575-ben I. Miksa és III. Murád szultán nyolc évvel meghosszabbítja a drinápolyi békét.

1575-ben Kolozsvárott napvilágot lát Heltai Gáspár fordításában Bonfini „Chronica a magyaroknak” című műve.

1572-ben II. Zsigmond Ágost lengyel király halálával kihal a Jagelló-ház. 1573-ban az első szabad királyválasztáson a nemesi országgyűlés választ királyt. A királyi hatalom gyengülése és a főurak befolyásának erősödése következtében kezdetét veszi a nemesi köztársaság válsága. Az ország élén ugyan a király állott, magát a rendszert *nemesi köztársaságnak* („Rzeczpospolita”) nevezték. A király egyenlő a nemességgel. Kezdetben ennek az egyenlőségnek szellemében jött létre a később hírhedtté vált „Liberium veto” (nie pozwalam = megtiltom) joga, a szejm (országgyűlés) minden egyes követének lehetővé tette az országgyűlés megszakítását, és bármely törvényjavaslat elfogadását.

Medici Katalin 1533-tól II. Henrik felesége volt. Férje halála után fia, IX. Károly (1550-1574), francia király (1560-1574) kiskorúsága idején 1560-1563 között régens volt. Gaspard de Coligny (Scigneur de Châtillon) francia hadvezér és tengernagy (1519-1572) - aki 1557-ben Kálvinista hitre tért -, eltávolítása érdekében 1572. augusztus 23-ról 24-re virradó éjszaka, IV. Navarrai Henrik és Valois Margittal tartott esküvőjét használta fel Párizsban Medici Katalin anyakirályné és IX. Károly a hugenották lemészárlására a Szent Bartalan-éjszakán. Párizsban kb. 2000, vidéken kb. 10-20000 hugenottát gyilkoltak meg. **III. Valois Henrik** (1551-1589) francia királyt (1574-1589) – II. Capeting Henrik (1519-1559) francia király (1547-1559) és Medici Katalin fia – **1573-ban** választották Lengyelország királyává, de titokban visszatért Franciaországba, hogy trónigényét érvényesítse. Anyja hatására 1569-1572 között a hugenották ellen fordult. III. Henriket 1589-ben meggyilkolták. Utóda, IV. Henrik (1553-1610), francia király (1589-1610), az első Bourbon házból származó király lett. IV. Henrik 1593-ban áttért a katolikus hitre, és az 1598. évi nantes-i ediktumban politikai és vallásszabadságot biztosított a hugenottáknak.

Ezután Báthory István lett a lengyel király. Báthori István (1533-1586), erdélyi fejedelem (1571-1586), Jagelló Annával kötött házassága révén 1575-1586 között lett lengyel király. A lengyel nemesség Habsburg Miksa császárral szemben választotta királlyá. A török kiűzését Lengyelország, Magyarország és Erdély összefogásával képzelte el. Tervét váratlan halála miatt nem tudta megvalósítani. Ezután Báthory István lett a lengyel király. 1575. december 14-én Báthory Istvánt – a Habsburgok jelöltjével, I. Miksa császár és magyar király ellenében - lengyel királlyá választották, és miután 1576-ban nőül vette a Jagelló-ház utolsó leánytagját, a közel 50 éves Annát, a lengyel infáns nőt, Lengyelország legfontosabb személyiségét, 1576. május 1-jén Krakkóban lengyel királlyá koronázták. Báthory István (1576-1586) erdélyi fejedelmet a török szultán is támogatta a lengyel trón megszerzésében, melyet sikerrel védett meg a Habsburgokkal szemben. A moszkvai állammal folytatott háború eredményeképpen elfoglalta Inflantyt (Kelet-Lettországot Rigával együtt és Észtország déli részét). Haláláig céljának tekintette Magyarország felszabadítását a török alól, céljai elérése érdekében az orosz trónra is pályázott. Uralkodása alatt szerveződött át a lengyel hadsereg magyar mintára (huszárság, gyalogság, hajdúk, erősítette a tüzérséget). A központi hatalom megerősítésében a lengyel köznemesi sorból származó *Zamoyski kancellár* segítette. Báthory a litván fővárosban, Vlnában egyetemet alapított.

Kazimierz Dolny

A Varsótól délkeletre, a Visztula partján fekvő **Kazimierz Dolny** a XIV. század elején, a Kelet és Nyugat közötti visztulai gabonakereskedelem révén alakult ki. Városprivilegiumát 1406-ban kapta. Kazimierz Dolny a XVI-XVII. században élte fénykorát, gabonakereskedők városa volt. A délkeleti gabonavidékek termését itt rakták dereglyékre és szállították a folyón egészen Gdańskig. A gazdag kereskedők a Visztula partja mentén gótikus-reneszánsz magtárakat építettek. A kis főtér körül rangos kereskedőházak emelkedtek. A város fölött Kázmér lengyel király vára emelkedett. Valamivel távolabb lakótorony emelkedik. A tér tengelyében, a domboldalon emelkedik a XIV. században épült, 1586-1613 között reneszánsz stílusban átépített, gótikus kapujú plébániatemplom, kápolnai 1615-1631-ből valók.

Piotrków Trybunalski

1578-tól kezdve a Királyi Ítélszék székhelye a Lengyel-középhegységben fekvő **Piotrków Trybunalski** lett. A városban a Lengyelország felosztása előtt – nemesi gyűlést és országgyűléseket és zsinatokat tartottak. A gótikus-reneszánsz lakótornyot Öreg Zsigmond lengyel király építtette. A város plébániatemploma XIV-XV. századi eredetű, barokk kápolnájú építmény.

Biecki születésű volt *Marcin Kromer* püspök (1512-1589), a híres lengyel történelemíró.

A háromrészre szakadt Magyarország területéről elsősorban Erdély az, amely szoros kapcsolatot tartott fenn Lengyelországgal. *Balassi Bálint* (1554-1594) reneszánsz katona költő irodalmi munkássága Lengyelországban kezdődött, amikor még nem egészen 15 évesen a családdal együtt menekülnie kellett Magyarországról, az apját ért királyellenes összeesküvés gyanúja miatt. Később Erdélybe került Báthory István udvarába, és 1576-ban Lengyelországba kísérte Báthoryt.

Báthory István lengyel királysága idején Kristóf bátyját (1530-1581) helytartóként Erdélyben hagyta. Az erdélyi ügyek rendezésére Krakkóban Magyar kancelláriát szervezett. Rendelkezéseit bátyja halála után egy tizenkét tagú tanács, majd Giczzy János kormányzó (1585-1588) hajtotta végre. Lengyel királyként sikeresen háborúzott Oroszország ellen. Távlati terve egy, Lengyelországot, Litvániát, Erdélyt és Magyarországot magába foglaló Habsburg- és török-ellenes szövetség összekovácsolása volt. Terve az 1585. évi erdélyi és magyarországi nagy éhínség, valamint tisztázatlan halála miatt nem valósulhatott meg. Utódként az erdélyi fejedelmi székben bátyja fiát, a kiskorú Zsigmondot jelölte meg.

I. (Habsburg) Rudolf (1576-1608)

1576. október 12-én Bécsben meghal I. Miksa, 1572. szeptember 20-án trónra lép fia, I. Rudolf. Uralkodása alatt tetőzik a magyarellenes Habsburg központosítás. Október 13-án Rudolf király öccsét, Ernő főherceget Magyarország kormányzójává nevezi ki. I. Rudolf 1552. július 18-án született Bécsben. Apja II. Miksa német-római császár, magyar és cseh király, anyja Habsburg Mária spanyol infánsnő volt. 1572. szeptember 25-én koronázták királlyá Pozsonyban, 1575-től cseh király. 1576. október 12-én a regensburgi birodalmi gyűlés császárrá választotta.

Báthoryak

Magyarország török megszállása és három részre szakadása után kialakult az erdélyi fejedelemség. Előbb Izabella (1541-1559), majd János Zsigmond (1559-1571) lett uralkodó. 1549. szeptember 8-án I. Ferdinánd király biztosai Fráter György helytartóval Nyírbátorban kötötték meg azt az egyezményt, melynek értelmében Erdély és a Partium jövőjét határozták meg. Eszerint II. János Zsigmond választott király és Izabella királyné lemond, kárpótlásul megkapják a sziléziai Oppeln és Ratibor hercegségeket, valamint 100 ezer forintot. Volt országrészüket Ferdinánd nevében Fráter György fogja kormányozni. A kölcsönös bizalmatlanság és ellenségeskedés következtében Erdély helyzete azonban változó maradt. Erdély 1711-ig volt önálló: hol török, hol pedig Habsburg-befolyás, támogatásnak mondott függés, hol valódi önállóság formájában. Az 1711. évi szatmári békekötés után a Habsburg Birodalom Magyarországtól különálló igazgatási egysége lett, az egyesülés csak az 1867. évi kiegyezés után valósult meg, igaz ugyan, hogy csak az első világháborúig.

Báthori (Báthory, Bátor), a Gutkeled nemzetségből származó nagybirtokos család volt. Károly Róbert uralkodása alatt kapták Nyírbátort, ahonnan nevük ered. A XIV. században két ágra szakadt a família. A somlyói Báthoriak majdnem fél évszázadon át Erdély fejedelmei voltak. A másik ág tagjai az ecsedi Báthoriak lettek.

- **Báthori István** (1533-1586), erdélyi fejedelem (1571-1586), lengyel király (1575-1586). Sikeresen harcolt a Habsburgok ellen. 1575-ben a lengyel nemesség Habsburg Miksa császárral szemben királlyá választotta. Kolozsvárott egyetemet alapított, Gyulafehérvárott reneszánsz udvart alakított ki. A török kiűzését Lengyelország, Magyarország és Erdély összefogásával képzelte el. Tervét váratlan halála miatt nem tudta megvalósítani.
- **Báthori Kristóf** (1530-1581), erdélyi vajda, Báthory István bátyja, akinek lengyel királlyá választása után 1576-tól Erdélyt kormányozta.
- **Báthori Zsigmond** (1573-1613), 1581-től választották erdélyi fejedelemmé (1586-1599, 1601-1602), de csak 1588-tól vette át a kormányzást. Az ő idejében játszódott le 1596. október 26-28. között a mezőkeresztesi csata, a tizenöt éves háború legnagyobb ütközete. Miksa osztrák főherceg és Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem egyesült, 40-60 ezer főnyi serege 3 napos csatában szenvedett vereséget a 150 ezer főnyi török seregtől. A mezőkeresztesi csatavesztés után 1596-ban lemondott a trónról, s Erdélyt 1597-ben átadta a Habsburgoknak. Kétszer megpróbált visszatérni, de 1602-ben végleg kiverték Erdélyből.
- **Báthori András** (1566-1599), erdélyi fejedelem (1598-1599) – udvarában nevelkedett Báthori Gábor -, 1584-től bíboros, 1599-ben fejedelem, de még az évben Vitéz Mihály havasalföldi vajda Szeben mellett legyőzte, menekülés közben Csíksomokosnál megölték.
- **Báthori Gábor** (1589-1613), 1608-ban a hajdúk segítségével szerezte meg az erdélyi fejedelemséget. Zsarnoki kormányzása ellen 1610-ben sikertelen összeesküvést szőttek, melynek résztvevőit kivégeztette. Havasalföldi hadjárata miatt szembekerült a törökökkel.
- **Báthori Erzsébet** (1560-1614), Nádasdy Ferenc udvari főlovászmester felesége, a fejedelmi család utolsó, hírhedtté vált tagja.

1581. május 12-én Báthory István erdélyi fejedelem egyetemalapítás céljából a jezsuitáknak adományozza az üresen álló kolozsvári ferences kolostort, a Farkas utcai gótikus templomot és három falut. Az egyenlőre teológiai és filozófiai fakultásból álló universitas alapítólevelének megerősítése végett a pápához fordul. 1579. október 1-jén Erdélybe érkeznek az első jezsuita szerzetesek.

1579. március 1-jén XIII. Gergely pápa magyar papok képzésére kollégiumot alapít Rómában „Collegium Hungaricum” néven.

Báthory István 1579-1581 között erdélyi csapatok részvételével hadjáratot folytat (Rettenetes) Iván moszkvai orosz cár ellen. 1581-ben Báthory István lengyel király hadseregében mintegy 4000 magyar szolgál. A küzdő felek 1582-ben tíz évre fegyverszünetet kötnek.

Zamość

A Lublintól délre, 86 km-re fekvő Zamość alapítója *Jan Zamoyski* (1541-1605) kancellár és nagyhetman, 11 helység és 200 birtok, összesen 17500 km² földterület birtokosa volt. Jan Zamoyski a Báthory Istvánt királlyá választó lengyel köznemesség vezére és Báthori Kristóf erdélyi vajda leányának férje volt. Jan Zamoyski 1580-ban határozta el, hogy nagybirtokai központjában, a Lwów felé vezető kereskedelmi út mentén erődrendszerrel körülvett várost alapít. A munkával a Lengyelországban 1570 előtt megtelepedett *Bernardo Morando* (+1600) velencei olasz várépítész bízta meg. A reneszánsz idők városrendezési elveinek megfelelően a várost ötszög alaprajzú olaszbástyás erődítménnyel vette körül. Elkészült a Zamoyski által alapított nemesi Akadémia nagy épülettömbje is. 1600-1648 között filozófiai, orvosi, jogi és teológiai kar működött itt. 1784-től középiskola működött a helyén.

A kecses tornyú (50 m), barokk lépcsőzetű, reneszánsz attikával koronázott városháza Morando építkezése idején még csak egyemeletes volt. 1639-1651 között barokkosították. Zamośćot lengyelek, Perzsiából ideszakadt örmények, görögök, Portugáliából az inkvizíció által kiüldözött zsidók telepítették be.

1648. évi chelmi háború, majd az 1656-os svéd támadás után a XVII. század végén *Jan Michail Link* hadmérnök korszerűsítette az erődműveket. 1772-ben, Lengyelország első felosztását követően Zamość Ausztriához került. Az erődítmény barokk várkapui ebből az időből származnak. Ez idő tájt épült a ferencesrendiek, a reformált ferencesek, a klarisszák és az örmények temploma. A napóleoni időkben, 1809 folyamán Józef Poniatowski lengyel csapatai állomásoztak a vár falai között. Napóleon oroszországi vereségét követően, 1813-tól kezdve pedig orosz katonák álltak őrt a sáncokon.

1866-ban megszűnt Zamość erődváros jellege, a polgáriasult városban új városrészek épültek, ipartelepek létesültek. 1914 augusztusában a Monarchia seregei vívtak 6 napos véres csatát a város környékén. 1943-ban, a náci megszállás idején a zamości lengyeleket a németek kitelepítették.

1580 októberében hivatalosan átadják az Oláh Miklós érsek által alapított Oláhújvár helyett épült modern várat, Érsekújvárt, amely Ottavio Baldigara hadiépítész tervei alapján épült.

1581-ben meghal Báthory Kristóf, utóda Erdélyben Báthory Zsigmond.

1582. február 14-én XIII. Gergely pápa elrendeli a nevével jelölt naptárreformot.

1584-ben „Corpus Iuris Hungarici” címmel Nagyszombatban megjelenik az első magyar törvénygyűjtemény.

1585 áprilisától Géczy János Erdély kormányzója. 1585. június 1-3. között katolikus-protestáns hitvita zajlik Kolozsvárott jezsuita és a váradi lelkész között. A vita 300 magyarországi és erdélyi lelkész, valamint 500 hallgató előtt zajlik.

Báthory István erdélyi fejedelem, lengyel király 1586. december 13-án Grodnóban halt meg, és a krakkói székesegyházban temették el. Báthory István és Jagelló Anna házasságból gyermek nem született. A lengyel trón ismét a dinasztikus versengés tárgya lett. Báthory István halálát követően a Habsburgok II. Rudolf (1552-1612), német király (1575-1612), császár (1576-1612) öccsét, a Német Lovagrend nagymesterét, III. Miksa főherceget (1590-1618), tiroli grófot (1602-1618) próbálják megválasztani. A Habsburgokkal szemben a svéd Váza-család került ki győztesen.

1587-ben azonban az ellenjelölt, a svéd **III. Wasa Zsigmond** lengyel király (1587-1632), svéd király (1592-1599) győz. Habsburg Annával kötött házasságot. Miksa ekkor fegyveres erővel tör be Lengyelországba, ám vereséget szenved és fogságba esik. Pápai közbenjárásra csak azzal engedik szabadon, hogy az 1589-es beutheni szerződéssel lemond a lengyel trónra támasztott igényéről.

Bécs befolyása megnő a lengyel udvarban, hódít az ellenreformáció. Háborút folytatott a svéd és a moszkvai trónért, és belekeveri Lengyelországot a török elleni háborúba. Buzgó katolikus lévén az ellenreformációt szorgalmazta, s elvesztette a lutheránus Svédország trónját. Előbb *Livónia* megszerzéséért, majd *Moszkva* ellen indított háborúkat. Végül azonban vissza kellett vonulnia. Eközben 1591-96 között paraszt- és kozák felkelések robbantak ki Ukrajnában a lengyel nemzeti és hűbéri elnyomás ellen. Waza Zsigmond 1600-11, 1617-29 között folytatja Svédország elleni háborúit.

A Wasa-dinasztia és az északi háborúk

A Wasa (Vasa) svéd királyi család tagjai 1523-1654 között Svédországban, 1587-1668 között Lengyelországban is uralkodtak.

- I. Gusztáv (1496 k.-1560) svéd király (1523-1560) felszabadította Svédországot a dán uralom alól, bevezette a reformációt. A Wasa-család számára örökletessé tette a trónutódlást.
- III. János (1537-1592), király (1569-1592), a Wasa nembeli Gusztáv fia. 1566-ban Finnország hercege lett, és lengyel katolikus hercegnőt vett feleségül.
- **Vasa Zsigmond** (1566-1632), III. Zsigmond néven lengyel király (1587-1632), III. János svéd király fia, apja halála után 1592-től Svédország királya, de IX. Károly javára 1604-ben lemondatták a trónról. Lengyelországban utóda előbb IV. Vasa László (1632-1648), majd II. Vasa Kázmér (1648-1668) lett. Frigyes Vilmos nagyválasztó-fejedelem 1640-től igyekezett az uralma alatt lévő, politikailag csaknem önálló porosz területeket egységes állammá szervezni. 1656-1660-ban elérte a Poroszország feletti lengyel fennhatóság megszűnését.
- **II. (Vasa) János Kázmér** (1609-1672) lengyel király (1648-1668) többször viselt hadat a kozákok, Oroszország, Svédország és Erdély ellen. Ezekben a háborúkban Lengyelország elveszítette a Lívöldet (olíviai béke) és Ukrajnát, valamint Poroszország feletti hűbéri jogait.

Pjotr Skarga (eredetileg Pjotr Poweski) lengyel jezsuita író (1536-1612), 1588-tól udvari prédikátor, a lengyel ellenreformáció képviselője volt. A szentek életét feldolgozó műve népkönyv lett, „országgyűlési prédikációi” a lengyel messianizmus elindítója.

Az Északi-háborúk:

- Északi hétéves háború: Dánia, Lengyelország és Lübeck háborúja Svédország ellen 1563-1570 között. Az 1570. évi stettini béke lényegében a háború előtti hatalmi viszonyokat szentesítette.
- II. Vasa Gusztáv Adolf (1594-1632), svéd király (1611-1632) – I. Gusztáv unokája – meghódította Ingermanlandot, Karéliát, Lívöldet és részben a porosz keleti tengerpartot. A harmincéves háborúban megmentette a szorongatott helyzetben lévő poroszokat, 1631-ben legyőzte Tillyt Breitenfeldnél és 1632-ben Lechnél, valamint 1632. november 6-án Wallensteint Lützellében, ahol elesett. Az 1648. október 24-i, a harmincéves háborút lezáró ún. vesztfáliai békeszerződést a német-római császár Franciaországgal és annak szövetségesével Münsterben, illetve a svédekkel és azok szövetségeseivel Osnabrückben folytatott tárgyalásai után írták alá. Ennek értelmében:
 - I. Miksa (1573-1651) bajor választófejedelem (1597-1651), a Katolikus Liga megalapítója, - aki 1620. november 8-án győzelmet aratott a Prága melletti fehérhegyi csatában -, az 1648. évi vesztfáliai békében megkapta Oberpfalzot és megerősítették választófejedelmi méltóságában,
 - Franciaország és Svédország területeket kapott Észak-Németországban,
 - Hollandia és Svájc független államként kivált a Német-Római Császárságból,
 - helyreállították az augsburgi vallásbékét,
 - az új birodalmi alkotmány megerősítette a német fejedelmek külpolitikai önállóságát,
 - a császári hatalom névlegessé vált és Németország szétdaraboltsága fennmaradt.
- Az 1655-1660 között tartó svéd-lengyel háború során X. Károly svéd király 1655-ben a katolikus II. János Kázmér lengyel királynak, a Wasa-család tagjának a svéd koronára tartott igényét felhasználva betört Lengyelországba, szövetséget kötött Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelemmel és segítségével 1656-ban legyőzte a lengyeleket. X. Károly 1660-ban bekövetkezett halála után kötötte meg 1660. május 3-án az olíviai békét (Oliwa = lengyel település Gdańsktól északnyugatra, egykori ciszter kolostor) a német-római császár, Lengyelország, Brandenburg és Svédország, amellyel visszaállították a háború előtti állapotot, megerősítették a lengyel királynak a svéd koronáról való lemondását, és szavatolták Brandenburg uralmát a porosz hercegség felett.

- A harmadik északi háború, a Balti-tenger és a vele határos területek feletti uralomért 1700-1721 között folyt, melyben Dánia, Lengyelország és Oroszország vett részt Svédország ellen, melyhez 1713-ban Poroszország és Hannover is csatlakozott. XII. Károly (1682-1718), svéd király (1697-1718) 1709-ben Poltavánál vereséget szenvedett Nagy Péter (1672-1725) cártól (1682-1725). I. Leszczyński Szaniszló (Stanisław; 1677-1766), 1704-1709-ben lengyel király, aki svéd nyomásra került a lengyel trónra, XII. Károly svéd király 1709. évi poltavai veresége után menekülni kényszerült. Erős Ágost halála után ismét trónra került, de az őt el nem ismerő osztrákoktól és oroszoktól vereséget szenvedett, lemondása után Franciaországba emigrált. 1709-ben Svédország elvesztette balti-tengeri hatalmi pozícióját, melyet Oroszország szerzett meg. Nagy Péter 1703-ban megalapította Szentpétervárt, és 1721-ben felvette a császári (cári) címet. Ivan Sztjepanovics Mazepa (tkp. Jan Kolodynski; 1644 k.-1709), 1687-től az ukrainai kozákok hetmanja, Ukrajna Oroszországtól való függetlenségéért harcolt. Törekvése azonban az 1709. évi poltavai csatában meghiúsult.

1588. december 8-án fejedelmválasztó országgyűlésen, Medgyesen Báthory Zsigmondot választják meg, aki december 23-án tette le a fejedelmi esküt (1588-1599). A medgyesi országgyűlés kitiltja a jezsuitákat Erdélyből. Báthory Zsigmond 1572-ben született. Apja Báthory Kristóf vajda, anyja Bocskai Erzsébet volt. Fejedelemségének ideje: 1588 – 1594 július, 1594 augusztus végétől – 1597. december 23., 1598. augusztus 22 – 1599. március 21., 1601. április 3 – 1602. július 26. Feleségét, Mária Krisztina hercegnőt – Habsburg Károly főherceg leányát – 1595. augusztus 6-án vette nőül (1613-ban Bécsben halt meg, ott is temették el).

1589 nyarán Balassi Bálint megírja a „Végek dicsérete” című versét.

1590-ben Vizsolyban megjelenik a Biblia első teljes, protestáns szellemű, magyar nyelvű fordítása, Károlyi Gáspár munkája. A művet Mantskovit Bálint Vizsolyba telepített nyomdája nyomtatta ki. (1589. február 18 – 1590. június 20.)

1590-ben megnyílik a nagyszombati teológia.

1591-ben elesik Kiskomárom. Sziszeket ostromolják. 1592-től Bocskai István lesz a váradi főkapitány. 1592. július 19-én Haszán boszniai pasa Petrinjánál (Zágráb m.) vereséget mér Erdődy Tamás horvát bán hadaira. 1593. június 22-én Haszán pasa vereséget szenved (és meghal) Sziszeknél és ezzel megkezdődik az 1606-ig tartó „tizenöt éves” háború (1593-1606). 1593 augusztus elején III. Murad szultán hadat üzen I. Rudolfnak. Augusztusban elesik Sziszek, október 6-án Szinán nagyvezír beveszi Veszprémet, majd Palotát. 1593 telén (november vége-december) a királyi csapatok sikeres támadást vezetnek a Nógrád megyei török várak ellen, Fülek visszafoglalása. 1594-ben Erdély csatlakozik a török ellenes Szent Ligához. 1594. márciusában Berzence, Csurgó, Babócsa és Nógrád visszafoglalása után, 1594. május 4-én a császári csapatok megkezdik Esztergom ostromát, amely azonban június 29-én eredménytelenül zárul. Július 13-án elesik Tata. (A július-augusztus között vívott csatákban kerül sor Petrinja, Sziszek, Hrasztovica, Góra visszafoglalására, majd Petrinja, Hrasztovica, Góra újra török kézre kerül). 1594. május 30-án Esztergom ostrománál szerzett sebeibe belehal Balassi Bálint (1554-1594).

1594. augusztus 17-én a kolozsvári országgyűlés megszavazza, de nem iktatja törvénybe a Portától való elszakadást. 1594. szeptember 29-én Ferdinánd Hardegg főkapitány feladja Győr várát. Október 7-24. között 8000-nél több török pusztul el tífuszban Komárom sikertelen ostrománál.

1595. január 10-én a pozsonyi országgyűlés törvénybe iktatja I. Rudolf és Báthory Zsigmond törökellenes szövetségét, melyet április 16-án a gyulafehérvári országgyűlés ratifikál. 1595. május 20-án Mihály havasalföldi vajda katonai segítség fejében Báthoryt elismeri hűbérurának. Báthory Zsigmond 1595 májusában leteszi a törökkel egyezkedő moldvai vajdát, Áront és helyébe Stefan Răzvant ülteti.

1595. július 24-én kerül sor Párkány, majd szeptember 3-án Esztergom visszafoglalására. 1595. szeptember 15-én Báthory Zsigmond a törökellenes hadjáratban részt vevő közsékelyeknek szabadságot ígér, amit a Feketehalmon tartott országgyűlés jóváhagy. Mintegy 25 ezer székely szállt hadba. Október 29-én az erdélyi és havasalföldi csapatok Gyurgyevónál dunai átkelés közben legyőzik Szinán nagyvezér hadát, majd az erdélyi csapatok novemberben visszaveszik a temesvári vilájet számos erődített helyét.

1595. december 13-án a gyulafehérvári országgyűlés visszavonja a közszékelyeknek adott szabadságot. 1596. január vége és február között a közszékelyek fegyveresen védekeznek jobbgágyorsorba taszításuk ellen. Az erdélyi nemesség, Bocskai István váradi kapitány vezetésével leveri a mozgalmat, kivégzésekkel torolva meg azt. A székelyek tömegesen vándorolnak ki Havasalföldre és Moldvába.

A XVI. század közepén épült krakkói Rózsa Szálló (Hotel Pod Róża) a város legrégebbi szállodája. Itt szállt meg a későbbiekben a francia Honoré de Balzac, Konstantin orosz nagyherceg és I. Sándor cár. Vendége volt 1843-ban Liszt Ferenc is. - 1595-ben leég a krakkói Wawel egy része, az elpusztult termeket barokk stílusban építik újjá. - A krakkói jezsuita Szt. Péter és Pál-templom (Kościół Św. Piotra i Pawła) tervei valószínűleg Rómában készültek. A templom építését *Giovanni Frevano* olasz építész vezette. Az 1583-1619 között épült, kupolával koronázott barokk alkotás volt az első barokk templom Krakkóban. **III. Waza Zsigmond** székhelyét Krakkóból Varsóba helyezte át (1596-1611).

Varsó

Varsó – Lengyelország fővárosa – a Mazovia középpontjában, a Visztula (Wisła) két partján terül el. A X. századot követő időkben több kis település alakult ki a Visztulát szegélyező magaspárt, a Skarpa közelében: a balparton Targowe, Kamion, a jobb parton pedig Solec, Wola, Raków és Mokotów. A XI. században a kis falvak közül a jelenlegi Praga déli részén fekvő Kamion emelkedett ki, de ebben az időben az időben a Visztula alsóbb részén fekvő Płock már püspökváros, Czersk pedig hercegi székhely volt. A czerski hercegek a Kamionnal szembeni bal parti dombaljat jelölték ki sóátrakó és vámszedő helylé (Solec). Mivel a sóvám a hercegek fontos jövedelmi forrása volt, Solecet hercegi kasztellánus, várnagy kormányzása alá rendelték.

A XIII-XIV. század fordulóján a czerski hercegek a Visztula feletti Skarpa-domb déli részén gerendavárat építettek, mely körül gerendaházak falu alakult ki. A mazóviai városok közül Płock és Łowicz lakosai rendelkeztek ekkor polgári önkormányzattal. Varsó első írásos említése 1321-ből való, oklevélben először bukkan fel először, Kuźma varsói kasztellánus nevének említésekor. - Varsó (Warszawa) név egy Warsz nevű mazóviai nemes birtokából származik (Warszowa = Warsz földje). - 1339-ben a mazóviai hercegek Visztula-parti várában döntött a pápai küldött Kazimierz Wielki (Nagy Kázmér) krakkói uralkodónak a Gdańskot elfoglaló Német Lovagrend ellen emelt panasza ügyében. Varsó neve is szerepel ebben az okmányban.

A XV. században már bástyás várfalakkal körülvett kereskedőváros. Kereskedői tutajjal továbbították a fát, gabonát és sót az északibb területek felé, egészen Gdańskig. A városfalaktól északra kialakuló új földműves-iparos települést (Nowe Miasto) 1408-ban említik először az oklevelek. 1413-ban I. János mazóviai herceg Czerskből Varsóba helyezte át székhelyét, mert a Visztula új irányt véve elkerülte a czerski várat. A hercegi székhelyé vált Varsóban a hercegek a gerendavár helyén gótikus téglakápolnát emeltettek a várfalakon belül, a czerski- (későbbi krakkói) kapu mellett.

Az Óvárosban (Stare Miasto) alig néhány ezer fő élt. Wojtok, azaz városbírák és hét szenátorból álló városi magisztrátus igazgatta a várost. A magisztrátus élén a „marszal” állt. Olaszok, franciák, magyarok, németek telepedtek le a városban és kaptak polgárjogot. A XVI. század elejére kiépült a gótikus Óváros. A piactéren (Rynek) emelkedett a négy kerek sarokbástya, gótikus városháza. Megépült a Szt. János- és a Szt. Márton-templom. A Ryneket keskeny, három-négy szintes díszes homlokzatú, gótikus polgárházak szegélyezték. Az Óváros lakosainak száma ebben az időben még 3600, az Újvárosé kb. 1100 fő volt. 1526-ban kihalt a mazóviai hercegi dinasztia. Hercegségük ekkor a Krakkóban székelő Jagelló királyi családra szállt.

Zygmunt Sary – I. (Öreg Zsigmond (1506-1548) – a hercegséget feleségének, az olasz Bona Sforzának adományozta, akinek idején a város reneszánsz stílusban alakult át. Az egyházi befolyás alatt álló puritán varsói patríciusok azonban nem fogadták örömmel a királyné és kísérete udvartartását, de életvitelük lassan mégis igazodott az új stílushoz. Egy, a polgárok öltözködését szabályozó, szigorú rendelet 1613-ban jelent meg. Varsó a XVI. század második felétől, 1569-től a lengyel-litván unió országgyűléseinek (szejm) állandó színhelye lett. Az országgyűlésre érkezett nemeseket a polgárok kötelesek voltak házaikba befogadni. A XVI. század a polgári Varsó aranykora. Tengeri kereskedelemmel is foglalkoztak a varsói patríciusok.

A Jagelló-ház kihalása után Varsóban választották meg királlyá a francia Valois Henriket, majd rövid királysága után, 1576-ban a wolsi mezőn választották meg lengyel királlyá Jagelló Anna férjét, Báthory Istvánt. 1596-ban leégett a krakkói Wawel, s a svéd Waza-uralkodóházból származó III. Zsigmond ekkor Varsót tette meg székhelyévé. 1611-től lett Varsó hivatalosan is lengyel főváros. Paloták és udvarházak épültek a város külterületein, a krakkói peremvárosban (Krakowskie Przedmieście).

III. Waza Zsigmond a varsói királyi palota építéséhez kezdett, amely a mazóviai hercegek várpalotájának egyes részleteit is magában foglalta. III. Zsigmond a miszticizmusig buzgó katolikus volt. III. Zsigmond és fia, IV. Ulászló (1632-1648) állandó háborúba keveredett Svédországgal. Uralkodásuk a svédekkel, oroszokkal és a kozákokkal való háborúskodással telt el. A déli határokon a törökök is megjelentek.

IV. Ulászló öccse, a szerzetesből, majd bíborosból lett lengyel király, Jan Kazimierz (János Kázmér) idején (1648-1668) bekövetkezett 1655. évi svéd háború során X. Károly svéd király seregei Varsót is elfoglalták. A svéd háborúk során, 1656-ban ostromágyúk lötték a városfalakat, melyeket 1747-ben helyreállítottak. A lengyelek ugyan rövid időre visszafoglalták a várost, a svédek és a velük szövetséges erdélyi fejedelem, II. Rákóczi György hadai csak 1657 júniusában vonultak ki Varsóból. A hadisarc, a zsákmányolások és a járványok visszavetették a város életét. A XVII. század híres városbírája volt Franciszek Barss, Mikolaj Majeran, s a század második felében Stanisław Falkiewicz volt Varsó városbírája.

A Waza-uralkodóház kihalását követően III. Sobieski János idején a hanyatlás folytatódott. A nemesi köztársaságként emlegetett Lengyelországban a hatalmi csoportosulások (konföderációk) mellett külső hatalmak: Oroszország, Poroszország és Ausztria is egyre inkább beavatkoztak az ország életébe. Erős Ágost szász választófejedelem és lengyel király (1697-1733) ellenében a svédek Stanisław Leszczyńskit (1704-1709) emelték ellenkirályként a trónra. Nagy Péter orosz cár pedig II. Rákóczi Ferencnek ajánlotta fel a lengyel koronát.

1727-ben Ludwik és Andrzej Załuski püspökök megalapítják a Zaluscianum nevű oktatási intézményt.

Erős Ágostot III. Ágost (1734-1763) követte a trónon. Varsó élete fellendült. 1742-1766 között Franciszek Bieliński nagyszabású városrendezésbe kezdett. 1791-ben megszüntették a város fejlődését gátló jurydyka-rendszert, egész Varsót egyesítették. Ekkor került a fővároshoz Praga is. 1774-ben Varsó akkori belterületéről kitiltották a zsidókat, akik a Jerozolimskie fasor mentén telepedtek le.

1764-ben II. Katalin cárnő kegyeltje, Lengyelország pétervári nagykövete, az oroszbarát Czartoryski-család szegény rokona, a 30 éves Stanisław Poniatowski (1764-1793) került a lengyel trónra. Poniatowski Szaniszló (Stanislaus Augustus) volt az utolsó lengyel király. 1772-ben Lengyelországot felosztották. Poniatowski Szaniszló kora egybeesett a lengyel kultúra és tudomány nagy fellendülésével. Ekkor épült ki a Łazienki-kastély és parkja. A négyéves szejm (1788-1792) során, 1791. május 3-án fogadták el az új alkotmányt.

A varsói Nowomiejska utca 1. sz. alatti, XV-XVI. századi eredetű klasszicista díszítésű ház volt a város polgármestereinek lakhelye. Itt lakott 1788-1790 között Jan Dekert polgármester, aki 1789-ben a Ryneken álló városházától indult a fekete körmenet élén, hogy az országgyűléstől és a királytól a polgárok kívánságának teljesítését követelje.

1794-ben a varsói nép forradalmi megmozdulása váltotta ki a Tadeusz Kościuszko vezette felkelést. Jan Kiliński szabadsághős varga volt az 1794. évi Kościuszko-felkelés idején a Varsót védelmező csapatok vezére. Ignacy Zakrzewski hősiessen harcolta végig a Kościuszko-felkelést. Franciszek Barss (1760-1812) varsói patríciuscsalád tagja pedig Kościuszko franciaországi követe volt. A felkelők a cárpáti lengyel főurakat elrettentésül az óvárosi Ryneken, valamint a Krakowskie Przedmieście, a Szent Anna-templom előtt akasztották fel. Josif Ingelström orosz tábornok, a Lengyelországban állomásozó cári csapatok parancsnoka varsói rezidenciáját oltalmazó osztaga szuronyai védelmében, csak súlyos véráldozatok árán tudta magát kivágni a felkelők gyűrűjéből, és a cári katonaság zoliborzi táborát elérni. Orosz és porosz csapatok ostromolták Varsót, utcai harcokra került sor. Stanisław August király unokabátyja, Józef Poniatowski (1762-1812) az osztrákoknál kezdte meg katonai pályafutását. 27 éves korában lépett át a lengyel hadseregbe, de 1793-ban visszavonult.

Az 1794. évi felkelés hírére ismét fegyvert ragadott, s Kościuszko egyik hadosztályának parancsnokaként védte Varsót. Lengyelország harmadik, 1795. évi felosztását követően, 1796-1806 között Varsó porosz megszállás alá került. 1806-ban, amikor Napóleon Bonaparte létrehozta a Varsói Hercegséget, Józef Poniatowski lett a hadügyminiszter. 1807-1813 között Varsó a Napóleon alapította Varsói Nagyhercegség székhelye lett.

Az osztrák hadjáratban Józef Poniatowski vezényelte a lengyel csapatokat. Az oroszországi hadjáratot követően, a lipcsei „népek csatájában” Napóleon marsallá nevezte ki. A lengyel utóvédeket vezetve sebesült meg, majd az Elster folyó hullámaiban vesztette életét. Szobra 1815-ben készült el, de csak 1965-ben került méltó helyére. Napóleon bukását követően azután Varsó 1815-1830 között a kongresszusi királyság székhelye, az orosz cár egyben lengyel király is volt.

1818-ban alapították a Varsói Egyetemet, Stanisław Staszic megalapítja a Tudományos Társaságot, 1825-ben pedig megalakul a Műegyetem.

Az 1830. évi lengyel felkelés központja is Varsó lett. A cári csapatok a felkelést leverték, a cár önkényuralmat vezetett be Lengyelországban. 1831-34 között a lengyel nép, a felkelők féken tartására épült fel a varsói Citadella. 1863-64-ben a januári felkelés a lengyel nép újabb szabadságharcának leverését követően a felkelés vezetőit a Citadellában végezték ki. Megszüntették a lengyel nyelvű közigazgatást, bezárták az iskolákat.

Varsó lakossága 1900-ban elérte a 690000 főt. 1905-ben szolidaritási sztrájkok zajlottak az orosz forradalom támogatására. A cári hadsereg tüzet nyitott a varsói tüntetőkre. Varsó 1915-1918 között német megszállás alá került. Újjászervezték a lengyel közigazgatást, újra megnyílt a Varsói Egyetem. Varsónak ekkor 840000 lakosa volt.

Varsó 1918-ban az újjászületett Lengyelország fővárosa lett. 1935-ben nagy sztrájkhullám zajlott le a fővárosban. 1939-re már 1357000 lakosa lett. Új városrészek születtek.

1939-ben kitört a második világháború. Német repülőgépek bombázták Varsót. Szeptember 8-27. közötti, hősies védelem után Varsó kapitulált. Október 27-én a németek megszervezték a Lengyel Főkormányzóságot. Ezt követően tömeges letartóztatásokra került sor. Az elemi iskolák kivételével minden lengyel tanintézetet bezártak. 1939. december 14-én került sor az első utcai kivégzésekre. 1940-ben állították fel a varsói gettót. Megkezdődtek a zsidók koncentrációs táborokba szállítása. 1942-re fokozódott a náci terror. 1943. április 19.-május 16. között gettófelkelésre került sor, melynek során kb. 60000 zsidó felkelő esett el a harcokban. A gettót lerombolták, az életben maradtakat koncentrációs táborokba szállították. 1943. október 15-től 1944. június 21-ig kollektív felelősség címen a megszálló német hatóságok 46 utcai kivégzésben 2705 túszt lőttek agyon.

1944. augusztus 1-jén tört ki a varsói felkelés. Harcok dúltak az Óvárosban, a Śródmieścién, Mokotówban és Żoliborzban. Október 3-ra a németek leverték a felkelést. 180000 polgári lakos és 22000 felkelő esett el az utcai harcok során. A bal parti Varsó megmaradt lakosságát kitelepítették, a várost elpusztították. Varsó lakossága 1944-re 200000 főre csökkent. 1944. szeptember 17-re a jobb parti városrész, Praga kerülete, 1945. január 17-re egész Varsó felszabadult.

Varsó Lengyelország fővárosa, gazdasági, kulturális központja és közlekedési csomópontja lett. Hatalmas rekonstrukciós munkával az egész műemlékvárosrészt újjáépítették.

A varsói királyi palota (Zamek Królewski)

A tér felé néző főhomlokzat fölött emelkedik a négyszög alaprajzú, két toronytagból álló, barokk kupolás Zsigmond- vagy Óra-torony (Wieża Zygmuntowska). A torony aljában nyílik a palota főbejárata, a barokk ívű Zsigmond-kapu (Brama Zygmuntowska). A déli szárny sarkából előugró, alacsonyabb épületrészben látható barokk félkupola az udvari kápolna helyét mutatja.

A Királyi Palota kétemeletes, ötszög alaprajzú épületegyüttese, a Visztula felé ezen túlnyúló épületszárnyal azon a helyen emelkedik, ahol a Visztula fölé magasodó domb szegélyén a XIII-XIV. században a mazóviai hercegek várkastélya állt. A várat a XV. században átépítették, majd a XVI. században átépítették, majd a XVI. század derekán Zsigmond Ágost az eredetileg gótikus palotát reneszánsz királyi lakhellyé alakította át. A XVI-XVII. század fordulóján, III. Waza Zsigmond olasz építészeivel kora barokk stílusban alakította át a kastélyt. 1741-46 között a palota Visztula felé néző oldala finom barokk-rokokó-díszítést kapott. A várkastély végső formáját Poniatowski Szaniszló olasz mesterei, Fontana és Merlini adták meg 1776-1786 között.

A cári időkben a királyi palota az orosz helytartók székhelye volt. 1831-ben, az 1830-as felkelés leverését követően Paszkievics herceg tartózkodott itt elsőként. Itt szálltak meg a cárok is varsói látogatásuk alatt. Varsó 1939. évi ostroma idején a várkastély ugyan kigyulladt, de sok értékes műtárgyat sikerült megmenteni. 1944-ben, a varsói felkelés idején ismét tűz ütött ki benne, és a palotát találatok érték. A varsói felkelést követően a németek a várpalotát módszeresen felrobbantották. 1971 után kezdődött meg a vár újjáépítése, az alapfalak feltárása. Nagymérvű rekonstrukciós munkálatokat követően 1977-ben a teljes épület újjáépült, 1979-ben nyitották meg a nagyközönségnek.

A Királyi Palota könyvtárépületének oldalához tapadó Pléhtetős palota (Pałac pod Blachą) barokk épületét Jerzy Lubomirski építtette a XVII-XVIII. század fordulóján, majd a XVIII. század elején az utcai szárnyépülettel bővítették. 1776-tól Stanisław Poniatowski királyé lett a palota, s a homlokzat ekkor kapta kecses rokokó díszzeit és meredek pléhtetőzetét is. 1794-től Józef Poniatowskié. 1850-1854 között, majd 1935-37-ben restaurálták a palotát. A második világháborús rongálódást követően 1948-ban helyreállították.

A varsói Óváros és a Plac Zamkowy

A Plac Zamkowy közepén 1644 óta áll a Zsigmond-oszlop, melyet IV. Waza Ulászló atyjának, III. Zsigmond emlékére állíttatott. Az emlékművet Constantino Tencalla és Augustin Locci tervezte, a királyalakot Molli olasz szobrász készítette. A karsú, egykor márvány, az 1877. évi renoválás óta gránit oszlopon álló, kivont kardot tartó királyalakot eredetileg bábus korlát övezte, négy sarkán négy térdeplő vízköpő tritonnal. Ez volt az első köztéri szobor Varsóban. 1944-ben, a varsói felkelés idején az oszlop elpusztult, de 1949-ben az épen maradt királyszobrot új, helyreállított oszlopra helyezték vissza.

A varsói Óváros, illetve a Rynek – az 1944. évi pusztulását követően – fényképek, metszetek, rajzok, az olasz Canaletto XVIII. századi látképei alapján építették újjá. A XVII. században Adam Jarzębski volt Varsó főépítőmestere. 1643-ban, ő írta Varsó első leírását is.

Az Óváros felőli, a várpalota északi oldalán nyílik a Szenátorok kapuja (Brama Senatorska), ezen keresztül léptek be a palotába az egykor a tanácskozára siető szenátorok. E szárnyhoz csatlakozik a Giovanni Trevano által 1620-ban épített, és a Szt. János katedrális szentélyében lévő királyi karzatig vezető fedett folyosó, amelyen át a lengyel királyok palotájukból a Székesegyházba mehettek. A folyosót egy Piekarski nevű sandomierzi nemes építette, aki később merényletet kísérelt meg III. Waza Zsigmond ellen.

A Szt. János fővétele-székesegyház (Katedra Św. Jana) vöröstéglából épített, magas, lépcsőzetes oromzatú, késő gótikus, háromhajós csarnoktemplom. A XIII-XIV. században emelték, a XV. században átépítették. 1836-1842-ben az angol gótika soktornyos csúszkás mozgalmasságának stílusában újjátették. 1939-ben a templomot bombatalálatok érték. Az 1944. évi varsói felkelés során a németek nemegyszer harckocsikkal törtek be a templomba. A templomot teljesen újjá kellett építeni. A székesegyház az Óváros főtemploma volt. Itt hirdették ki 1339-ben a Nagy Kázmér és a német lovagrend közötti vitában a pápai küldötteknek azt a döntését, mely szerint Lengyelországot illeti a chelmi földek birtoka. Itt koronázták királlyá Stanisław Leszczyńskit (1704) és Stanisław Poniatowskit (1764), az utolsó lengyel uralkodót. Itt hirdették ki 1791-ben, a négyéves országgyűlésen, a május 3-i alkotmányt.

A templom jobb hajójában van Stanisław és Janusz mazóviai hercegek XVI. század eleji reneszánsz síremléke. Itt helyezték el Stanisław Małachowski síremlékét is. Az ezüst domborműves főoltár 1963-ban készült. A gótikus boltozatú altemplomban van Henryk Sienkiewicz Nobel-díjas regényírónak, továbbá Gabriel Narutowicz egykori köztársasági elnöknek szarkofágja. Mazóviai hercegek, főpapok síremlékét őrzi még a kriptá.

A székesegyház jobb oldala mellett elhelyezkedő négyzet alaprajzú harangtorony a XVII. század első felében épült. A székesegyház keleti oldalához a kétemeletes, barokk kanonokházak sorakoznak.

A belül stukkódíszes, egyhajós jezsuita templom (Kościół Jezuitów) a XVII. század elején emelt, kis kupolás, egytornyos barokk templom. A torony Varsó legmagasabb templomtornya, 1608-1626 között, III. Waza Zsigmond lengyel és svéd király költségén épült, a város patrónája, a Kegyes Istenanya tiszteletére. A jezsuita templom letti kolostort 1620-1773 között a jezsuiták lakták. A rend feloszlata után előbb a Népművelési Bizottság (Komisja Edukacji Narodowej = Nemzeti Nevelési Bizottság) székhelye, majd pálos kolostor lett. 1815-ben, a Varsói Nagyhercegség idején raktárnak használták. A jezsuiták 1920-ban kapták vissza kolostorukat.

A Szt. János-székesegyház mögötti terület a Visztula parti városfalakig egykor papi birtok volt, itt volt az Óváros papjainak és jeles polgárainak temetője. 1402-ben, amikor I. Janusz, a Czerskben székelő mazóviai herceg, a czerski káptalan székhelyét pápai engedéllyel Varsóba tette át, 11 kanonok költözött át a temető peremén emelt gótikus házakba. A temetőn át jártak a Szt. János templom kanonokjai az istentiszteletekre. Az egykori temetőben egy 1771-ből való rokokó Szűz Mária szobor állt. A temetőt 1780-ban megszüntették.

A Kanonia házait a XX. század elején a Varsói Műemlékbarátok Egyesülete vásárolta meg és az épületekből lakóházakat alakított ki. A Kanonia 8. sz. eredetileg XV-XVI. századi, többször átépített ház Stanisław Staszic háza volt. Ő volt a Lengyel Tudományos Akadémia megalakítója. Staszic e házat adta a Lengyel Tudományos Akadémia elődjének, az általa alapított Tudományos Társaságnak székházul. 1818-1823 között a házat klasszicista stílusban építették át.

Az Ágoston-rendiek kolostorát 1356-ban – a szomszédos Szt. Márton-templommal egy időben – II. Ziemowit mazóviai herceg alapította. A kolostort 1631-1636 között barokk stílusban építették újjá. A kerengőt Jerzy Murator kőműves mester a kőfaragó munkákat az olasz származású Jan Spinola mester készítette. 1866-ban, a rend felosztását követően a vakok menhelye, majd 1907-től a Varsói Jótékonyági Egyleté lett. A második világháborút követően 1949-1961 között állították helyre. 1957 óta a klarisszák kolostora. Az Ágoston-rendiek kórházát 1494-ben Anna mazóviai hercegnő alapította, a XVII. században barokk stílusban állították helyre.

A háromhajós, egyapszisos, az oldalhajók meghosszabbításában egy-egy kápolnában végződő Szent Márton-templomot a XIV. században alapították. A XV., XVI., XVII. és XVIII. században elpusztult, de mindig újjáépítették. A XVII-XVIII. században késő barokk homlokzatot kapott. 1944-ben a templom leégett, 1949-1962 között állították helyre. A templom harangtornyának alsó szintje a XV-XVI. században vöröstéglából épült. Kupolája XVIII. századi barokk kori. A torony gótikus kapunyílásán át vezet a bejárat a kolostorudvarba. A templom kriptájában nyugszik Varsó XVII. századi krónikása, Adam Jarzębski.

Rynek Starego Miasta

Az óvárosi piacteret (Rynek) 73 x 90 méteres mérettel a XIII-XIV. század fordulójától kezdve tervszerűen alakították ki. A XV-XVI. században gótikus stílusú, keskeny homlokzatú téglapépületek vették körül. A XV. századtól a XVIII. század derekáig a tér közepét a gótikus óvárosi városháza foglalta el. Az 1607. évi tűzvész után reneszánsz, majd a XVIII. században barokk külsőt kaptak a házak. Ma legtöbb esetben közművelődési, muzeális célokot szolgálnak. A kétemeletes, manzárdos városháza közepéből kicsiny torony emelkedett a tető fölé. Az ekkor már barokk-klasszicista városháza földszinti részén mind a négy oldalon boltsor húzódott. Amikor 1817-ben a városházát lebontották, a Rynek az akkori Varsó legnagyobb terévé vált.

Az egykori Fukier (Fugger) házban 1566 óta mérnek bort. A Szt. Anna- vagy Mincer-ház (Rynek 31.) a főtér legrégebb, XIV. században épített háza. Homlokzata három utcára néz. A Rynekre néző három emelete gótikus, a negyedik késő reneszánsz. Egy késő gótikus szobor Szent Annát ábrázolja a gyermek Jézussal és Szt. Jánossal. A téren a Montelupi olasz család szervezte meg az első állandó postaszolgálatot Lengyelországban. Egykori, XVII. századi reneszánsz házuk a Rynek 42. sz. alatt található. A késő reneszánsz stílusú 32. sz. ház 1505-1662 között az állítólag magyar származású Baryczka (Baricska) család tulajdonában volt, akik többek között udvari takarmányszállítók is voltak. 1911-1939 között e házban volt a varsói Műemlékvédők Egyesülete.

A Rynek 24. sz. Busser-házat a XVIII. század első felében építették. Itt volt a Franciaországból Varsóba került Pierre Dufour (1727-1796) nyomdája. 1777-től itt jelent meg Varsó első napilapja, a „Gazeta Rządowa). A Rynek 22. sz. Fortuna-ház (Kamienica „Pod Fortuna”) az eredetileg gótikus, majd késő reneszánsz stílusú, barokk kapuzatú házban működött 1750-ben az első festőiskola Varsóban. Egykor itt lakott Szymon Czechowicz és Łukasz Smuglewicz lengyel festő is. A Rynek 5. sz. épület egykor Báthory István, illetve III. Waza Zsigmond orvosának, Wojciech Oczkónak volt a lakóháza. A Rynek 1-3. sz. házban pedig a XVII. század közepén Jerzy Jucht királyi borbély lakott.

Az Óváros előerődjét, a Barbakán kúpos tetőzetű, tornyokkal védett köerődjét a XVI. században Johannes Baptista Venetus, velencei hadmérnök építette a később lebontott Brama Nowomiejska, az Újvárosi-kapu védelmére. Alatta szárazárok (Fosa) húzódik. A falövezet Visztula felőli sarkán emelkedett egykor a város őrtornyának szerepét is betöltő, 1413-ban emelt, kör alaprajzú, hétszintes, hegyes kupolájú Kerek-torony (később Marszałkowska-bástya).

Nowe Miasto

Mintegy száz-százötven évvel az Óváros kialakulása után növekedett a városfalakon kívüli földműves-iparosok lakta palánk önálló várossá. A háború után a XVIII-XIX. századi stílusnak megfelelően építették újjá. 1792-ben egyesült a tulajdonképpeni Óvárossal ún. Óvárosi Városrésszé (Dzielnica Staromiejska). A XVI. században építették meg a Visztulán az első kőhidat, melyet azonban az 1603-as jeles árvíz elpusztított. A Hid-bástyát (Brama Mostowa) 1554-ben emelték. 1648-tól löportorony volt.

A Szentlélek városi kórházat (Szpital Św. Ducha) 1388-ban I. Janusz mazóviai herceg alapította. 1949-1954 között barokk kori formájában építették újjá. A kéttornyos, háromhajós, egyenes szentélyzáródású pálos Szt. Lélek-templomot (Kościół Św. Ducha) az olasz származású J. Piola és J. Bellotti építették 1707-1717 között barokk stílusban.

A 135 x 120 m nagyságú Rynek Nowego Miasta volt a XIII-XIV. században kialakult új, főképp földművesek, iparosok által lakott település központja. Közepét a XV. század eleji fából ácsolt városháza foglalta el, amelyet több tűzvész is pusztított. 1818-ban a városházát lebontották, a XIV-XVI. századból származó épületeket a XX. század elején helyreállították, majd 1929-ben színes, díszítő festéssel látták el. 1953-ban fejeződött be a Rynek újjáépítése. Az 1970-es években kapták a házak díszfestésüket.

1944-ben a varsói felkelés idején a Rynek Nowego Miasta a harcok középpontjába került. E városrészben volt a Honi Hadsereg (Armia Krajowa, a Londonban székelő emigráns lengyel kormány fegyveres partizánosztagai) keretében harcoló Varsói Népi Hadsereg (Armia Ludowa) parancsnoksága. Bolesław Kowalski („Rychard”) őrnagy és teljes vezérkara itt vesztette életét egy bombatámadás következtében.

A Ryneken áll az Oltáriszentség-imádó apácarend zárdája. A rendet 1687-ben Maria Kazimiera, III. Jan Sobieski király felesége hívta be Franciaországból. A kolostort férje 1683. évi bécsi győzelme emlékére alapította. A Kotowskiak részére Tylman van Gameren által 1684-ben épített épületben helyezte el őket. Zárda céljára Gameren 1688-ban alakította át a palotát. A zárdához tartozik a Radziwiłł által alapított, Anton Solari olasz építész által emelt barokk iskolaépület is. A nagy kupolás, barokk stílusú, 1688-89-ben épült Szt. Kázmér-templomot Maria Kazimiera építtette. A görögkereszt alaprajzú templomban van a Sobieski-család temetőkápolnája, ahol Jan Sobieski unokája, Caroline de Bouillon nyugszik. A varsói felkelés idején a templomba menekült lakosok, az itt bennrekedt kórház betegek és az ápolást végző apácák, mintegy 4000 fő a templomban vesztette életét.

Az egyhajós, gótikus Angyali üdvözlés téglatemplomát (Kościół Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny) 1411-ben Anna Danuta hercegnő és Janusz mazoviai herceg emeltette. A XVI. századi harangtornya épen maradt. A templom homlokzata fűrészfogas, vakboltíves.

Az Újváros palotái közül említésre méltó a későbarokk Makronowski-palota, a Sapieha-palota, mely a XIX. században a varsói 4. gyalogezred kaszárnyája volt. Az 1830. évi felkelés és az azt követő 1830-1831. évi lengyel-orosz ütközetek során ez a gyalogezred legendás hősiességével tűnt ki. A barokk Raczyński-palota 1808 óta Állami Levéltár.

A barokk Krasiński-palota timpanonját mitológiai témájú féldomborművek díszítik. A palota Tylman van Gameren tervei szerint 1677-1697 között épült. Egy ideig a Nemesi köztársaság országgyűlésének székhelye volt (Pałac Rzeczpospolitej). Benne helyezték el a Nemzeti Könyvtárat (Biblioteka Narodowa). A Krasiński-kert (Ogród Krasińskich) Varsó második legnagyobb közparkja. A közelében áll az egyemeletes, timpanonos, barokk Radziwiłł-Lubomirski-palota.

A Collegium Nobilium egykori épületét 1740-ben Stanisław Konarski alapította. Az 1743-1754 között Jakub Fontana által emelt épületből a lengyel felvilágosodás számos nagy egyénisége került ki. A XVIII. század elején emelt késő barokk-klasszicista Boch-palota (Miodowa u. 17-19. sz.) jelenleg a lengyel hercegprímás székhelye. Az épülettel szemközti klasszicista bazilika kolostor a cári időkben a Varsóban székelő metropolita székhelye és főtemploma volt. A krakkói püspökök 1641-től mintegy másfélszáz évig, a Miodowa u. 5. sz. alatti Jakub Fontana által emelt barokk palotában laktak.

A kapucinusokat Jan Sobieski király telepítette le Varsóban. A barokk stílusú, egyhajós, két kápolnasoros, barokk-klasszicista kapucinus templom Tylman van Gameren és Augusty Locci tervei szerint épült. A homlokzatát 1929-ben Henryk Marconi újította fel. A templom királyi kápolnájában őrzik a szász királyi házból származó első lengyel király, II. August szívét rejtő síremléket. A templomban helyezték el III. Jan Sobieski lengyel király szívét őrző urnát.

A Szenátorok utcája (ulica Senatorska) a XV. századi földút (Kozia vagy Bykowa = Kecske- vagy Bika-járás) a XVIII-XVIII. században épült be. Itt áll Jacek Małachowski királyi kancellár egykori palotája (11. sz.). A 13-15. sz. alatti barokk-klasszicista Prímási-palota több évszázadon át volt a püspöki, prímási székhely. Tylman van Gameren és Szymon Bogumił Zug bővítették. A Senatorska u. 14. számú Blank-palota 1762-64-ben épült. 1777-1797 között Piotr Blank bankár volt a palota tulajdonosa. A második világháborúig a város polgármestereinek otthona volt.

A plac Teatralny-n (Színház tér) a színház helyén ötszög alaprajzú, nagy belső udvarú barokk épület, a Marywil emelkedett. 1685-1696 között Jan Sobieski király francia származású felesége kezdeményezésére a párizsi Palais Royal mintájára építették. A napóleoni időkben Varsóba bevonuló francia csapatok még látogathatták. 1826-ban azonban tűzvészben elpusztult. Helyét a Pocijów piac bódéi, árusítóhelyei foglalták el. A tér 1840-től a plac Teatralny nevet viseli.

A jelenlegi színházépülettel szemközt állt az egykori Jabłoński-palota, melyből teraszos barokk-klasszicista városházát alakítottak ki. Mellette emelkedett a XVIII. századi Łapiewski-palota, valamint az egykori jezsuita templom és kolostor. Az 1863-as felkelés idején leégett a városháza, s csak 1869-re építették újjá. 1939-ben itt volt a központja a németek által fenyegetett Varsó polgári védelmének. 1944-ben a varsói felkelés idején a

felkelők által megszállt városházát a németek felrobbantották, s elpusztították a teret körülvevő többi épületet is. 1944. augusztus 8-án és 9-én 350 lengyel végeztek ki megtorlás képpen a Nagy Színház romfalai előtt. A városháza helyén 1964-ben emelték a Varsói Hősök Emlékművét (a varsói Niké).

1765-ben Poniatowski Szaniszló lengyel király kezdeményezésére nyílt meg Varsó első állandó színháza a Szász-kertben, majd lebontották. Ezt követően a Krasinski téren volt egy újabb színház. Itt kerültek színre 1858-ban, illetve 1865-ben Moniuszko operái: a Halka és a Sztraszny Dwór.

A Senatorska u. 35-37. sz. alatti Kék-palota (Pałac Błękitny) eredetileg a potocki családé volt. 1726-ban rokokó stílusban átépítették, majd II. Szász Ágost leányának, Anna Orzelskának kezéből 1782-ben a Czartoryskiek tulajdonába ment át. A palota 1811-től már a Zamoyski családé, akik klasszicista stílusban építették át. 1816-ban Chopin ebben a palotában adott hangversenyt.

A Krakowskie Przedmieście

Az észak-déli irányban húzódó útvonal az Óváros kapujából, a plac Zamkowytól indul, végighalad a Krakowskie Przedmieścién, a Nowy Świat utcán és a Łazienki-parkig terjed. A királyi palotából kezdődő Krakowskie Przedmieście (Krakkói előváros) területéről, az Óváros kapujától indult az országút Czersken át Krakkó felé. A plac Zamkowy álló Királyi Palotától az ujazdówi parkig, illetve a Łazienkiben álló királyi rezidenciáig vezető útvonalat Trakt Królewskinek (Királyi útvonalnak) nevezték.

Az útvonal mellett fekvő birtokok (jurydykák) királyi privilégium alapján nem tartoztak a városi magisztrátus joghatósága alá. A XVIII. század folyamán a Przedmieścién palota- és házsor alakult ki, reprezentatív épületek és templomok épültek. A XVIII-XIX. század fordulója körül kialakult Nowy Świat (Új Világ) utcán oromzatos kereskedő- és polgárházak épültek. Az Aleje Ujazdowskie viszont a királyi út reprezentatív szakasza.

A Krakowskie Przedmieście 81. sz. alatti házban élt 1858-1860-ban Stanisław Moniuszko zeneszerző. A 79. sz. alatti klasszicista épület 1785-ben épült, ez volt Varsó első üzletháza (Roesler-ház). A 45. sz. alatti polgárházat 1775-1780 között Efraim Szreger építette, Stanisław August udvari orvosa, Józef Skalski részére, a földszintjén volt az orvos patikája. A 41. számú épület 1733-ban a szabók céhének székháza volt.

Az utca bal oldalán álló klasszicista homlokzatú és tornyú egyhajós, Szent Anna-templom Anna mazoviai hercegnő alapítványa 1454-ből, szentélye és sekrestyéje gótikus, berendezése barokk. A vakboltívekkel és rusztika kiképzéssel díszített harangtorony elődjét Báthory István király felesége, Anna Jagiellonka építtette 1578-ban, s 1820-1821-ben kapta mai alakját.

Krakowskie Przedmieście 66 számú XIX. század elején emelt Őrség (Odwach) épületben volt az az egyetemi laboratórium, ahol Maria Skłodowska-Curie pályáján elindult. A 64. sz. épület volt az egykori polgári Kaszinó, 1860-ban neoreneszánsz stílusban épült. A 62. sz. alatti épület bal oldali része palota volt, s többek között III. Waza Zsigmond király tulajdona is volt. A palotához tartozó épületet 1819-ben Antoni Corazzi barokk stílusban építette át. Az épülethez tartozó, egykori Kazanowski palotából átmentődött Szeplőtelen fogantatás-kápolna volt a klasszicista Varsó neves olasz építésének, Corazzinak első varsói munkája, ez volt a Nagy Színházat megelőző referenciamunkája. Az utca kiszélesedésében álló Passani Madonna szobor Józef Szymon Bellotti alkotása 1683-ból, egy pestisjárvány befejeződése és Jan Sobieski bécsi győzelmének emlékére készült.

Az 1661-1682 között több szakaszban épült, egyhajós, kétoldalt kápolnasorral szegélyezett, késő barokk belső terű Karmelita templom (52. sz.) csak 1782-ben nyerte jelenlegi klasszicista homlokzatát. Ez a klasszicista stílus legkorábbi példája Lengyelországban. Az 1637-ben Varsóban megtelepedő sarus karmeliták fából épült kolostora helyén Radziejowski hercegprímás adományából emelt kolostor kőépületét a XVIII. század vége felé Efraim Szreger átépítette. Refektóriumát 1702-ben Michalengelo Palloni olasz festő freskókkal díszítette. 1864-től papi szeminárium.

A Krakowskie Przedmieście 46-48. sz. egykori minisztertanácsi épületet a második világháború után a Stanisław Koniecpolski hetman által 1643-ban építtetett palotából alakították ki. A palota később a Radziwiłł-, majd a Lubomirski-család tulajdonába került, s a XVIII. század közepén emelték két egyszerűbb szárnyépületét. 1818-19-ben átépítették. A palotabelsőt Christian Pjotr Aigner alakította ki. A Kongresszusi királyság idején második emelete a cári helytartó lakásául szolgált. Itt írták alá 1955-ben a Varsói Szerződést, 1970-ben pedig a Lengyel Népköztársaság és az NSZK közötti kapcsolatokat szabályozó megállapodást.

Az egykori Tarnowski-palota helyén álló Hotel Bristol (42-44. sz.) neoreneszánsz épületét Marconi tervei szerint 1899-1901 között emelték. Vele szemben áll az ugyancsak Marconi tervei szerint 1855-1877 között épült Európa Luxusszálló. A Krakowskie Przedmieście 15. sz. alatti egyemeletes, timpanonos homlokzatú, oszlopos-erkélyes kapuzatú, két szárnyépület Potocki-palota utcai részén rokokó Kordegerda (testőrségi épület) csatlakozik a palotához, jelezve az átépítő Czartoryski-Lubomirski család rangját. A Varsói Hercegség idején, 1806-1807-ben itt lakott Murat, Napóleon marsallja. A hagyomány szerint Napóleon itt találkozott először Walewska grófnővel, és itt bontakozott ki romantikus szerelmük.

A Szász Kertet (Ogród Saski) eredetileg a Morsztyn-palota parkjaként alakította ki Tylman van Gameren, 1666-1671-ben. 1724-1733-ban II. Ágost kívánságára Pöppelmann jócskán kibővítette. A XIX. századtól kezdve a Szász Kert közpark lett. A Szász Palotát (Pałac Saski) II. Ágost udvari építészével, Mateusz Daniel Pöppelmannal építtette ki. A XIX. században a Szász Palota szélső részeit lebontották, s a két szárny között 1839-1842 között boltíveken nyugvó oszlopsoros díszbejárattal kötötték össze a palotaszárnyat.

Az első világháború után a Szász Palota megmaradt része a lengyel vezérkar székhelye lett. 1939-ben – Varsó ostroma idején – bombák döntötték romba. A nagy kiterjedésű tér nyugati peremén áll az Ismeretlen Katona Emlékműve (Grób Nieznanego Żołnierza).

A Krakowskie Przedmieście páratlan oldalán álló (35. sz.) vizitációs nővérek temploma (Kościół Wizytek) rokokó stílusban, 1727-1763 között épült. Az 1944-es varsói felkelés pusztításait szerencsésen átvészelte.

A 32. sz. alatti 1785-1792 között épült klasszicista Tyszkiewicz-palota és a hozzá tartozó, 1844-ben épült Uruski-palota a varsói egyetem része. Az egyetemi épületkomplexum udvarában az 1736-ban királyi nyári palotának épült és 1824-ben klasszicista stílusban átalakított Kázmér-palotát (Pałac Kazimierzowski) az egyetem rektori hivatala. A királyi nyári palotában működött 1765-1795 között a Nemesi Akadémia, növendéke volt Tadeusz Kościuszko is. A második világháború idején a náci az egyetemi tanárokat és diákokat legyilkolták.

Az 5. sz. alatti rokokó Czapski-palota a XVII. század második felében Tylman van Gameren tervei szerint épült, többször átalakították. Itt született Zygmunt Krasiński (1812-1859) költő és író. E ház melléképületében lakott 1830-ig Fryderyk Chopin zeneszerző.

A házsorban a barokk Szt. Kereszt-plébániatemplomot 1679-1696 között az olasz Bellotti tervei szerint építették. A homlokzatát 1725-1760 között az idősebb és ifjabb Fontana alakította ki. Szószéke 1698-ból való. A hajókat a kápolnasoroktól elválasztó pillérek közül a bal oldali elsón van a Fryderyk Chopin szívét rejtő urnát takaró emléklap. Egy másik Władysław Stanisław Reymont szívét rejtő. A templomban található Józef Ignacy Kraszewski író és Juliusz Słowacki költő, továbbá Władysław Eugeniusz Sikorski sírlapja is. A jobb oldali oszlopon Bolesław Prus Nobel-díjas író emléktáblája látható.

A Krakowskie Przedmieście 1. sz. alatti kétemeletes, klasszicista jellegű többször átépített ház helyén állt egykor a lazarista rend XVII. századi kolostora. Varsói tartózkodása idején – miután Bécsújhelyről elmenekült – itt szállt meg 1701-ben II. Rákóczi Ferenc fejedelem (1703-1711). Itt találkozott barátjával, az ugyancsak Lengyelországban bujdosó Bercsényi Miklóssal. Az épületben helyezték el a Varsói Egyetem magyar tanszékét.

A Krakowskie Przedmieście végén, a Corazzi által 1820-1823-ban klasszicista stílusban kialakított Staszicz-palota, a Lengyel Tudományos Akadémia székháza. A Staszicz által kezdeményezett palota építését közadakozásból 1820-23 között végezték. A téren Mikołaj Kopernik szobra áll. A szobrot Thorwaldsen készítette 1830-ban, Staszicz kezdeményezésére.

Nowy Świat (Újvilág) utca

Nowy Świat (Újvilág) utca a XVIII-XIX. században alakult ki, és zömmel kétemeletes, klasszicista és eklektikus stílusú polgár- és kereskedőházak szegélyezik. A XIX-XX. században Varsó legforgalmasabb üzletutcája volt.

A Nowy Świat 67-69. sz. Zamoyski-palota (Pałac Zamoyskiego) 1843-1846 között épült, kétemeletes, neoreneszánsz palota. 1863-ban a palota ablakából lőttek rá Theodor Friedrich Wilhelm Bergre, a lengyel Királyság utolsó cári helytartójára.

A Visztulán átívelő Poniatowski közúti vashidat 1913-ban építették Varsó Belvárosa és a túlpárti Praga között.

A Lengyel Nemzeti Múzeum a Jerozolimskie u. 3. sz. alatt 1926-1938 között épült fel. Vele egy tömböt alkot a Lengyelország Hadtörténeti Múzeuma. A Nemzeti Múzeumban láthatók Canaletto (1721-1780) festette veduták (látképek) a régi Varsóról, illetve Jan Matejko történelmi festményei: grunwaldi csata, május 3-i alkotmány elfogadása, stb. Az európai festészet gyűjteményében van XV. Lajos francia király feleségének, Maria Leszczyńskának, a francia Nattier festette arcképe. Itt látható a gdański Mária-templom faragványos oltára is.

A Kultúra és Tudomány Palotája (Pałac Kultury i Nauki) alaptömegéből 234 m magas toronyrész emelkedik ki. Tudományos és kulturális intézmények központja. Itt van a 3000 résztvevő befogadására alkalmas Kongresszusi terem. Termeinek és helyiségeinek száma 3288.

Varsó körüli kastélyok

Ujazdowi várkastély (Zamek Ujazdowski)

Az ujazdowi várkastély négy külsőtornyos, négyzet alaprajzú épületét 1619-ben Jan Trevano olasz várépítő tervezte III. Waza Zsigmond király megrendelésére. A svéd háborúk idején a svédek feldúlták. Stanisław Herakliusz Lubomirski nagymarsall Tylman van Gamerennel a romos várkastélyt átformáltatta, majd Stanisław Poniatowski király korszerűsítette.

1784-ben a vár a királyi gyalogos testőrség laktanyája lett. Erre az időre már a Łazienki-kastély is elkészült. 1809-ben katonai kórházat rendeztek be benne a napóleoni hadjáratokban megsebesültek részére. Az ujazdowi várat előbb a cári, majd 1919 után a lengyel hadsereg laktanyának használta. Ez 1939-ben leégett, helyreállítását követően reprezentációs célokat szolgál.

Łazienki-palota

Egykor a Łazienki-park része volt a Varsói Egyetem Botanikus kertje, hozzá csatlakozik az Obszervatórium. A Łazienki-parkban álló politikai reprezentatív épületek közül a Belweder-palota négy oszlop által tartott timpanonnal díszített egyemeletes épület, amelyet földszintes szárnyak vesznek körül. A palotát 1820-ban klasszicista stílusban építették a cári helytartó, Konsztantyin nagyherceg számára. 1830. évi lengyel felkelés során a Łazienki-parkban levő – Wielka Oficyna (nagy személyzeti ház) épületéből az egykori cári protektorátus alatt álló Kongresszusi Királyság kadettiskolájából – a lengyel tiszti iskola növendékei november 29-én rajtaütésszerűen akarták elfoglalni az épületet, s foglyul ejteni a cári helytartót, aki azonban elmenekült.

A Łazienki-parkban (park Łazienkowski) látható W. Szymanowski által készített Fryderyk Chopin bronzszobra, amelyet 1926-ban állítottak fel e helyen. A nácik elpusztították, de eredeti minták alapján újraöntötték, 1958-ban helyreállították.

A nagy íves ablakú Régi télkert (Stara Pomeranczarnia) 1784-1788 között Dominik Merlini tervezte, görög-római szobormásolatok díszítik. Innen kezdődik a Királyi Sétány (Promenada Królewska).

A Biały Domek (Fehér ház) Dominik Merlini tervei szerint 1774-1777 között épült. A négyzet alaprajzú díszes freskóit Jan Mogumił Plesch készítette. A háború után helyreállították. A XVIII. századi olasz villákra emlékeztető épületben lakott Stanisław Augustus Poniatowski, mielőtt a park kiépült. 1803-ban az épületben szállt meg XVIII. Lajos emigráns francia király.

A klasszicista stílusú testőrségi épület (Stara Kordegarda) 1793-94-ben épült.

A Łazienki-parkban álló Szigeti-palota (Pałac na Wyspie) Tylman van Gameren tervei alapján Stanisław Herakleusz Lubomirski részére barokk fürdőépületként épült. Stanisław August Poniatowski király Domenik Merlinivel klasszicista stílusban nyári palotává formálta át. A palota főhomlokzata előtti teraszt a „Táncoló szatír” és a „Bacchánsnő”, a „Nimfa és a szatír”, a „Hermafrodita” és a „Nimfa” XVIII. század eleji szobrok díszítik. A vízparti részen a „Visztula” és a „Bug” folyót megtestesítő allegorikus szobrok állnak. A bálterem vagy fehér terem 1793-ban klasszicista stílusban készült el. A palota legdíszesebb terme a rotunda, Zsigmond, Kazimierz Wielki, Jan Sobieski és Báthory István szobraival.

A Szigeti palotán túl található Myslewieci-palota (Pałac Myśliwski) íves alaprajzú, rokokó épületét 1775-1778 között Dominik Merlini tervei szerint építették. Homlokzatát Józef Poniatowski monogramja díszíti.

1596. április 7.-június 6. között Klissza keresztény kézben. Júniusban kerül sor Temesvár ostromára. Vác, hatvan visszafoglalása. 1596. október 13-án Eger őrsége feladja a várat a szultánnak. A törökök megszerzik harmadik, egri vilájetüket Magyarországon. Október 26-28. között zajlik le – a tizenöt éves háború legnagyobb csatája – a mezőkeresztesi csata III. Mehmed szultán és a keresztény erdélyi seregek között, amely a keresztények vereségével végződött. 1597-ben a tatárok kétszer pusztítják végig Pest megyét, a megye területén csak három lakott hely marad: Kecskemét, Cegléd és Nagykőrös. 1597. szeptember 9 – október 3. között a királyi sereg eredménytelenül ostromolja a török kézen lévő Győrt. Október 17.-27. között az erdélyi csapatok eredménytelenül ostromolják Temesvárt. A tatárok télre Szegednél maradnak. December 23-án Prágában Báthory Zsigmond lemond Erdélyről I. Rudolf javára.

1598. március 23-án a gyulafehérvári országgyűlés tudomásul veszi Báthory Zsigmond lemondását és Erdély Habsburg-kézre adását. Április 8-án a gyulafehérvári országgyűlés felesküszik I. Rudolf hűségére. Augusztus 22-én a szászsebesi országgyűlés visszafogadja Báthory Zsigmondot fejedelemnek.

1598. március 29-én a keresztény csapatok visszaveszik Győrt, július-augusztus között Tatát, Gesztet, Veszprémet, Palotát és Nagyvásonyt. Szeptemberben a törököktől elfoglalják Csanádot, Nagylakot és Aradot. Szeptemberben Csanád török kézre kerül. 1598. október 5 – november 3. között a keresztény sereg eredménytelenül ostromolja Budát. Október-november Nagyvárad ostroma.

1599. április 26-án I. Rudolf szentesíti a pozsonyi országgyűlés törvényeit: a király idegeneknek nem adományozhat magyarországi birtokokat. Báthory Zsigmond március 21-én ismét lemond a fejedelemségről.

Az erdélyi rendek március 29-én Báthory András bíborost választják fejedelemmé (korábban Krakkóban nevelkedett). Október 28-án Mihály havasalföldi vajda Sellenberknél legyőzi Báthory András hadait. (November 3-án a fejedelmet menekülés közben Csíkszentdomokosnál agyonverik.) November 20-án a gyulafehérvári országgyűlés hódol az I. Rudolf erdélyi helytartójává kinevezett Mihály vajda előtt.

1599 augusztus elején a Buda melletti Felhévizen egy hajdú csapat fogságba ejti és Bécsbe küldi Szulejmán budai pasát.

1599-ben Lengyelországba 730 hektoliter hegyaljai bort szállítanak.

1600. április 5-én a király szentesíti a február 2-án összeült pozsonyi országgyűlés törvényeit. A XX. tc. kimondja: katonák a nemesek és egyháziak házába nem szállásolhatók be.

1600. április 23-án meghal Pálffy Miklós bányavidéki főkapitány (*1552- +1600). Irányítója volt Nógrád bevételének (1594), Esztergom visszafoglalásának (1595) és ott volt Győr felszabadításánál is (1598). 1600-ban Siklós, Babócsa elesik. 1600. október 20-án a törökök beveszik Kanizsa várát, amely a negyedik magyarországi vilájet központja lesz.

1600. július 20-án a gyulafehérvári országgyűlés követeli, hogy Vitéz Mihály vajda adja ki a seregébe állt jobbágyokat, s azok mindenütt tegyenek eleget a földesurak iránti kötelezettségeiknek. Szeptember 10-én a Mihály vajda ellen fölkelt nemesi tábor hívására 6000 emberével bevonul Erdélybe Basta generális, kassai főkapitány. November 25-én az erdélyi rendek lécfalvi országgyűlése a közszekelyeket ismét jobbágysorba dönti.

1601. szeptember 20-1602. augusztus 29. között Székesfehérvár magyar kézre kerül.

1601. április 3-án a kolozsvári országgyűlés újból Báthory Zsigmondot választja fejedelemmé. Augusztus 3-án Goroszlónál (Szilágy m.) Báthory Zsigmond vereséget szenved Mihály vajda és Basta csapataitól. 1602. június 29-én a kolozsvári országgyűlés meghódol Basta (1544-1607) generálisnak. – Báthory Zsigmond elfogadja I. Rudolf ajánlatát, júliusban végleg elhagyja Erdélyt. – 1602 őszén Basta generális hatalmas sarcot vet ki az erdélyi városokra. Az év folyamán éhínség és pestisjárvány dül Erdélyben.

1601. november 18-án Ferdinánd elvonul Kanizsa alól. 1602. szeptember-október között Pest visszafoglalása (1604-ig magyar kézen). 1602-ben fogságba esik Wathay Ferenc (1568-1609) székesfehérvári vicekapitány. 1606-ban szabadult. „Énekeskönyvében” beszámol rabságának éveiről.

1603. január 15-én a gyulafehérvári országgyűlésen a rendek hűséget esküsznek I. Rudolfnak.

1603. március 10-én ítélet születik Illésházy István hűtlenségi perében. Illésházy Lengyelországba menekült. 1605-ben visszatér Bocskai táborába. 1608-ban nádorrá választották.

1603. május elején Báthory Zsigmond egykori hadvezérét, Székely Mózeset a tábori „országgyűlésen” fejedelemmé kiáltják ki, miután athnamét kapott a Portától. Július 17-én azonban Radu havasalföldi vajda Brassónál a székelyek támogatásával legyőzi Székely Mózeset (+ 1603. július 22.). A dévai országgyűlés elfogadja Basta diktátumát, a császári biztosok átveszik Erdély kormányzását. 1603 őszén Giorgio Basta generális azt javasolja I. Rudolfnak, hogy Erdélyt németesítse el. Februárban Basta generális 965000 Ft sarcot fizettetett Brassó városával és a Barcaság száz polgáraival.

1604-ben Nürnbergben megjelenik Szenczi Molnár Albert latin-magyar szótára.

1604-ben I. Rudolf kormányzótanácsot állít fel Erdélyben, amelynek Basta generális átadja az ügyeket és elhagyja Erdélyt. Kivonják Erdélyből a császári zsoldosokat. 1604 októberében megindul az első magyarországi Habsburg-ellenes mozgalom Bocskai vezetésével. Bocskai István 1577. január 1-jén Kolozsvárott született Bocskai György és Sulyok Krisztina gyermekeként. Felesége Hagymássy Kata volt. 1606. december 29-én Kassán halt meg, holttestét 1607. február 22-én Gyulafehérvárott temették el.

1604-ben Bocskai hajdúi élén bevonul Debrecenbe (október 16.), majd Kassán rendez be udvarát (november 11.). 1604. november 20-án Bocskai István (1605-1606) fejedelmi jelvényeket kap a Portától. 1605. február 21-től Erdély, április 20-tól Magyarország fejedelme (Szerencsi országgyűlés). A szerencsi országgyűlésen mondják ki a katolikus és a protestáns vallás egyenjogúságát.

1605. július 19-én Kassán Bocskai fejedelem átadja békefeltételeit a király megbízottjának. Szeptember elejére egész Erdély meghódol Bocskainak. 1605. november 11-én Lala Mehmed nagyvezír királyi koronát adományoz Bocskainak (valószínűleg a volt szerb királyi korona). 1605. december 12-én Bocskai fejedelem 9254 hajdúvitéznek nemességet adományoz és Szabolcs megye déli részén – saját birtokán - telepíti le őket.

1606. február 9-én a felkelők képviselői és I. Rudolf megbízottja, Mátyás főherceg aláírják a bécsi megállapodást. A bécsi béke eredményei:

- ❑ a magyar törvények közül törlik a protestánsok vallásgyakorlatát korlátozó 1604. évi 22. tc.-t, így a rendek számára – az alávetett osztályok kivételével – mindenütt biztosítják vallásuk szabad gyakorlását;
- ❑ hazai tisztségekre – két dunántúli várkapitányság kivételével – csak magyarok nevezetők ki, vallásukra való tekintet nélkül;
- ❑ a jezsuitáknak nem lehetnek birtokaik az országban;
- ❑ a Szent Koronát itthon kell őrizni, és – Mátyás főherceg kormányzóságának fenntartásával – be kell tölteni a nádori tiszteket;
- ❑ Bocskai adományait felülvizsgálják, nemességadományozásai – bejelentési kötelezettség mellett – érvényben maradnak;
- ❑ Bocskai visszaadja az uralma alá került királyi magyarországi részeket, kárpótlásul (utódaira szóló érvénnyel) három keleti megyét kap, s megtarthatja az erdélyi fejedelemségét (utóbbiak, halála esetén, visszaszállnak a királyra).

Március 21-én a főhercegek Mátyás főherceget választják a Habsburg-család fejévé. 1606. június 23-án Bocskai és a rendek, illetve I. Rudolf biztosai Bécsben újabb békét kötnek. A béke orvosolja a rendi sérelmeket, biztosítja a protestánsok szabad vallásgyakorlatát. Bocskainak juttatja a Részekkel, valamint Ugocsa, Bereg és Szatmár megyével megnövelt Erdélyi fejedelemséget. Szeptember 24-én a felkelésben résztvetteknek I. Rudolf király teljes büntetlenséget biztosít. Szeptember 25-26-án az ausztriai és a stájerországi, majd a cseh- és morvaországi, sziléziai és lausitzi rendek képviselői szavatolják a bécsi béke megtartását, s szövetséget kötnek a magyarokkal.

1606. november 11-én I. Rudolf, I. Ahmed szultán és Bocskai megbízottai a Zsitva folyó torkolatában húsz évre szóló békeszerződést írnak alá, lezárva ezzel a „tizenöt éves háborút” A török lemondott a magyar területek adójáról. A zsitvatoroki béke:

- ❑ tilos új várak építése;
- ❑ előírja a foglyok visszaadását;
- ❑ a jövőbeni ellentét elsimítását az országos főkapitányokra, a horvát bánra és a budai pasára bízta;
- ❑ egyszeri 200000 aranyért a török lemondott a Habsburgok évi adójáról.

1606. december 13-23. között a Bocskai István által Kassára összehívott országgyűlés a bécsi béke lehetséges módosításáról tárgyal. Kívánságai:

- ❑ a vallásgyakorlat szabadsága terjedjen ki a falvakra is,
- ❑ a nádort régi jogkörével válasszák,
- ❑ Magyarország és Erdély között örökös szövetség jöjjön létre.

1606. december 29-én Kassán elhunyt Bocskai István fejedelem. 1607. január 12-én Kassán a hajdúk felkoncolják Káthay Mihályt, Bocskai István volt kancellárját, akit a fejedelem megmérgezésével vádolnak. Január 30-án a felső-magyarországi rendek kassai részgyűlése kinyilvánítja: a bécsi béke értelmében visszatérnek a király hűségére.

1606. február 11-én a kolozsvári országgyűlés Rákóczi Zsigmondot választja fejedelemmé (1607-1608). Rákóczi Zsigmond – Rákóczi János fia – 1555 körül Felsővadászon született. 1607. február 9-én választották fejedelemmé Kolozsvárott. 1607. február 22-én a szultán is megerősítette azt. Fejedelemségéről 1608. március 5-én lemondott. 1608. december 5-én hunyt el Felsővadászon, a szerencsi templomban nyugszik. Rákóczi Zsigmond feleségei: Alaghy Judit, 1587; Gerendi Anna, 1592; Thelegdy Borbála, 1596. voltak.

1607. július 25-re I. Rudolf országgyűlést hív össze Pozsonyba, de távolmaradása miatt tárgyalás nélkül feloszlik.

1607-ben Hernbornban megjelenik Szenczi Molnár Albert zsoltárfordítása.

1608. február 1-jén a Pozsonyban a Mátyás főherceg mellett összegyűlt magyar rendek az 1606 novemberi zsitvatoroki béke megerősítésére kérik Rudolfot.

1608. március 7-én a kolozsvári országgyűlés a lemondott Rákóczi Zsigmond helyébe Báthory Gábort választja fejedelemmé (1608-1613). A Porta augusztus 15-én jóváhagyja. Báthory Gábor 1589. augusztus 5-én Váradon született. Gyámja, ecsedi Báthory István, anyja Bebek Zsuzsanna volt. A szultán trónfosztása mellett döntött 1613. május 1-jén. 1613. október 27-én Váradon halt meg, Nyírbátorban temették el 1628. szeptember 28-án.

1608. június 25-én Mátyás főherceg sereggel kényszeríti bátyját, Rudolfot (+ 1612) hogy mondjon le javára Magyarország, Horvátország és az osztrák örökös tartományok uralmáról. 1608. november 16-án a pozsonyi országgyűlés királlyá választja Mátyást. 1608. szeptember 9-től Mátyás főherceg pozsonyi országgyűlése törvényben szentesíti a szabad vallásgyakorlatot.

16. Magyar-lengyel kapcsolatok a XVII. században

II. (Habsburg) Mátyás (1608-1619)

II. Mátyás 1557. február 24-én Bécsben született. Apja II. Miksa német-római császár, magyar és cseh király, anyja Habsburg Mária spanyol infánsnő volt. 1608. november 19-én koronázták királlyá Pozsonyban. 1619. március 20-án Bécsben halt meg, a kapucinus kriptában temették el. Felesége Habsburg Anna tiroli hercegnő volt.

1608. december 6-án II. Mátyás szentesíti a koronázás utáni törvényeket. Az I. tc. értelmében az országgyűlés két (alsó és felső) táblára válik. A XIII. tc. a vármegyékhez utalja a jobbágyköltözés ügyét. Rendelkezik a nádori méltóságról (III.), a magyar királyi tanácsról (X.), a végvárok ellátásáról (XXI. tc.), stb. A végvári tisztekre magyarokat nevez ki (XI.), az idegen katonaságot vigye ki az országból (XII. tc.).

1608-ban *Illésházy Istvánt* nádorrá választják. 1608 decemberében Mátyás királyi pecsétjén először jelenik meg az országcímeren a Szent Korona.

1609. április 9-én Spanyolország (VII. Albert herceg németalföldi helytartó) és az Egyesült Németalföldi Tartományok 9 évre szóló fegyverszünetet kötnek. Hollandia függetlenné válik.

1609. évi pozsonyi országgyűlés *Thurzó Györgyöt* választja nádorrá (1567-1616).

1610-ben Kendi István kancellár és Kornis Boldizsár székely főkapitány összeesküvést sző *Báthory Gábor* ellen (Kendi Lengyelországba menekült, Kornist lefejezik). 1610. november végén Báthory Gábor elfoglalja Szebent, majd háború indít Moldva és Havasalföld ellen. 1611. július 8-án hadai súlyos vereséget szenvednek Radu Şerban havasalföldi vajdától. 1611. július 9-én Báthory Gábor vereséget szenved Brassónál. Július-szeptember között Forgách Zsigmond támadása. 1612. október 14-én Báthory Gábor megveri az ellene szervezkedők seregét, de Brassót nem sikerül meghódíttatnia (kegyetlen megtorlásba kezd a Királyföldön).

1611. március 24-én II. Mátyás lemondítja Rudolf császárt a cseh királyi címről. 1612. január 20-án meghalt II. Rudolf császár. 1612. június 13-án II. Mátyást német-római császárrá koronázzák. 1613. április 11-én II. Mátyás és Báthory Gábor között megállapodás jön létre: a király elismeri Erdély szabad fejedelemséget választási jogát. (A szerződés titkos pontja szerint Báthory a török ellen is segíti II. Mátyást.) Október 23-án a kolozsvári országgyűlés – I. Ahmed szultán támogatásával – fejedelmé választja Bethlen Gábort (1629. november 15-ig fejedelem).

1613. október 27-én *Báthory Gábor* volt fejedelmet a korábbi trónkövetelő, *Ghyczy András* emberei Váradon felkoncolják. Az 1614. március 3-i medgyesi országgyűlésen összegyűlt rendek megöletik *Báthory Gábor* gyilkosait.

1613-ban Pozsonyban megjelenik *Pázmány Péter* „Isteni igazságra vezérlő kalauz” c. műve. Címlapján „Patrona Hungariae-gondolat”-tal (Szűz Mária Magyarország pártfogója).

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613-1629) – Bethlen Farkas és Lázár Druzsina fiaként – 1580-ban Marosillyén született. 1613. október 23-án Kolozsvárott választották fejedelmé, melyet 1614. augusztus 10-én Medgyesen a szultán is megerősített. 1620. augusztus 25-én, Besztercebányán Magyarország királyává választották, melyről 1621. december 31-én a nikolsburgi békében lemondott. 1605-ben nőül vette Károlyi Zsuzsannát, majd 1626-ban Brandenburgi Katalint. (1629. november 15-én Gyulafehérvárott halt meg.) 1614. január 12-én Bethlen Gábor fejedelem visszaadja Szebent, Báthory Gábor egykori székhelyét a szászoknak. 1614-ben Szeben helyett ismét Gyulafehérvár lesz a fejedelmi székhely.

1615. május 6-án Nagyszombatban megegyezés jött létre II. Mátyás és Bethlen Gábor megbízottai között. A király elismerte Erdély fejedelemséget választó jogát, Bethlen pedig Erdélynek a magyar koronához való tartozását. A szerződés titkos pontja szerint Erdély különállása addig tart, amíg Buda és Eger török kézen van. Bethlen szükség esetén a Porta ellen is támogatja a királyt. 1616. június 1-14. között Bethlen Gábor a saját katonái által védett Lippa várát ostrommal beveszi, hogy azután átadja a töröknek.

A vallási ellenreformáció

1616. szeptember 28-tól Pázmány Péter (1570-1637) lesz az esztergomi prímás, 1637. március 19-ig volt Magyarország egyházi vezetője. Pázmány elismerte és védte a földesurak jogát a templomokhoz.

Az ellenreformáció („katolikus reform”) a XVI. század közepétől a XVII. század égéig tartott. Célja a protestáns eszmék terjedésének meggátolása, a római katolikus egyház tekintélyének visszaállítása volt. A célok megvalósítása érdekében 1542-ben újjászervezték az inkvizíciót. A tridenti (Trentó: Trient) zsinat (1545-1563) egy sor reformdekrétumot adott ki a római katolikus egyház szervezeti megújulása érdekében. Loyolai Szent Ignác (tkp. Lñigo Lopez de Loyola, 1491-1556), spanyol rendalapító, eredetileg katona 1534-ben alapította meg a Jézus Társasága (jezsuiták) rendjét (Societas Jesu), mely legfőbb feladatának az ifjúság intenzív katolikus nevelését és hittérítését, a fejedelmek gyóntatópapokkal való ellátását tekintette. A rendet III. Pál pápa erősítette meg 1540-ben. Loyolai Szent Ignácot 1609-ben előbb boldoggá, majd 1622-ben szentté avatták. A jezsuita rend a XVI. században elterjedt Európában és az ellenreformáció vezető ereje lett.

A jezsuiták erős egyházi és állami befolyása a XVII-XVIII. században olyan heves ellenállást váltott ki, hogy XIV. Kelemen pápa nemzetközi nyomásra kénytelen volt 1773-ban felosztatni a rendet. 1814-ben VII. Pius visszaállította. Tevékenységük fő területe a hittérítés, az oktatás, a tudományos kutatás és a nagyvárosi lelkipásztorkodás volt. A politikai és vallási indítékok összefonódása fejedelmi szövetségek kialakításához vezetett. 1608-ban jött létre a Protestáns Unió, 1609-ben a Katolikus Liga. Németországban 1618-1648 között kitört az ún. harmincéves háború, melyet a vesztfáliai béke zárt le.

Magyarországon az ellenreformációt a XVI-XVII. században a Habsburgok spanyol mintájú erőszakos intézkedési jellemezték, mivel a reformáció szorosan összefüggött a függetlenségi mozgalmakkal, a magyar állam különállási törekvéseivel. Magyarországon először Nagyszombatban telepítették le a jezsuitákat, 1773-1854 és 1949-1989 között működésüket betiltották. **Káldi György** (1573-1634), magyar bibliafordító, jezsuita szerzetes. Az első teljes, magyar, katolikus bibliafordítás készítője volt.

A hazai ellenreformáció legnevesebb személyiségei között több főpap is volt: **Pázmány Péter** (1570-1637), református családból származó római katolikus főpap volt. Pázmány Péter 1583-ban katolizált, 17 éves korában lépett be a jezsuita rendbe. 1616-ban esztergomi érsek lett, egyúttal a magyar királyság főkancellári tisztségét is betöltötte, 1629-től bíboros. 1635-ben alapította meg a nagyszombati egyetemet, a mai budapesti bölcsészkar elődjét. Legszellemesebb vitairatait Alvinci Péter kassai református prédikátor (1639-1701), erdélyi magyar jogtudós, kamaraispán ellen írta „*Öt szép levél*” címmel. Az 1613-ban írott „Isteni igazságra vezérlő kalauz” c. hatalmas műve a katolikus hitvédelem rendszerezése. 1636-ban jelent meg prédikációgyűjteménye. Később **Lippay György** (1600-1666), római katolikus főpap - Lippai János (1606-1666) botanikus bátyja-, 1642-től esztergomi érsek, 1635-től kancellár játszott kiemelkedő szerepet. A nagyszombati egyetem jogi karának egyik alapítója, az ellenreformáció buzgó támogatója volt. Részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben. Utóda **Szelepcsényi György** (1595-1685), római katolikus főpap, 1644-től veszprémi, 1648-tól nyitrai püspök és királyi kancellár, 1657-től kalocsai, 1666-tól esztergomi érsek lett. 1667-1673 között helytartó is volt. Őt **Széchényi György** (1592-1695), római katolikus főpap követte, aki 1643-tól pécsi, 1644-től csanádi, 1848-tól veszprémi- és 1658-tól győri püspök is volt. 1667-től előbb kalocsai, majd 1685-től esztergomi érsek lett.

Kollonich Lipót gróf (1631-1707), magyar római katolikus főpap, a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, 1672-1684 között a magyar kamara, 1692-től az udvari kamara, majd 1694-től a titkos tanács elnöke volt. 1686-tól bíboros, 1691-től kalocsai, 1695-től esztergomi érsek lett. Tervet dolgozott ki Magyarországnak a Habsburg-birodalomba való teljes beolvasztására. **Althan Mihály gróf** (1702-1756), német származású római katolikus főpap, 1728-tól bari érsek, 1735-től töltötte be a váci püspöki tisztséget. A város több templomát és egyházát püspöksége idején emelték.

Kollár Ádám Ferenc (1718-1783), magyar jogtudós és történétíró, jezsuita szerzetes részt vett az 1777. évi *Relatio Educationis* kidolgozásában. A felvilágosult abszolutizmus híveként az összbirodalmi érdekeket képviselte. **Benyák Bernát** (1745-1829), magyar piarista pedagógus volt. Elsőként ő tanított magyar nyelvet, számos tankönyvet írt különböző nyelveken.

A római katolikus vallás megerősödése a XVI. században

A Sandomierski-erdőség déli szegélyén lévő **Leżajsk** régi apátsági székhely. A Lengyelországba keletről be-bechapó tatárok támadásának útvonalába eső településen 1675-ben vették körül várfalakkal az ún. *obszerváns ferencesek kolostorát*. A román kori részleteket is őrző várkolostor mai formáját 1618-1628 között kapta. *Lukasz Opoliński* leżajski sztratoszta építtette, aki Stanisław Stadnicki lańcuti földesúrral folytatott magánháborújának sikeres befejezése után fogadalomból építtette. Ötözögletű, ágyúnyílásos bástyák által körülvett lőréses falon nyílik a várkapuszerű bejárata. A barokkba hajló, késő reneszánsz stílusú, háromhajós templomhoz kolostorépületek csatlakoznak. - Közelében áll a XVI. századi késő gótikus, de a XIX. században átépített **przeworski** *obszerváns ferences templom*.

Lengyelországban a XVI-XVII. században erősen elterjedőben volt az unitárius vallás, ennek követőit Lengyelországban ariánusoknak nevezték. Az ország középső (Kielce körüli) részében, főképp a kis- és középnemesek körében nyert teret az új hit. Az ariánusok közé tartozott többek között a lengyel irodalmi nyelv kialakítója, *Jan Kochanowski* író, vagy az ugyancsak nagyírú költő-nemes, *Mikolaj Rej* is. A Szydłówtól 12 km-re, északra fekvő **Raków** a lengyelországi reformáció idején, a XVI. században az ariánusok kulturális központja, a Lengyel Ariánus Testvériség székhelye, az ariánus zsinatok színhelye volt. 1604-ben alapították az Akadémia Rakowskát (a magyar debreceni Református Kollégiumhoz hasonló intézményét). Angolokon, franciákon, németeken kívül sok magyar is tanult e főiskolán. Itt tanult *Marcin Czechowicz*, Balassi Bálint kortársa, aki részt vett a magyarországi végvári harcokban és költő lévén, számos verse szól a „végek dicséretéről”. Itt nyomtatták ki a Rákóczi Katekizmust. A közelben fekvő **Pińczów** (Wiślicától 25 km-re) egykor szintén ariánus központ volt. Ariánus Akadémia és nyomda is működött itt.

Az ellenreformáció során 1638-ban *IV. Ulászló király* és a szejm urainak jelenlétében *Jakub Zadzik krakkói püspök* kihirdette az ariánusok kiűzésére hozott ítéletet. Zadzik püspök építtette 1645-ben a rakóvi késő reneszánsz katolikus plébániatemplomot is.

1618. május 18-án a pozsonyi országgyűlés királlyá választotta a kijelölt trónörökös, Ferdinánd főherceget, aki első ízben bocsátott ki a rendi feltételeket elfogadó hitlevelet. 1618-tól Forgách Zsigmond lett a nádor, 1621. június 20-ig volt hivatalában.

1618. május 23-án a cseh felkelők a prágai vár ablakából kihajítják a császári helytartókat. (A Habsburg-ellenes felkeléssel megkezdődik az ún. „harmincéves háború”, mely 1648-ig tart:

- I. szakasza: cseh-morva rendek felkelése (1618-1623)
- II. szakasz: IV. Keresztély dán király vezette mozgalom (1625-1629)
- III. szakasz: Gusztáv Adolf svéd király és a katolikus Franciaország szövetsége.

A „harmincéves háború” 1648-ban a vesztfáliai békével zárult.

II. Mátyás német-római császár és magyar király 1619. március 20-án bekövetkezett halála után, augusztus 23-án a frankfurti német birodalmi gyűlés császárrá választotta II. Ferdinándot (1619-1637). II. Ferdinánd június 13-án elutasította a magyarok közvetítéseit a csehek érdekében.

II. (Habsburg) Ferdinánd (1619-1637)

II. Ferdinánd 1578. július 9-én Grazban született Habsburg Károly, Belső-Ausztria főhercege és Wittelsbach Mária bajor hercegnő fiaként. 1618. július 1-jén koronázták magyar királlyá Pozsonyban. Feleségei: Wittelsbach Mária Anna bajor hercegnő, majd Gonzaga Eleonóra mantovai hercegnő voltak. 1637. február 15-én hunyt el, Grazban temették el.

1618. május 28-án kitört a csehországi felkelés. 1619. augusztus 26-án a cseh korona országainak rendjei V. Frigyes pfalzi választófejedelmet választották királlyá. Bethlen Gábor a csehek megsegítésére Gyulafehérvárról indult meg hadaival II. Ferdinánd ellen. Október 14-én Pozsony – és az ott őrzött királyi korona – Bethlen kezére került. November 11-én Bethlen országgyűlést hirdetett Pozsonyba (II. Ferdinánd leiratában a tanácskozásokot nem ismeri el országgyűlésnek). – Bethlen pozsonyi országgyűlése száműzte a katolikus egyházi rendet. - November 27-re Bethlen csapatai elfoglalták Bécs elővárosát, de Homonnai támadására kénytelenek visszavonulni. 1620. január 8-án a pozsonyi országgyűlés felajánlja Bethlennek a királyi címet, ő azonban csak a „Magyarország fejedelme” titulust fogadja el.

1619. szeptember 20-án Bethlen Gábor latin-magyar kiáltványában csatlakozásra hívja fel a magyar rendeket.

Bethlen Gábor 1619 novemberében Nagyszombatban főiskolát alapít, melyet 1622-ben Kassára telepít.

1620. augusztus 25-én a besztercebányai országgyűlés – a Habsburg-ház trónfosztásával – királlyá választja Bethlen Gábort. 1621. július 10-én Bethlen seregei győzelmet aratnak Érsekújvárnál a császáriak felett. 1621-ben II. Ferdinánd seregei visszafoglalják Pozsonyt. 1620. február 18-án Bethlen Gábor szentesíti az 1619. évi pozsonyi országgyűlés törvényeit, melyek biztosítják a szabad vallásgyakorlatot.

1620. november 8-án II. Ferdinánd császár és a Katolikus Liga hadai a Prága melletti Fehérhegyen döntő győzelmet aratnak a cseh rendek felett. 1620. novemberében Isztambulban szerződés jön létre a magyar-cseh rendi konföderáció és II. Oszmán szultán között. 1620. november 8-án a Fehér-hegyi csatában a cseh csapatok vereséget szenvednek.

1621. december 31-én kötötték meg a – Bethlen Gábor és II. Ferdinánd közötti újabb - nikolsburgi békét, melynek értelmében:

- Bethlen lemond a királyi címről, visszaadja a Szent Koronát, cserébe két sziléziai hercegséget és élete végéig hét kelet-magyarországi megyét kap,
- a többi általa elfoglalt területet Bethlen visszaszolgáltatja, ottani birtok- és nemességadományozását felülvizsgálják.

1622-ben Bethlen Gábor Gyulafehérvárot főiskolát alapít. 1623-ban Pázmány Péter érsek megalapítja a bécsi papnevelde magyar kollégiumát, a jezsuita Pazmaneum-ot.

1623 tavaszán Bethlen ajánlatot tesz II. Ferdinándnak: a császár vejeként kormányozná Magyarországot és vállalná egy török hadjárat megszervezését. Augusztus 15-én Bethlen Gábor második hadjárata II. Ferdinánd ellen. – 1624. május 8-án kötik meg a második bécsi békét. Augusztus 4-én Bethlen Gábor többszöri házassági ajánlatát véglegesen elutasítja II. Ferdinánd. 1625. november 26-án a soproni országgyűlés királlyá választja II. Ferdinánd elsőszülött fiát, Ferdinánd főherceget, a későbbi III. Ferdinándot (november 27-én koronázták meg).

1625. október 25-én Esterházy Miklóst nádorrá választja a soproni országgyűlés. 1645. november 7-ig marad hivatalában.

1626. március 2-án Bethlen Gábor Kassán nőül veszi a brandenburgi választófejedelem húgát, Katalint, akit a gyulafehérvári országgyűlés június 12-én férje utódává választ. 1626-ban – Angliával, Dániával és Hollandiával szövetségben – Bethlen újabb hadjáratot vezet Bécs ellen. 1626. szeptember 30-án Drégelypalánknál Bethlen szembekerül Albrecht Wallenstein császári fővezér hadaival, nyílt ütközetet azonban nem vállalnak. 1626. december 20-án kötött pozsonyi béke megújítja a II. Ferdinánddal 1620-ban kötött békét.

1626-ban Bécsben megjelenik a teljes első katolikus bibliafordítás Káldi György tollából.

1627-ben II. Ferdinánd és IV. Murád megbízottjai Szőnyben 25 évre megújítják az 1606. évi zsitvatoroki békét. 1628 őszén Bethlen Gábor követet küld a Portára, hogy a sógorával, Gusztáv Adolf svéd királlyal kötendő lengyelelles szövetségre engedélyt kérjen.

1629. március 6-án a Német Birodalomban II. Ferdinánd elrendeli – az 1552 óta szekularizált – egyházi birtokok visszaszolgáltatását.

1629. július 13-án Bethlen utódaikkal együtt nemességre emeli a kálvinista prédikátorokat és tanítókat.

1629-1637 között Nagyszombatban felépül a jezsuita templom.

1629. november 15-én Gyulafehérvárott meghalt Bethlen Gábor, özvegye, Brandenburgi Katalin lett a fejedelem. Brandenburgi Katalin 1604. május 28-án született. Apja Zsigmond János brandenburgi választófejedelem, anyja Anna porosz hercegnő volt. 1629. november 15-1630. szeptember 21. között erdélyi fejedelemasszony. 1626-ban ment nőül Bethlen Gábor fejedelemhez, majd 1639-ben Ferenc Károly szász herceghez. 1649-ben halt meg. 1629-ben Brandenburgi Katalin fejedelemasszony felajánlja Bécsnek a hét felső-magyarországi vármegye visszaszolgáltatását.

1630. január 25-én a gyulafehérvári országgyűlés megerősíti a „három nemzet” (magyar – székely – szász) unióját. A hajdúk 1630. szeptember 9-én Tokaj mellett szétverik a királyi hadakat.

1630. szeptember 21-én a kolozsvári országgyűlés lemondítja Katalin fejedelemasszonyt, és 28-án fejedelemmé választja Bethlen Istvánt, Bethlen Gábor öccsét (1582-1648).

Rákóczi György erdélyi fejedelem (1630-1648) 1593. július 8-án született Rákóczi Zsigmond fejedelem és Gerendi Anna fiaként. 1630. december 1-jén fejedelemmé választották, melyet 1631. június 10-én a szultán is megerősített. Második felesége Lórántffy Zsuzsanna volt (1616-tól). 1648. október 11-én halt meg Gyulafehérvárott. 1630. december 21-én Rákóczi György szövetséget ajánl a szász választófejedelemnek és a svéd királynak.

1631. március 15-én Zólyomi Dávid és ifjabb Bethlen István Rakamaznál legyőzi Esterházy Miklós nádort.

1631. április 3-án Kassán egyezség jött létre I. Rákóczi György és II. Ferdinánd között. Ferdinánd hallgatólag elismerte Rákóczi fejedelemségét, aki viszont kötelezte magát, hogy leszereli a hajdúkat és királyi őrséget fogad Ónod várába.

1632. február 10-én Pázmány Péter előterjesztést nyújt be II. Ferdinándhoz egy török ellenes háború megindítása végett.

1632-ben parasztfelkelés tör ki a Felső-Tisza vidéken.

1634-től királyi tilalom ellenére megkezdik a pozsonyi evangélikus templom építését.

1635. február 15-én II. Ferdinánd szentesíti az 1634. évi pozsonyi országgyűlés végzéseit, melynek értelmében tilos a törököket harccal ingerelni, vagy velük barátkozni. Egyúttal kimondja, hogy az úriszék ítéletével szemben nincs jogorvoslat.

1635. május 6-án Pázmány Péter egyetemet alapít Nagyszombatban.

1635-ben a pozsonyi királyi várat barokk stílusban kezdik átépíteni.

1636. október 6-án I. Rákóczi György Szalontánál legyőzi a Bethlen István trónkövetelőt támogató török csapatokat.

A szombatosok a reformáció során létrejött, a zsidó valláshoz közelálló, csak az Ószövetséget elismerő vallásfelekezet. Ünnepeknek a szombatot tekintik. Szükségszerűnek tartják az új Messiás eljövételét. Erdélyben a XVI. század végén jelentek meg. Az üldözések elől többen külföldre mentek, többségük zsidó hitre tért. **Péchi Simon** (1570 k.-1642), erdélyi kancellár, író, több szombatos zsoltár és vallásos mű szerzője az erdélyi szombatosok vezetője lett. Koholt vádakkal Bethlen Gábor és I. Rákóczi György börtönbe záratta.

III. (Habsburg) Ferdinánd (1637-1657)

1637. február 15-én - II. Ferdinánd 1636. évi halálát követően - trónra lép III. Ferdinánd. - III. Ferdinánd 1608-ban, Grazban született II. Ferdinánd és Wittelsbach Mária Anna fiaként. – 1625. november 27-én Sopronban koronázták magyar királlyá. 1657. április 2-án Bécsben halt meg. Feleségei:

- Habsburg Mária Anna spanyol infánsnő,
- Habsburg Mária Leopoldina hercegnő,
- Gonzaga Eleonóra mantovai hercegnő.

1637-ben befejeződik a nagyszombati egyetemi templom építése. 1637. március 19-én meghal Pázmány Péter esztergomi érsek. 1637. november 16-1642. február 9. között Lósy Imre a primás.

1637-ben IV. Murád szultán megerősíti I. Rákóczi György fejedelemségét.

1637-ben a magyar kamarát a bécsi udvari kamara alá rendelik. 1642-ben Lippay György esztergomi érsek (1642-1666) panaszolja, hogy a királyi titkos tanács előre eldönti a magyar ügyeket.

1638 augusztusában Sárospatakon betüöntő műhelyt létesít I. Rákóczi György. 1640-1656 között olasz mesterek közreműködésével bővítik és díszítik a sárospataki kastélyt. 1638-ban Rákóczi fejedelem megbízottja Richeliu bíborossal tárgyal Párizsban. 1640-ben I. Rákóczi György szövetséget köt III. Zsigmond lengyel királlyal a török ellen. 1640. augusztus 21-én a fejedelem idősebb fiát, Györgyöt kinevezi váradi kapitánynak.

1641-ben felépül Győr jezsuita temploma.

1642. február 12-én a gyulafehérvári országgyűlés I. Rákóczi György utódjává választja annak idősebb fiát, II. Rákóczi Györgyöt.

1643. április 23-án Krisztina svéd királynő megerősíti a XIII. Lajos francia királyt is kötelező szövetségi szerződést I. Rákóczi Györggyel. 1643-1645 között I. Rákóczi György svéd szövetségben részt vesz a harmincéves háborúban.

1643-ban II. Rákóczi György feleségül veszi Báthory Zsófiát.

1644. február 2-án 15 ezer főnyi erdélyi seregével I. Rákóczi György Gyulafehérvárról megindul III. Ferdinánd ellen. Április elején I. Rákóczi György a Vág völgyéig hatol, ahol egyik serege Galgócánál vereséget szenved. Április végére a királyi hadak Esterházy Miklós nádor vezetésével visszafoglalják Lévát, Füleket és Szendrőt. 1644. február 17-én I. Rákóczi György a magyarországi vármegyékhez intézett kiáltványában felszólítja a rendeket, hogy állítsák vissza a nemzeti királyságot. Február 23-án III. Ferdinánd a vármegyékhez küldött körlevelében visszautasítja I. Rákóczi György vádjait. 1644. május 25-én Esterházy a vármegyékhez intézett kiáltványában felszólítja őket: térjenek vissza III. Ferdinánd hűségére. Augusztus 5-én Széchy Mária Murány várát a Habsburg-párti Wesselényi Ferenc füleki várkapitány kezére adja.

1644. október 25-1645. március 29 között Nagyszombatban eredménytelen béketárgyalások folynak III. Ferdinánd és I. Rákóczi György között. 1645. január 29-én I. Rákóczi György fejedelem Zborón (Sáros m.) XIV. Lajos francia király követével Habsburg-ellenes összefogásról tárgyal. Május 28-án Nagyszombat az erdélyi hadak kezére kerül. Július 18-án Rákóczi Zsigmond vezette erdélyi sereg a morvaországi Brünn alatt egyesül Tortensson svéd fővezér hadaival.

1645. december 16-án I. Rákóczi György biztosai Linzben kicserélik a III. Ferdinánddal kötött béke okmányait, mely kimondja:

- minden alattvaló szabadon gyakorolhatja vallását, beleértve a templomok használatát is,
- a parasztok vallásgyakorlatát sem szabad háborgatni,
- Rákóczi György megkapja a hét vármegyét,
- a fejedelem fiai Szabolcsot és Szatmárt örökölhetik.

1646. szeptember 25.-1648. augusztus 6. között Draskovics János a nádor.

1647 nyarán I. Rákóczi György diplomáciai támogatást keres a Német Birodalomban és Svédországban kisebbik fia, Zsigmond lengyel királlyá választása érdekében. 1647. október 11-én Gyulafehérvárott meghalt I. Rákóczi György. Helyére az 1642-ben utódául választott nagyobbik fia, II. Rákóczi György lépett (1648-1660).

II. Rákóczi György 1621. január 30-án Sárospatakon született. Feleségét, Báthory Zsófiát 1643-ban vette nőül.- Fejedelemségei:

- 1.) 1648. október 11-1657. november 2.
- 2.) 1658. január 14-1659. március 30.
- 3.) 1659. szeptember 27-1660. június 7.

1648. október 24-én III. Ferdinánd császár ill. Franciaország és Svédország között létrejön a veszfáliai béke, amely lezárja a harmincéves háborút.

Lengyelországban **IV. Ulászló** (Władysław – 1632-1648) lengyel flottát szervez a Balti-tengeren. Végeláthatatlan háborúskodásokat folytatott a svédekkel és az oroszokkal, de a török veszéllyel is komolyan számolnia kellett. A jobbára ukrán nemzetiségű szabad paraszt kozákok fegyveres szolgálattal adóztak. A lengyel nemesség jobbágysorba akarta őket taszítani, és pravoszláv vallásukból a pápa főségét elismerő unitus vagy görögkatolikus vallásra akarta téríteni őket. *Bogdan Hmelnyickij* (*Bohdan Chmielnicki; 1595-1657*) hetmanjuk vezetésével 1648-ban a kozákok felkeltek (1648-1654) a lengyelek ellen. 1654-ben Ukrajna Oroszországgal egyesült.

1648. december 10-én II. Rákóczi György megnevesíti Szenczi Kertész Ábrahám váradi nyomdászt.

1649-ben a harmincéves háború befejezésével fölöslegessé vált császári zsoldosokat telepítenek a magyarországi végvárakba.

1650 októberében Sárospatakra költözik a nagy cseh pedagógus, Jan Amos Komenský (Comenius), 1654-ig tanított ott.

1651. június 26-án Rákóczi Zsigmond és Pfalzi Henrietta házasságkötésével Erdély a Poroszország körül alakuló szövetségi rendszerhez csatlakozik.

1651-ben Bécsben megjelenik Zrínyi Miklós horvát bán (1620-1664) „Szigeti veszedelem” c. eposzának első kiadása.

Lengyelországban a jezsuita szerzetesből lett bíboros, János Kázmér (Jan Kazimierz – 1648-1668) uralkodása alatt 1651-ben parasztlázadás tört ki a krakkói vajdaság területén *Kostka Napierski* vezetésével.

1652. február 24-én a gyulafehérvári országgyűlés II. Rákóczi György utódjává választja a gyermek I. Rákóczi Ferencet. (II. Rákóczi György és Báthory Zsófia fiát. Nem lépett a fejedelmi trónra. 1676. július 8-án halt meg Zborón.)

1652. augusztus 25-én Vezekénynél (Bars m.) a királyi csapatok fényes győzelmet arattak a török felett. 1653-ban Nádasdy Ferenc magyar történeti tárgyú freskókkal díszített Sárospataki várát.

1653-ban nagyarányú Duna szabályozás kezdődik Győr és Pozsony között.

1653-ban Utrechtben megjelenik Apáczai Csere János (1625-1659) „Magyar Encyclopedia” c. műve. 1654-ban megjelenik Apáczai Csere János „Magyar logikátska” c. műve.

1655. január 24-július 3. között a pozsonyi országgyűlés az idegen katonaság három éven belüli kivonását követeli. Március 15-én a pozsonyi országgyűlés Wesselényi Ferencet nádorrá választja, 1667. március 28-ig marad hivatalában.

János Kázmér lengyel királyt rokona, X. Károly svéd király is megtámadta 1655-ben, hogy a Balti-tenger feletti uralmat megszerezze. A nemzeti ellenállás leghíresebbje Czeszochowa megvédése volt, amelyet mindössze néhány száz pálos szerzetes, paraszt és polgár védett meg a sokszoros svéd sereg ostromával szemben (Sienkiewicz „Özönvíz” (Potop) című műve).

Częstochowa

A Jasna Góra-i (Világos-hegy) – magyar alapítású – pálosrendi kolostort a Warta folyó partján 1382-ben Oppelni László (Władysław opolei) herceg, akkori magyar nádor alapította. Gótikus templomát 1460-1463 között emelték, s a XVII. század végén barokk főtemplommá építették át. Főoltára 1725-1728 között készült.

1655-ben, a svéd háborúk során a kolostort védői, a pálosrendi szerzetesekkel együtt megvédték a svédek támadásától.

A négyosztatú díszes barokk kapun – amelynek egyikét az építető Lubomirski család címere díszíti -, majd szűk zvingeren (falszoroson) át vezet az út a főtemplom előtti barokk udvarba. A kapubejárattal szemben, a XVII. században emelt 105 m magas harangtorony tövében kagylós késő reneszánsz domborművekkel díszített főkapu vezet a katedrálisba.

Jobboldalt díszes barokk kápolnasor szegélyezi a barokk-rokokó főhajót. Ennek bal hajójából nyílik az a kétsztatú kápolna, amelyben a csodatévő częstochowai, XIV. századi gótikus stílusú Fekete Mária kép látható. A legenda szerint egykor – egy pékinas gondatlansága folytán – majdnem tűz martaléka lett, s az arc a hőtől-koromtól fekete színű lett. A XVII-XVIII. századi kultusz alapján a pálosok és a ferencesek révén a csodatévő Madonna másolatai elkerültek a pesti egyetemi templomba, Márianosztrára, Sopronbánfalvára, Pápára, Simontornyára, Bajára, Jászberénybe, Szegedre, Szabadkára, stb.

A kolostor reneszánsz stílusú Arzenál részében Tomaso Dolabella *Szent Pál ereklyéit Budára viszik* c. nagy képén a jobboldali szakállas királyalak Nagy Lajos. Egy másik, *a törökök 1526-ban lemészárolják a magyar pálosokat* c. képén a háttérben Visegrád vára látható.

A várfalak mentén a Kálvária szobrai sorakoznak.

Évente május 3-án tartják a „częstochowai Lengyelország királynéja”, valamint augusztus 26-án a „Fekete Mária”-búcsút.

Krakkót 1655-57-ben, majd 1702-ben a svédek támadják. A nemzetközi kereskedelmi útvonal is eltolódik. A város kereskedelme is visszafejlődik.

Az 1650-es évek első felében II. Rákóczi György erdélyi fejedelem (1648-1660) a két szomszédos román vajdaságban híveit segítette hatalomra, majd 1656-ban velük és Bogdán Hmelnyickij kozák hetmannal lengyelelles szövetségre lépett. Így kívánta előkészíteni X. Károly svéd király ösztönzésére 1657 januárjában megindított lengyelországi hadjáratát. 1656. szeptember 7-én II. Rákóczi György, valamint hűbéresei, a moldvai, a havasalföldi vajda és a kozák hetman lengyelelles szövetséget köt. 1657-től Erdély kormányzói Rhédey Ferenc (1610-1667), Serédy István és Barsay Ákos.

1657-ben Kisdi Benedek egri püspök megalapítja a kassai egyetemet.

1657. április 2-án Bécsben meghal III. Ferdinánd, trónra lép I. Lipót.

I. (Habsburg) Lipót (1657-1705)

I. Lipót 1640. június 9-én Bécsben született III. Ferdinánd és Habsburg Mária Anna fiaként. 1655. június 27-én koronázták meg Pozsonyban. (Feleségei: Habsburg Margit Terézia spanyol infánsnő, Habsburg Klaudia Felicitas tiroli hercegnő ill. Wittelsbach Eleonóra Magdolna pfalz-neunburgi hercegnő voltak.)

1657. január 6-án - a svédekkel szövetségesként - II. Rákóczi György erdélyi fejedelem megindult seregével Lengyelország ellen a trónra jutás reményében. A lehetőségtől megszedült fejedelem vállalkozása (melyben 15000 főnyi erdélyi sereg vett részt) kezdetben látványos sikerrel indult. Április 7-én serege beveszi Krakkót, 18-án Brzescet, majd június 9-én erdélyi és svéd hadak élén bevonul Varsóba. Július elején azonban lengyel sereg tör be Erdélybe az őrizetlenül hagyott Vereckei-hágón. Július 31-én a lengyelek által kijelölt biztos a tatár sereg fogságába csalja az erdélyi hadat. De a fejedelmi sereg sorsát már ekkor megpecsételte a svédek (június 22.) és a kozákok (július 21.) kényszerű kiválása. Rákóczit *Károly Gusztáv* svéd király elhagyta.

Krosno

A középkorban a *Podgórze Karpackie* (Kárpát-hegység) területén fekvő **Dukla** városka a középkorban Magyarország és Lengyelország közötti kereskedelmi forgalom egyik jelentős állomása volt. Itt bocsátották áruba a jórészt Bártfáról jövő magyar kereskedők főképp tokaji boraikat, gabonájukat, s tértek vissza sóval, vászonnal megrakottan. A Podgórze közepén fekvő **Krosno** Nagy Kázmértól kapott városjogot. Krosno Jagelló Ulászlónak is segítséget nyújtott a Német Lovagrend elleni harcaihoz. A XV. századtól a XVII. század derekáig a város a posztó-, a gabona- és a borkereskedelem központja lett. A magyar borokat, főleg a tokaji fajtákat itt raktározták. Városfalán Krakkó és Magyarország felé nyíltak kapuk (*Brama Węgierska*). A városbíró háza 1545-1555 között reneszánsz stílusban épült. 1657-ben a svédpárti *II. Rákóczi György* erdélyi fejedelem hadai ostromolták Krosno bástyáit.

Az 1657. július 22-én megkötött fegyverszünetnek 1 200 000 Ft ára volt, amely hosszú távú válságot eredményezett. Miután a fejedelem a fegyverszünet megkötését követően 300 fős kísérettel gyorsan hazasietett, a Kemény János irányította haderőt a lengyel birtokosok július 31-én Kamienec Podolksnál a tatárok karjaiba vezették. Az egész sereg hosszú esztendőkre krími fogságba kényszerült.

1657. október 27-én Portai követ érkezik a gyulafehérvári országgyűlésre, *II. Rákóczi György* letételét parancsoló szultáni rendelettel. Az erdélyi országgyűlés *Rhédey Ferencet* választja fejedelemmé (1657-1658).

1658. június 2-án a harcos ellenreformációt meghirdető katolikus nemzeti zsinat ülészik Nagyszombatban.

1658-ban Köprülü Mehmed nagyvezér seregével megindul Erdély ellen. *II. Rákóczi György* Lippánál májusban megveri a budai pasa seregét. 1658. szeptember 5-20. között az Erdélybe betörő tatárok közel 100000 embert öltek meg, hurcoltak rabságba. A tatárok feldúlták Nagyenyedet, Tordát, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt. 1658-1660 között Köprülü Mehmed nagyvezér a tatár kánnal együtt rátámad Erdélyre. 1658. szeptember 2-án elesik Jenő vára, szeptemberben tatárdúlás Erdélyben és a Tiszavidéken, Gyulafehérvár pusztulása. Lugos, Karánsebes török kézen. Szeptember 14-én Köprülü Mehmed nagyvezér (1661-1676) Jenő vára alatt Barcsay Ákost nevezi ki Erdély fejedelmévé. (Barcsay 1610 körül született Barcsay Sándor és Palatics Erzsébet fiaként. 1658. október 11-1660. december 31. között erdélyi fejedelem volt.) 1661. július elején Kozmatelkén halt meg.

1659. szeptember 27-én a marosvásárhelyi erdélyi országgyűlés visszahívja a fejedelmi székbe *II. Rákóczi Györgyöt*. Barcsay Szebenbe szorul vissza. 1660. június 7-én *II. Rákóczi György* Váradon belehal a május 22-én, a szászsebesi csatában szerzett sebeibe. Sárospatakon temették el. Augusztus 27-én Váradot beveszi Ali szerdárpasa, és ezzel a Részek nagyobb része török uralom alá kerül. Az 1660-ban kötött *oliviai béke* után folytatódott az orosz háború.

1660 májusában német katonaság érkezik a királyi Magyarországra a fenyegető török támadás kivédésére. 1660-ban Várad török kézre kerülése miatt a váradi kollégium Debrecenbe menekül (legfontosabb protestáns iskolává válik).

1661. január 1-jén a szászrégeni országgyűlés *Kemény Jánost* választja fejedelemmé. *Kemény János* 1607. december 14-én Magyarbükksőn született *Kemény Boldizsár* és *Tornyai Zsófia* fiaként. 1662. január 22-én Nagyszőlősen halt meg. 1661. április 23-án a besztercei erdélyi országgyűlés kimondja: Erdély elszakad a Portától és *I. Lipót* védelme alá helyezi magát. Erre Ali szerdárpasa június 28-án seregeivel benyomul Erdélybe. 1661. július elején *Kemény János* megöleti *Barcsay Ákost*. *Kemény János* hada *Majténynél* egyesül *Monteccucoli* császári seregével.

1661. szeptember 14-én Ali szerdárpasa parancsára a marosvásárhelyi országgyűlés fejedelemmé választja *Apafi Mihályt* (1661-1690). November 20-án iktatták be fejedelemségébe. - 1662. január 22-én *Kemény János* elesett egy *Apafi* ellen vívott harcban Segesvár mellett. - *Apafi Mihály* 1632. november 3-án született. Apja *Apafi György*, anyja *Petky Bora* volt. Feleségét, *Bornemissza Annát* 1650-ben vette el. 1690. április 15-én Fogarason hunyt el.

1662. május 1-szeptember 19. között a pozsonyi országgyűlés főbb végzései:

- ❑ a német katonaságot azonnal vigyék ki az országból,
- ❑ háború esetén a személyes felkelés mellett a birtokosok a jobbágyházak után is tartoznak katonákat állítani,
- ❑ bizottság állapítsa meg, hogy a török kézre került Várad pótlására hol kell erősséget építeni.

1663. augusztus végén Bécs védelmére közel 15000 főnyi császári sereg gyülekezik a pozsonyi táborban, Raimondo Montecuccoli tábornagy vezetésével.

1663. szeptember 25-én Érsekújvár – Győr mellett a második legfontosabb erősség - megadja magát a töröknek. 1663 őszén a német birodalmi segédhadak, majd francia csapatok érkeznek Magyarországra a török elleni segítségül. A török nagyvezér Párkányinál hajóhidat épített, hogy Érsekújvár ellen vonulhasson. 1663. augusztus 7-i párkányi csata után szeptember 25-én elesik Érsekújvár. November 2-án Léva, majd utóbb Nógrád megadja magát a töröknek.

1664. február 15-én az ún. Rajnai Szövetség elnöke biztosítja Wesselényi Ferenc nádort, a birodalmi gyűlés minden eszközzel segíti a törökellenes háborút. 1664. május 12-én az ellenzéki magyar politikusok nevében Zrínyi Péter Habsburg-ellenes szövetségi ajánlatot tesz XIV. Lajos francia királynak.

XIV. Lajos

XIV. Lajos (1638-1715), francia király (1643-1715) – XIII. Lajos (1601-1643), francia király (1610-1643) fia -, a Francia Királyság európai nagyhatalmának megeremítője volt. Apja, XIII. Lajos helyett 1617-től Luynes herceg, 1624-től *Rischelieu bíboros* (Armand Jean du Plessis, Rischelieu hercege), francia államférfi (1585-1642), aki 1622-től bíboros, 1624-től első miniszter, a francia abszolút monarchia megeremítője kormányzott. Őt később 1642-től *Jules Mazarin* (tkp. Guilio Mazarini), 1659-től Nevers hercege, politikus (1602-1661), római katolikus főpap, 1641-től bíboros, 1642-től első miniszter követte.

XIV. Lajos öt éves korában lett Franciaország királya, de uralkodása kezdetén anyja, Ausztriai Anna (1601-1666), 1615-től XIII. Lajos király felesége, 1643-1651 között régens, és Mazarin kormányzott 1661-ig. XIV. Lajos, mint Napkirály abszolút monarchia létrehozója lett. Híres mondása: „Az állam év vagyok!”, pontosan kifejezi, hogy szigorúan ellenőrzött miniszterei útján minden hatalmat a maga kezében összpontosított. Politikájának célja a Habsburgok hatalmának megtörése volt. Kora legerősebb hadseregével rendelkezett, de kevés hadi sikert ért el.

Uralkodásának főbb jellemzői:

- hódítások, háborúk,
- a protestánsok szabad vallásgyakorlatának megszüntetése,
- a kereskedelem felvirágoztatása.

A királyi udvart a párizsi Louvre-ből a Párizstól délnyugatra fekvő Versailles-be költöztette. A híres versailles-i kastély 1672-1789 között a francia király rezidenciája volt. A kastély XIV. Lajos uralkodása idején, 1661-től L. Le Vau és Julies *Hardouin-Mansart* (1646-1708), francia építőmester építette, aki 1679-től volt a versailles-i palota építésének vezetője. Mansart tervezte a párizsi Invalidusok dómját is. A versailles-i kastélyparkot, amelyben a két nyári kastély, a Nagy- és Kis-Trianon található, A. Le Nôtre tervezte. Az átalakítás XIV. Lajos halála után is folytatódott. I. Péter orosz cár a petrodvoreci kastély parkját Versailles mintájára tervezte meg. Ennek mintájára épült a fertői Esterházy-kastély és parkja is.

A Habsburgokkal folytatott háborúi miatt a Magyarország függetlenségéért harcoló magyar főurak nála kerestek támogatást, közöttük II. Rákóczi Ferenc, aki végül gyakorlati támogatást nem kapott a Napkirálytól.

Versailles-ban játszották először Molière (tkp. Jean Baptiste Poquelin, 1622-1673) darabjait.

Gyöngyösi István (1629-1704), magyar költő, a magyar barokk irodalmának jelentős alakja volt. „Mással társalkodó murányi Vénus” c. elbeszélő költeménye Wesselényi Ferenc és Széchy Mária kalandos házasságkötését és Murány bevételét beszéli el. *Wesselényi Ferenc gróf* (1605-1667) magyar főnemesként 1647-től felvidéki főkapitány volt. 1655-től nádor lett, majd gróf Zrínyi Miklóssal együtt részt vett a törökök elleni 1663-64. évi hadjáratban. 1664. évi vasvári béke után szembekerült I. Lipóttal és összeesküvést szervezett ellene.

1664. április 28.-június 2. között zajlik Kanizsa ostroma. Zrínyi Miklós a Muraköz védelmére 1661-ben kezdett hozzá Újzrínyivár felépítéséhez. 1663. augusztus 13-án 6000 török sikertelenül ostromolja Új-Zrínyivárt. 1664. január-február között Zrínyi Miklós sikeres téli hadjáratot vezet Eszékig. 1664. június 30-án Zrínyi akarata ellenére őrsége feladja Újzrínyivárt, és a törökök a várat földig rombolták.

1664. augusztus 1-jén a szövetségesek Szentgotthárdnál (Vas m.), Monteccucoli parancsnoksága alatt fényes diadalt aratnak a nagyvezér főserégén. Ezzel szemben Reninger császári követ Vasvárott (Vas m.) augusztus 10-én országos felháborodást kiváltó békét köt a törökkel. A császár elismeri, hogy Erdély továbbra is a szultán vazallus tartománya.

1664. november 18-án Zrínyi Miklós horvát bán Csáktornyan belehal egy vadkan okozta sebbe.

1665. január 5-én Wesselényi Ferenc nádor ünnepélyesen tiltakozik a vasvári békeszerződés ellen.

1666. április 5-én Wesselényi Ferenc nádor és Zrínyi Péter horvát bán Strubnyán politikai szövetséget köt az ellenzéki magyar politikusok összefogásával. A szövetséghez utóbb Nádasdy Ferenc országbíró is csatlakozott. 1666. augusztus 27-én Wesselényi nádor követe útján javaslatot terjeszt a Porta elé a királyi Magyarország behódolását illetően, azonban az nem reagál az ajánlatra.

1666. március 1-jén I. Rákóczi Ferenc Sárospatakon házasságot köt Zrínyi Péter leányával, Ilonával.

1667. február 4-én, Besztercebányán politikai tanácskozásra gyűlnek össze az erdélyi politikusok Wesselényi nádor hívására. Májusban Sente Bálint országbíró ítélőmester feltárja a bécsi udvar előtt a Wesselényi nádor szervezte összeesküvést. 1667-1670 között Nádasdy Ferenc a helytartó.

1667. június 1-jén Apafi Mihály Köprülü Ahmed nagyvezér Kréta szigetére küldött követe Wesselényi megbízásából a királyi Magyarország meghódolását ajánlja a Portának, amely a tervet visszautasítja, és értesíti Bécsset a magyarok hódolási szándékáról. 1668. augusztus 18-án az összeesküvők elhatározzák, hogy a készülő fölkeléshez Apafi Mihály segítségét kérik. Szeptember 9-én azonban az erdélyi fejedelmi tanács úgy dönt, hogy a Porta engedélye nélkül Erdély nem ad segítséget a Magyarországon készülő fölkelésnek. 1668 szeptemberében Iványi Fekete László Szelepcsényinek, 1669 januárjában Széchy Mária Rottalnak árulja el az összeesküvést. Rottal január 30-án leleplezi az összeesküvést.

Lengyelországban eközben a kozákok háborúja is folytatódott, melybe Oroszország is bekapcsolódott. A kozákok háborúja az *andruszowi békével* ért véget 1667-ben. Ennek értelmében a Livföld, Szmolenszk és a Dnyeperen túli Ukrajna végleg Oroszországhoz került (Ukrajna és Belorusszia Ny-i területei megmaradtak). Lengyelországban az egyre súlyosbodó anarchia miatt János Kázmér lemondott. A királyválasztási huzavonák során végül is **Michał Korybut Wiśniowiecki** főnemest kényszerítették a trón elfoglalására (1669-1673).

1670. április 26-án I. Rákóczi Ferenc és a felső-magyarországi protestáns rendek megegyeznek Sárospatakon: a katolikus Rákóczi visszaadja a protestáns egyházi jövedelmeket, a protestánsok viszonyt támogatják az Erdélyi Fejedelemség megszerzésére irányuló törekvéseket.

1670 januárjában Zrínyi Péter követe a Portán ismét felajánlja a Királyi Magyarország meg-hódolását, de elutasító választ kap.

1670. január 24-án Kassán, 28-án Breznyóbányán, március 16-28. kötött Besztercebányán tartanak gyűléseket. 1670. február 24-én, Besztercebányán közös tanácskozást tartanak a török elleni közös védekezésről a felső- és alsó-magyarországi vármegyék.

1670. április 10-én, miután I. Rákóczi Ferenc elfogatja Sárospatakon az őt felkereső Rüdiger Starhemberg tokaji várparancsnokot, kirobban a felső-magyarországi Habsburg-ellenes felkelés. 1670. április 17-én I. Lipót parancsára Zrínyi Pétert és sógorát, Frangepán Ferencet börtönbe vetik. Május 1-jén I. Rákóczi Ferenc hódoló levelet küld Bécsbe. 1670 június elején az udvari Haditanács császári katonaságot vezényel a fölkelésben részt vett megyékbe. Kezdetét veszi a szervezett protestánsüldözés is. 1670. szeptember 18-án Bécsben az I. Lipót által kiküldött bizottság tárgyalni kezdi a Wesselényi-összeesküvés fő vádlottainak hűtlenségi perét. 1670. augusztus 18-október között ülésezik a lőcsei bizottság, majd 1670. december 3-tól gróf Rottal elnökletével bizottság jön létre Pozsonyban. – 1670 december elején a császári sereg ostrom alá veszi Árva várát, a főúri összeesküvés egyik vezéralakjának, Thököly Istvánnak birtokát.

1670. december 10-én Árva vára a császáriak kezére kerül. - 1671. január 3-án a fölkelésben részt vett köznemesek pereinek lefolytatására – a magyar joghatóságok mellőzésével – rendkívüli bíróság kezdi meg működését Pozsonyban. 1671. február 21-én I. Rákóczi Ferenc 400000 Ft fejében kegyelmet kap. Április 30-án a fej- és jószágvesztésre ítélt Zrínyi Pétert és Frangepán Ferencet Bécsújhelyen, Nádasdy Ferencet Bécsben kivégzik. Kivégzik Bónis Ferencet, december 1-jén Tattenbachot is.

1670-től 1681-ig *Szelepcsényi György* lesz a helytartó. 1671. március 21-én az uralkodó Magyarországra hárítja az itt állomásozó katonaság eltartásának költségeit: 870 E Ft-ot. December 22-én I. Lipót a magyar végvári katonaság mintegy kétharmadát elbocsátja.

1671 májusában Habsburg-ellenes mozgalom indul a Szepességben, a résztvevők Thököly Imrére esküsznek fel.

1671-ben, *Báthori Zsófia* protestáns üldözése során a sárospataki és eperjesi iskolákat elveszik.

1672 augusztusában a Partiumban gyülekező magyarországi bujdosók több ezerre nőtt serege több császári kézen lévő várat elfoglal. Szeptember 14-én Enyickinél a bujdosók nagy győzelmet aratnak Paris Spankau felső-magyarországi főkapitány felett. Október 2-án a bujdosók elfoglalják Eperjest, s a hónap végére megszállják Sáros és Szepes megyéket.

1672-től *Kollonich Lipót* horvát származású magyar főpap a Magyar Kamara elnöke lesz.

1672. október 20-án a *Pika Gáspár* vezetésével fölkel szlovák parasztok elfoglalják a császári csapatok kezén lévő Árva várát. November 24-én Johann Spork generális visszafoglalja a várat, Pika Gáspárt 24 falusi bíróval együtt kivégezteti. Decemberben a bujdosók segélykérő követeket küldenek a Portára.

1673-ban a Porta kijelenti, hogy nem tűri Erdély és Magyarország egyesítését.

1673-ban *Jan Sobieski* nagyhatalom fényes győzelmet aratott a török felett Chocim-nél.

1673. február 27-én Johann Caspar Ampringennek, a Német Lovagrend nagymesterének elnökletével I. Lipót teljhatalommal felruházott Guberniumot állít fel az ország ügyeinek intézésére, ezzel megszüntették a nádori címet. A Gubernium rendszere mindössze 1681-ig működött. Ampringen már 1677-ben elhagyta az országot.

1673. szeptember 25-én Szelepcsényi György helytartó pozsonyi törvényszéke előtt 33 protestáns lelkeszt fognak perbe. - 1673. október 18-án krasznai gyűlésükön a bujdosók unióra lépnek egymással, s ún. deputátiót választanak. - 1674. április 4-én a pozsonyi rendkívüli bíróság az áttérni vonakodó 67 protestáns prédikátort felségsértés és hazaárulás vádjával fej- és jószágvesztésre ítéli, majd 1675 márciusában kegyelemből a reverzális aláírást még mindig megtagadó 42 prédikátort Nápolyban és Buccariban gályarabságra adják. Az életben maradtakat 1676-ban Ruyters holland admirális szabadította ki, a kortárs protestáns közvélemény nagy öröme.

1675. április 13-án Fogarason a lengyelországi francia követ megbízottai a bujdosókkal Habsburg-ellenes szövetséget kötnek.

1676. július 1-jén elhunyt I. Rákóczi Ferenc. 1675. december 6-án Strassoldo Debrecenben. 1676 áprilisában Ónodnál Wesselényi Pál bujdosó hadai megverik Karl Strassoldo generális seregét. Október 7-én Gyulafehérvárott hűséget fogadnak Apafi Mihálynak a bujdosók képviselői. A fejedelem Teleki Mihályt nevezi ki a bujdosók vezérévé. 1677. május 27-én Varsóban XIV. Lajos francia király, Apafi Mihály és magyarországi bujdosók követei szövetségi szerződést kötnek. - 1676-1683 között Kara Musztafa lesz a nagyvezér. - 1677. július 19-én a Portra megtiltja, hogy Erdély francia támogatással hadat indítson I. Lipót ellen. Apafi fejedelem viszont október 13-án engedélyezi Thököly Imrének, hogy erdélyi önkénteseket toborozzon a szövetségesek hadjáratára.

1676-ban XIV. Lajos francia király *Sobieski János* lengyel királynak adományozza a Szent Lélek Rend palástját.

1677-ben Montecuccoli tábornagy Magyarország állapotáról és kormányzási módjáról szóló jelentést készít. Az ország alkotmányos rendjének felfüggesztését, nagy számú katonaság állomáztatását javasolja, és az ország elnéptelenedett vidékeire idegenek betelepítését tartja szükségesnek. 1678. május 11-én Daróc és Tasnád között a Teleki Mihály erdélyi főgenerális parancsnoksága alatt álló erdélyi katonaság egyesül a bujdosók Thököly Imre vezette hadával. Július-augusztus között Teleki hadjáratot vezet Eperjesig. Thököly Imre szeptember végén Zólyom megyébe érkezik, s az 1672 óta harcoló kuruc sereg élére áll. Seregéhez szlovák parasztok is csatlakoznak. Október 28-ra Thököly jelenti Apafi fejedelemnek, hogy elfoglalták az alsó-magyarországi bányavárosokat. November 1-jén azonban Barsszentkeresztnél Thököly Imre hadai vereséget szenvednek a császáriaktól. Fegyverszüneti megállapodás jön létre, amely 1679 végéig tart.

1679. november 3-án Újfalú (Abaúj m.) mellett Thököly csapatai nagy győzelmet aratnak a császáriak felett. 1679-ben Ampringen János Gáspár kormányzó elhagyja az országot. 1680 nyarán Thököly hadai a Vág völgyét pusztítják, s betörnek Morvaországba. 1680. november 15-én Thököly Imre fegyverszünetet köt I. Lipóttal, aki a bujdosóknak Bereg, Ugocsa és Szatmár megyéket téli szállásul jelöli ki. A fegyverszünet 1681 júniusáig tart.

1680 novemberében Apafi Mihály követői tudatják a Portán, hogy a szultán ellen nagy európai szövetség készül.

1680-ban meghal Báthori Zsófia.

1681. május 30-án Thököly Imre arra a hírre, hogy a törökök hajlandóak fegyveresen támogatást nyújtani, felmondja az 1680. november 15-i fegyverszünetet. Szeptember 8-án Pocsajnál (Bihar m.) egyesülnek az erdélyi fejedelmi sereg, a bujdosók és a váradi pasa csapatai. 1681. augusztusában Apafi Mihály előrenyomul a Tiszáig.

1681. április 28.- december 30. között országgyűlést tartanak Sopronban. Az országgyűlés:

- megszüntette az 1671-ben életbe léptetett ún. repartitós adórendszert,
- eltörölte az 1673-ban felállított új központi kormány szervet, a Guberniumot,
- megerősítette a nemesi kiváltságokat,
- visszaállította a végvári katonaság 1655. évi létszámát,
- biztosította a protestánsok szabad vallásgyakorlatát,
- engedélyezte a száműzött prédikátorok hazajövetelét.

1681. július 13-án az országgyűlés Estreházy Pált választja nádorrá (1681-1713).

1682. június 15-én Thököly Imre nőül veszi I. Rákóczi Ferenc özvegyét, Zrínyi Ilonát. 1682. májusában Thököly Budán, augusztus 14-én Thököly hadai elfoglalták Kassát. Szeptember 10-én Ibrahim budai pasa és Thököly hadai elfoglalják és lerombolják Füleket. - 1682. szeptember 16-án Ibrahim pasa – Apafi Mihály jelenlétében – átadja Thökölynek az utóbbit Felső-Magyarország fejedelmévé kinevező szultáni athnámét.

1682. november 19-én I. Lipót és Thököly felső-magyarországi fejedelem biztosai Bécsben ismét fegyverszünetet kötnek. (A bécsi udvar a bányavárosok jövedelméből havi 3000 forintot fizet.)

1683. január 11-én kassai kuruc országgyűlést tartanak.

1683. március 31-én Sobieski János lengyel király (1674-1696) és I. Lipót szövetséget köt. Támogatásáról biztosította a császárt II. Miksa Emánuel (1679-1726) bajor és III. János György szász választófejedelem (1680-1691). Áprilisban IV. Mehmed szultán megindítja hadjáratát I. Lipót ellen. 1683. június 7-én Eszéknel Thököly Imre fejedelem csatlakozik Kara Musztafa nagyvezérhez, de Bécs ostromában nem vett részt. 1683. június vége és július eleje között a törökök beveszik Veszprémet, Tatát, Pápát és Szentmártont, majd felgyújtják Győr külvárosát. Kara Musztafa nagyvezér július 14-én megkezdte Bécs ostromát. 1683. július 7-én a török elől I. Lipót udvarával Bécsből Linzbe menekül.

1683. július 26-án Thököly csapatai elfoglalják a pozsonyi várat. Júliusban a nyugat-dunántúli vármegyék és várak nagy része Thököly hűségére tér. 1683. augusztus 8-án elpusztul Nagyszombat. 1683. augusztus 26-án a Bécs fölmentésére vonuló lengyel csapatok Angernél (Morvaország) megsemmisítő vereséget mérnek a kuruc és tatár hadakra. Szeptember 12-én III. Sobieski János lengyel király (1674-1696), Lotharingiai Károly herceg, II. Miksa bajor és III. János György szász választófejedelem egyesült serege Kahlenbergnél szétveri a Bécsset körülzáró török hadat, és Bécsset felmenti a *Kara Musztafa* vezette török ostrom alól. Október 9-én zajlik le a párkányi csata. Október 27-én egyheti ostrom után a szövetségesek beveszik Esztergomot, felszabadul Szécsény is. 1683. december 25-én Kara Musztafa nagyvezért Belgrádban IV. Mehmed szultán megfojtja.

III. Sobieski János felesége *Maria Kazimierza* volt. Sobieski János nemzetközi sikerei ellenére a hazai politika területén nem tudott győzedelmeskedni, mert az egyes nagybirtokosok már egymás ellen vívtak magánháborúkat.

Wilanów

A wilanówi kastélyt Jan Sobieski (III. Sobieski János) lengyel király építtette. Varsó központjától 7 km-re fekszik. A Wilanów-patak és a Wilanówi-tó partján terül el. Sobieski János 1677-ben vásárolta meg a wilanówi birtokot (Wilanow ~ Villa Nouva). Zömök, toronyszerű falkiugrásaival erődre emlékeztető nemesi udvarházból a király olasz építész, Augustyn Locci alakította át palotává. Két év alatt készült közép része, s a nyári palotát egészen 1696-ig szépítették. A király gyermekei azonban örökségüket eladták.

Elzbieta Sieniawska – a II. Rákóczi Ferencnek is menedéket nyújtó nagyhetman felesége – vásárolta meg. Részben ő, részben pedig a palotát tőle bérből vevő II. Ágost király építtette tovább. 1724-1726-ból való a nagy bálterem és a főhomlokzatot keretező két szárnyépület is. Ágost király halála után újra a Sieniawskiak, majd örökség útján Czartoryska lett a kastély tulajdonosa (ő volt a krakkói Czartoriski-múzeum megalapozója). Ismét örökség révén a kastély új tulajdonosa Sieniawska unokája, a művészetbarát Izabella Czartoryska-Lubomirska lett a palota tulajdonosa. Veje Stanisław Kostka Potocki műgyűjtő – művészeti szakíró 1802-ben Wilanówban nyitotta meg Lengyelország egyik legelső közgyűjteményét, s 1805-től a kastély múzeum lett. (1802-ben alapítja meg Széchényi Ferenc a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár értékes gyűjteményét.) Ekkor - a tó felőli oldal kivételével – a franciaparkot angolparkká alakították át.

1892-ben a Branickiaké lett a kastély. A kastélyt a második világháború idején a nácik kifosztották.

A kastély három szárnya közül az ötosztatú főhomlokzat kétemeletes középső része – az épület legújabb magja – 1677-1696-ban az olasz Augustyn Locci tervei szerint épült, a korábbi földszintes középrészre két szintet emelve. Az egész főhomlokzatot díszes fejezetű pilaszterek és oszlopok díszítik. A központi rész fölött domborműves attika, felette a négy Múza szobra látható. A főhomlokzat központi részéhez egyemeletes traktusok csatlakoznak. A főhomlokzatot díszes, barokk sisakos, kétemeletes toronyszerű rész zárja le. A mellékszárnyak három osztatúak. A déli szárny domborművei Jan Sobieski diadalmas wilanówi bevonulását ábrázolják.

A főhomlokzattal egy időben szintén Locci által épített két oldalszárny közül a délit 1723-1729 között Giovanni Spazzio és Józef Fontana építette át. Az északit 1847-48-ban Franciszek Maria Lanci formálta át. Az oszlopok közötti fölkében levő allegorikus szobrokat Jan Jerzy Plesch faragta a XVIII. század első felében. A palota kápolnát Henryk Marconi tervezte 1852-ben, neoreneszánsz stílusban.

A déli palotaszárny sarkát díszítő napóra 1684-ben került a kastély e részére. Kochański királyi könyvtáros és Hewelius neves gdańki csillagász tervezte. A kastély kapuja előtti térségben lévő Potocki-mauzóleum neogótikus síremlék Aleksandra és Stanisław Kostka Potocki hamvait rejt.

A közelében levő Szent Anna-plébániatemplomot 1772-ben emelték, 1857-1870 között neoreneszánsz stílusban építették át. Most két toronnyal szegélyezett, timpanonos-oszlopos portikusú épület.

1684. január 12-én I. Lipót ígéretet tesz az ország török alóli felszabadítására, s amnesztiát hirdet a Thököly fejedelem pártjáról az ő hűségére visszatérteknek. 1684. március 5-én XI. Ince pápa felhívására Sobieski János lengyel király Krakkóban aláírja a Lengyelország, a Habsburg Birodalom és Velence közötti törökellenes szövetség (Szent Liga) okmányát. A szövetséghez 1686-ban az orosz cár is csatlakozott. A csatlakozott önkéntesek között volt Savoyai Jenő herceg is. A szövetség tagjai: I. Lipót, XI. Ince pápa, Sobieski János lengyel király és Velence. 1684. augusztus 15-én 20 évi fegyverszünet jön létre XIV. Lajos francia királlyal.

1684. június 18-án felszabadul Visegrád, 27-én Vác és 30-án Pest. Július 14-november 3. között a szövetséges keresztény haderő Lotharingiai Károly herceg főparancsnoksága alatt 111 napig sikertelenül ostromolja Budát. Július 22-én a szövetségeseinek 130 évi török megszállás után visszafoglalják a Dráva-Száva közi Verőce várát. 1685. augusztus 19-én visszafoglalják Érsekújvárat. Szeptember 11. Eperjes, 29-én Tokaj elfoglalása. 1685. október elején egymás után adják fel a kurucok felső-tisza-vidéki váraikat a császári csapatoknak, Érsekújvár és október 25-én Kassa is felszabadul. - Október 15-én Váradon Ahmed pasa elfogatja Thököly Imrét. - Október 31-én a császári had elfoglalja Sárospatakot. Aeneas Sylvius Caprara generális írásban biztosítja a református főiskola zavartalan működését és javait. November-december folyamán a császári csapatok Erdély nyugati és északi megyéiben foglalnak téli szállást.

1685. január 14-én meghalt Szelepcsényi György. Március 21-től Széchényi György lesz az esztergomi érsek 1695. február 18-ig.

1686. január 2-án a török Belgrádban szabadon engedi Thököly Imrét. Február elején Antonio Caraffa generális felső-magyarországi főkapitány megsarcolja Debrecent. Április 5-én tárgyalások folynak Bécsben Erdély császári fennhatóság alá adásáról. Június 2-án az erdélyi csapatok kiűzik a fejedelemségből a Vajdahunyadra húzódott Thököly Imrét. 1686. június 18-szeptember 2. között a szövetséges hadsereg 76 napos ostrom után – 145 éves uralom végén – visszafoglalja Buda várát. Lotharingiai Károly (1643-1690) főparancsnok 40000 főt számláló seregében brandenburgi segélycsapatok és közel 15000 magyar harcolt. Önálló parancsnokságot kapott Miksa Emánuel (1662-1726) bajor választófejedelem 21000 főnyi bajor, szász és ausztriai katonasággal. A várat Abdi Abdurrahman 70 esztendő pasa védte, aki a harcok során életét vesztette. Másnap Marsigli ezredes és az óbudai városbíró összeírja a török uralom építményeit.

Buda felszabadítása

IV. Mohammed (1642-1693) szultán (1648-1687) Bécs alatt 1683-ban vereséget szenvedett. A csatában döntő szerepe volt Sobieski Jánosnak (Jan Sobieski), aki III. János (1624-1696) néven lengyel király (1674-1696) volt. Sobieski támogatta Thököly Imre fölkelését, de 1680 után jó viszonyt igyekezett kialakítani I. Lipót császárral. 1683-ban Sobieski János lengyel király a Bécs alóli török útközetből Sączon keresztül tért vissza Lengyelországba.

A csatában kiemelkedő szerepe volt Lotharingiai Károly hercegnek (1683-1690) is. Lotharingiai Károlyt XIV. Lajos francia király megfosztotta a Lotharingiai hercegségtől, ezért Habsburg-szolgálatban volt. 1686-ban ott volt Buda visszafoglalásánál is, és jelentős szerepe volt Magyarország felszabadításában. Lotharingiai Károly unokája, I. Ferenc István Lipót (1708-1765), 1729-től Lotharingia hercege, 1732-1736 között Magyarország királyi helytartója, 1737-től Toscana nagyhercege, 1745-től német-római császár lett. I. Ferenc Mária Terézia férjeként a Habsburg-Lotharingiai ház megalapítója lett.

Bécs 1683. évi török ostroma, Érsekújvár 1685. évi felszabadítása után 1686 őszén a keresztény sereg megindult, hogy visszavegye Budát, az oszmán Birodalom kulcsát. A 100 ezer főnyi keresztény seregből Lotharingiai Károly herceg vezetése alatt mintegy 64 ezer fő vonult. Budavár ostromában mintegy 20 ezer magyar harcos is részt vett. A hadműveleteket a sereg vezérkari főnöke, Savoyai Jenő irányította. Savoyai Jenő herceg (1663-1736), osztrák politikus és hadvezér, 1683-tól a császári hadseregben harcolt a török, később Franciaország ellen.

A magyar seregben részt vett Koháry István gróf (1649-1731), főnemes, hadvezér és költő, aki korábban, mint Habsburg-hű főúr 1682-1685 között Thököly Imre fogságába került. Részt vett Buda 1686. évi visszafoglalásában, majd Eger 1687. évi töröktől való visszavételében. Később 1711-től altábornagy, 1714-től országbíró lett. A barokk udvari költészet képviselője volt.

Budát a 70 éves Abdi Abdurrahman pasa védte mintegy 10 ezer védővel és 200 ágyúval. A középkori Buda erődítései az alsóvárosból, a várból és ezen belül a várpalotából álltak. Az alsóvárosból a várba négy kapu vezetett. Keletről a Duna felől a konstantinápolyi vagy vízi kapu, északról a Bécsi kapu, nyugatról a Fehérvári kapu és délről a Palota kapu.

A császári sereg június 12-én ért a város közelébe. A bajorok meglepetésszerű támadással június 17-én elfoglalták Pestet, és június 21-én befejeződött Buda körülvétele. A rendszeres ostrom is megindult. Június 24-én az ostromlók elfoglalták a Vízivárost. Július 22-én a rendszeres lövés következtében a Duna felőli várfalon egy bástya leomlott. Másnap Abdurrahmant megadásra szólították fel, de a pasa két nap múlva váratlan kirohanást intézve a brandenburgi csapatoknak súlyos veszteséget okozott. Lotharingiai Károly közben arról értesült, hogy Szulejmán az új nagyvezér felmentő seregével Buda felé közeledik. A török elé küldte Caprara tábornagy hadtestét, megerősítve Pálffy 20 század huszárával.

Július 27-én Lotharingiai Károly általános rohamot intézett a vár ellen, melynek súlypontja a Palota kapunál és a Bécsi kapunál volt. Hogy a törököt megtévessze, Esterházy János 2000 magyar hajdúját a leromlott bástya ellen irányította. A törökök, mivel itt várták a főcsapást, erőiket ide vonták össze. A hajdúk nagy véráldozattal járó támadásának köszönhetően a bajor és a császári csapatok a Palota bástya illetve a Bécsi kapu körüli bástyák birtokába jutottak. A vár azonban még mindig szilárdan állott.

Augusztus 3-án újabb általános roham indult a vár ellen, de sikert ez sem hozott. Augusztus 8-án feltűnt a török felmentő sereg Sátán pasa vezette elővéd csapata Budafokon. Amikor a várat védő törökök értesültek a felmentő sereg jelenlétéről, augusztus 10-én kicsaptak a várból, és ez alkalommal a szásznak okoztak érzékeny veszteséget. Szulejmán nagyvezér augusztus 13-án és 14-én teljes harchoz fejlődött seregével előrenyomult és támadást indított. Savoyai Jenő ellentámadást hajtott végre, melynek során a Bercsényi huszárezred, valamint a Petneházy huszárezred rohama sikeres volt és a megvert, megzavarodott török sereget visszaszorította.

Másnap a császáriak ellentámadást terveztek, azonban Szulejmán ezt már nem várta be és seregével az éjszaka folyamán Székesfehérvárra húzódott vissza. Augusztus 20-án újabb török lovasok jelentek meg a láthatáron. Egy 2000 főből álló dandár váratlanul vakmerő, bravúros cselekedetre szánta el magát. Budakeszin, Lipótmezőn és a Hidegkúti úton sebes vágásban a vár felé rohant, s a közben 500 főre apadt csoport áttörte az ostromzárát, és a Vérmezőre jutva a Fehérvári kapun át a Várba nyargalt.

Augusztus 23-án a bajorok támadtak s elfoglalták a Várpalota egy részét. Augusztus 29-án ismét kísérlet történt a törökök részéről arra, hogy erősítések jussanak be a várba. Ezúttal a vállalkozás kudarccal járt. Szeptember 2-án a szövetséges sereg általános rohamot indított a vár ellen. A brandenburgi csapatok mindent elsöprő lendülete a szövetségesek kezére juttatta a Bécsi kaput, amelyen át megnyílt az út az egész vár területére. Maga Abdi Abdurrahmann budai pasa is a Bécsi kapu védelmében esett el. A 150 éves török uralom után a magyar zászlót Petneházy Dávid tűzte ki a budai vár falára.

Savoyai Jenő herceg 1687-ben Mohácsnál, 1697-ben Zentánál, 1716-ban Pétervárnál és 1717-ben Belgrádnál döntő győzelmet aratott a török felett. (Savoyai részt vett a spanyol örökösödési háborúban is (1704-1709), és 1714-1724 között az osztrák Németalföld helytartója lett.) 1691. augusztus 19-én, a szalánkeméni csatában a – Savoyait időlegesen leváltó - Bádeni Lajos örgróf vezette császári sereg győzelmet aratott Köprülü Musztafa török hadvezér csapatai fölött. A rendkívül véres csatában kb. 20 ezer ember esett el.

Közben 1697-ben kitört Tokaji Ferenc (?-1709) magyar felkelő vezér által vezetett hegyaljai kuruc felkelés. A felkelést elszigeteltsége miatt a császári katonaság gyorsan leverte. Sebesülten fogságba esett, Bécsbe vitték, ahol börtönben halt meg. II. Musztafa (1664-1703), török szultán (1695-1703), az 1699. évi karlócai békében nagy területekről kényszerült lemondani a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Oroszország javára. Az 1699. január 26-án, a Török Birodalom és a Szent Liga (Habsburg Birodalom, Velence, Oroszország, Lengyelország) között Karlócanál (ma Szemski Karlovci, Szerbia) kötött ún. karlócai béke értelmében a Maros-Tisza köze és Temesvár kivételével a törökök lemondtak magyarországi hódításaikról. II. Musztafát 1703 augusztusában janicsárfelkelés fosztotta meg trónjától, megmérgezték.

1686. június 28-án Bécsben az erdélyi követség aláírja az Erdély visszatagolódásáról kötött szerződést. Az év őszére Szlavónia felszabadul a török hódoltság alól. Szeptember-október között felszabadul: szeptember 23-án Simontornya, október 22-én Pécs, 30-án Siklós, november 12-én Kaposvár és az október 21-i zentai csata után 21-én Szeged is.

Pest-Buda a török kiűzését követően, 1715-ig.

Az 1686. évi győzelemmel és az 1699. évi karlócai békével véget ért a hosszú török megszállás. A törökök kiűzése után a XVIII. században Budán és Pesten nagyarányú barokk építkezések kezdődtek. A Szent György tér keleti oldalán 1686 után laktanya épült, melynek helyén 1805-ben épült fel a Sándor-palota. A városban paloták, lakóházak, templomok épültek. A megfogyatkozott régi polgárság mellé a Habsburgok Budára, Óbudára és Pestre, valamint a Budai-hegyvidék és Pest környékére sok németet telepítettek. I. Lipót 1703-ban ismét szabad királyi várossá tette az akkor még falusias képet mutató Pestet és Budát. A Szentháromság u. 2. sz. épület helyén állott a középkori városháza. Maradványain épült fel *Venerio Cerasola* tervei szerint az ugyancsak városháza céljaira a ma álló épület keleti szárnya 1702-1714 között. Az Úri utcai szárnya pedig 1770-1774-ben *Nepauer Máté* tervei szerint épült meg. A Szentháromság tér felőli sarkán a Városvédő Pallas Athéné szobra áll (másolat), *Carlo Adami* műve 1785-ből.

A XVIII. század a Habsburg abszolutizmus és a katolikus ellenreformáció időszaka. 1686-ban a jezsuiták a budavári Boldogasszony-templomhoz építkeztek. 1687-ben a szerviták, 1693-ban a pálosok, később a domonkosok, ferencesek, piaristák települtek vagy tértek vissza Pestre. A karmeliták, kapucinusok, ágostonrendiek, klarisszák, Erzsébet-apácák, irgalmasok és a ferencesek egy része Budán, a trinitáriusok Óbudára települtek. Az 1686. évi ostrom után kialakított Szentháromság téren álló barokk *Szentháromság oszlop* 1710-1713-ban készült, *szobrait Ungleich Fülöp* 1712-14-ben, domborműveit *Hörger Antal* készítette 1736-ban. A helyén álló korábbi barokk Szentháromság-szobrot 1706-ban Óbudára vitték (II., Zsigmond tér).

A budapesti Hilton Szálló (1976) északi szárnya a középkori (XIII. sz.) Szent Miklós dominikánus kolostor 1686-ban elpusztult épületének maradványai felett emelkedik, a déli szárnyát pedig egy XVIII. századi középső épület fala övezi. A kettő találkozásánál a kolostortemplom romjai és a templom egykori tornya magasodik. A Szentháromság tér nevezetes építménye az 1255. évi alapítású, többször átépített Mátyás (Nagyboldogasszony-) templom. Az egyház hatalmának erősítésére szerzetesrendek érkeztek az országba.

A Színház u. a Várszínházról (1787-1924) kapta a nevét. Helyén 1270 körül IV. Béla alapított ferences kolostort, és annak Szent Jánosról elnevezett temploma állt a mai színházépület helyén. A török hódoltság idején részben az átalakított kolostorépület, illetve a hozzáépített szárny lett a budai pasák palotája, a kolostortemplomot pedig dzsámivá alakították át. 1686-ban az épülettömböt a *karmeliták* kapták meg. Az apácakolostoruk 1734-ben készült el, de II. József 1784-ben a rendet feloszlatta. Az épület később színház lett. A *ferencesek* kolostora 1686-1786 között az Úri u. 51-53 sz. épület – a Mária Magdolna-templom mellett – volt. Az Úri u. 49. – Országház u. (középkori Olasz u.) 28. sz. épülettömb Úri utcai szárnya – több középkori épület helyén – a XVIII. században, barokk stílusban épült, mint a *klarissza apácák* kolostora.

A Corvin téren (I., Fő u. 30-32.) álló volt kapucinus-templom egykori török dzsámi (Tojgun pasa dzsámija) helyén épült a XVIII. század folyamán. *Széchényi György* esztergomi érsek alapította közvetlenül Buda felszabadítását követően, 1703-1716-ig *Linzi Ottó* kapucinus atya építette. A mai romantikus homlokzatát csak 1856-ban nyerte el. Homlokzatán *Marschalko Lajos* Sz. Erzsébet-szobra látható. A föltár fölött a mennyezeti freskót *Tardos-Kreuner László*, a többi freskót Sándor Béla festette. A templom mellett álló egykori kolostorépület a XIX. század második felében épült romantikus-eklektikus stílusban. A templomban feltárták a főváros egyetlen török kori dzsámijának maradványait, a déli oldalon a dzsámi csaknem 10 m magas falát, a bejárat és az oldalfalazat számárhátíves ablakait is.

1686. márciusa és 1688. január 17. között Zrínyi Ilona – I. Rákóczi Ferenc özvegye, Thököly Imre felesége, II. Rákóczi Ferenc anyja –hősiesen védi Munkács várát a császáriaktól.

1687. február 16-án az eperjesi rendkívüli bíróság, Antonio Caraffa generális vezetésével, megkezdi a Thökölyvel rokonszenvezők letartóztatását. Augusztus 12-én Nagyharsánynál jelentős győzelmet aratnak a Szent Liga hadai. Szeptember 29-én a törökök feladják Eszéket, Pétervárad, Valpó, Vukovár visszavétele.

1687. június 3-án az erdélyi követ Belgrádban beszolgáltatja Erdély török adóját.

1687. október 27-én Balázsfalván Apafi fejedelem biztosa, Teleki Mihály szerződést ír alá Lotharingiai Károly herceggel, aki ígéretet tesz az ország függetlenségének tiszteletben tartására. Az erdélyi fejedelemség önállósága megszűnik. 1687. október 18-1688. január 25. között országgyűlést tartanak Pozsonyban. 1687. november 3-án a pozsonyi országgyűlés tiltakozására I. Lipót elrendeli az eperjesi rendkívüli bíróság felosztatását, november 7-én az országgyűlés lemond a szabad királyválasztás jogáról, így a magyar trón a Habsburg-házban fiágon öröklődik. Egyúttal a nemesség lemondott az Aranybullában rögzített nemesi ellenállás jogáról is. Az országgyűlés egyúttal kimondta a protestáns vallásgyakorlat szabadságát.

1687. december 9-én Magyarország első örökös királyát, a kilenc éves I. Józsefet Pozsonyban megkoronázzák. A császár német-római szent birodalmi hercegi rangot adományozott Esterházy Pál nádornak.

1687. december 7-én Eger magyar kézre kerül. 1688. január 17-én a császáriak bevonulnak Munkács várába. Január 24-én Thököly fejedelmi jelvényeit Klobusiczky Ferenc zempléni alispán Pozsonyban átadja I. Lipótnak. Márciusban Bécsben Zrínyi Ilona fiát, II. Rákóczi Ferencet (szül.: 1676. március 27.) elszakítják anyjától. 1688-1693 között II. Rákóczi Ferenc előbb a neuhausi jezsuita kollégiumban, majd a prágai egyetemen tanul, majd itáliai körutat tesz. 1688. május 9-én Caraffa tábornagy és Teleki Mihály megállapodása szerint Erdély védurának és örökös királyának fogadja el I. Lipót és utódait. Június 10-én a fogarasi országgyűlés Bécshez intézett folyamodványában kéri, hogy Apafi fejedelem és már fejedelemmé megválasztott fia haláláig birtokolhassák a trónt, s hogy a fejedelem rangban előzze meg Magyarország nádorát. Augusztus 6-án a nádor elnöklete alatt összeült rendi bizottság tervezetet készít az ország új berendezkedésére.

1688. május 19-én Székesfehérvár, június 20-án Lippa, szeptember 6-án Nándorfehérvár, majd Szendrő és Galambóc visszakерül. 1688. szeptember 6-án Miksa Emánuel bajor választófejedelem fővezérletével Belgrádot beveszik a Szövetséges hadak.

1688. december 9-én I. Lipót felállítja az Udvari Kamarán belül működő Újszerzeményi Bizottságot (Neoacquistica Comissio).

A bizottság működése során a magyarországi nagybirtok egy része a birodalmi (elsősorban német) arisztokrácia kezére kerül, mert a magyar nemesek közül sokan ún. fegyverváltságot nem tudták kifizetni.

1688. szeptember 24-én XIV. Lajos ismét hadat indít I. Lipót ellen, a pfalzi fejedelemség öröklésének ürügyén. 1689-ben Augsburgban Anglia, Hollandia, Spanyolország, Savoya és a császár franciaellenes szövetséget köt. 1689. január 26-án Szigetvár visszatétele. 1689. április 6-án Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel a francia frontra távozván, I. Lipót Badeni Lajos Vilmos (1655-1707) örgrófot nevezi ki a magyarországi sereg fővezérévé. Szeptember 24-én Badeni Lajos vezette szövetséges hadak beveszik Ništ. 1689. október 19-én kerül sor Vidin elfoglalására. November 7-én elfogják Brankovics Györgyöt. 1689. augusztus 12-én meghalt XI. Ince pápa, Buonvisi távozik Bécsből.

1689-től Köprilizádé Musztafa a török nagyvezér.

1689. november 15-én Kollonich Lipót, az ország új berendezésére tervet kidolgozó bizottság elnöke előterjeszti reformtervezetét. (Az előterjesztés készítésében magyarok nem vettek részt, bevezetésére nem került sor.)

Magyar művelődés

Misztótfalusi Kis Miklós (1650-1702), nyomdász, könyvkiadó a betűmetszést és a könyvnyomtatást Hollandiában tanulta. Egy új betűtípust is tervezett, elkészítette a grúz ábécé nyomdabetűit. Saját költségén kiadta a Károlyi Biblia és Szenczi Molnár Albert zsoltafordítását, majd az általa javított Újszövetséget. Kolozsvári nyomdája gondos tipográfiajú kiadványokat, köztük Comenius, Balassi, Pápai Páriz több művét jelentette meg.

Hevenesi Gábor (1656-1717), jezsuita szerzetes, magyar történész, térképész, 1689-ben készítette el Magyarország első nagyobb atlaszát, amely 2605 helységnevet és azok földrajzi koordinátáit is tartalmazta. 140 kötetes egyháztörténeti kéziratgyűjteményét a budapesti Egyetemi könyvtár őrzi.

*A krakkói régi egyetemmel, a **Stuba Commuunis**-szal szemben emelkedő – a leégett gótikus templom helyén – 1689-1705 között épült Szt. Anna-templom (Kościół Św. Anny) a krakkói barokk legpompásabb alkotása. **Tylman z. Gameraen** holland építész tervei szerint épült, szobrait az olasz **Fontana** faragta.*

1690. április 12-én meghalt Lotharingiai Károly, április 15-én I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem. 1690. június 8-án III. Szulejmán szultán Thököly Imrét teszi meg Erdély fejedelmévé. Augusztus 21-én Zernyestnél török és tatár csapatokkal Thököly Imre megveri a császáriaktól támogatott erdélyi sereget. Szeptember 15-én Erdély fejedelmévé választják.

1690. augusztus 12-én, I. Lipót királyi rendelete kollegális hivatallá szervezi a Magyar Udvari Kancelláriát. (1723-24-ben megalakul a Helytartótanács, amely 1848-ig működik.)

1690. április 13-án kerül sor Kanizsa visszavételére. Október 8-án elesik Nándorfehérvár is.

1690. október 16-án I. Lipót kibocsátja az Erdély közjogi helyzetét 1848-ig szabályozó diplomát (Diploma Leopoldium). Kinyilvánítja a hagyományos erdélyi jogrend sértetlen fennmaradását, az Erdélyi Fejedelemségnek a magyar korona fennhatósága alatti külön államiságát. 1691-től Erdély gubernátora Bánffy György, kancellárja Bethlen Miklós lesz. 1691. augusztus 2-án Thököly Imre csatlakozik a Belgrádnál táborozó török főszereghez. 1705. szeptember 13-án a törökországi Nikodémiában hunyt el. Felesége, Zrínyi Ilona már korábban, 1703. február 18-án meghalt. Thököly Imre 1906 óta Késmárkon nyugszik.

1691. augusztus 19-én Szalánkeménél a Badeni Lajos vezette császári sereg megveri Köprülü Musztafa hadait. Szeptember 12-én kerül sor Lippa visszavételére. 1691. október 10-1692. június 5. között zajlik Nagyvárad ostroma. 1691. december 14-én I. Lipót kibocsátja az Erdély közjogi helyzetét szabályozó újabb diplomáját (Diploma Leopoldium).

II. Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1690-1701) – I. Apafi Mihály fejedelem és Bornemissza Anna fiaként – 1676. október 13-án Gyulafehérvárott született. 1681. június 10-én választották fejedelmévé,

melyet a török szultán 1684. szeptember 18-án megerősített. Felesége Bethlen Kata volt. 1701. augusztus 31-én Bécsben lemondott. 1713. február 1-jén Bécsben hunyt el.

1693. május 14-én I. Lipót szabályozza az erdélyi felekezetek jogait, intézkedik a katolikusok védelméről, és Bécs székhellyel elrendeli a független Erdélyi Udvari Kancellária felállítását.

1693. augusztus-szeptember között kerül sor Nándorfehérvár ostromára. Jenő és Világos visszakerül. Októberben a tatárok feldőlnek Debrecen.

1694. március 9-én I. Lipót nagykorúvá nyilvánítja a gyámsága alatt álló 18 éves II. Rákóczi Ferencet.

1695. január 12-én a törökök feladják Gyula várát. A megszállt terület visszaszorul a Tisza-Maros közére.

1695. július 14-től 1707. január 20-ig *Kollonich Lipót* lesz az esztergomi érsek.

1695. szeptember 7-én Lippa újra török kézen. Szeptemberében a nagybányai hegyekbe húzódva Esze Tamás tarpai jobbágy, Kis Albert volt kuruc hadnagy parasztfölkelést készít elő.

1696 júniusában I. Lipót Bécsbe internálja II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmet. 1696. augusztus 27-én I. Lipót a Magyar Kamarát a bécsi Udvari Kamara alá rendeli. Novemberben a katonai ellátás megszervezésére I. Lipót országos biztosokat rendel ki.

1697-ben I. Lipót békét köt Franciaországgal. 1697 elején I. Lipót elismeri II. Rákóczi Ferenc német-római birodalmi hercegi címét.

II. Erős Ágost (1670-1733) 1694-től Szászország választófejedelme lett **I. Frigyes Ágost** néven. 1697-ben katolizált és Lengyelország királya lett. Az északi háborúban XII. Károly svéd király legyőzte. Fia, a szász **III. Ágost (1696-1763)**, II. Frigyes Ágost néven lett szász választófejedelem (1733-1763), 1733-tól örökölte atyja lengyel királyságát. 1697-1763 közötti időszakban a Vettindinasztia királyai, a szász választófejedelmek uralkodtak Lengyelországban. Ez az állam lehanyatlásának korszaka. Fokozódott a politikai zűrzavar és a politikai elmaradottság. Lengyelországot szomszédai befolyásolják, elsősorban Oroszország. Az ország a belső erők ellenállása ellenére belekeveredett a svédek elleni hosszú északi háborúba (1700-1721).

1697. június 30-án fölkelés tör ki a Hegyalján Tokaji Ferenc vezetésével. Július 1-jén Tokaj és Sárospatak várát beveszik a felkelők. Július 17-23. között azonban Vaudemont császári tábornok ostrom alá fogja és beveszi a tokaji és a sárospataki várát. 1697. július 6-án Adam Ritschan generális szétveri a hegyaljai kuruc fölkelést. 1697 őszén Károlyi Sándor Szatmár vármegyei főispán elfogítja a Hegyalján szervezkedő Esze Tamást.

1697. június 17-én II. Musztafa szultán megindul Isztambulból Magyarország ellen. Augusztus 28-án a szultáni sereg elfoglalja Titelt, a török sereg átkel a Tiszán a Duna-Tisza közére. Szeptember 11-én Zentánál Savoyai Jenő megsemmisítő vereséget mér a török seregre. 1698. február 1-jén I. Lipót a töröktől visszafoglalt Pozsega, Verőce, Valkó és Szerém megyékben nem állítja helyre a vármegyei közigazgatást, hanem helytartót nevez ki e terület élére. 1699. január 26-án Karlócán 25 évre békét kötnek a Szent Liga és a Porta képviselői. A Habsburg-török békeszerződés kimondta:

- Erdély – korábbi határai között – Lipót császár birtokában marad, a Temesvár központú Temesköz viszont a szultán tulajdona marad, de nem emelhetnek új várakat,
- a Duna-Tisza közét a császár, a Szerémség keleti felét a szultán uralja,
- Thököly Imrét és híveit a Török Birodalom belső területére költöztetik,
- kicserélik a foglyokat, és biztosítják egymás alattvalói számára a szabad kereskedést,
- **a lengyelek megkapják Kamieneć Podolskit, az oroszok Azovot, Velence a dalmát tengerpartot.**

1699. február 5-én az Udvari Haditanács I. Lipót rendelete alapján feloszlat egyes magyar ezredeket és szélnek ereszti a végvári katonaságot.

1700. november 1-jén meghal II. Károly, az utolsó Habsburg-házból való spanyol király (1661-1700), október 3-i végrendeletében XIV. Lajos unokáját, Anjou Fülöp herceget tette meg örökösévé. A francia király rövidesen spanyol királlyá kiáltotta ki unokáját. Anjou Fülöp herceg 1701 januárjában francia sereg élén vonult be Spanyolországba.

17. A II. Rákóczi Ferenc vezette magyar függetlenségi szabadságharc

1700. novemberében II. Rákóczi Ferenc és néhány északkelet-magyarországi nemes levélben fordul XIV. Lajos francia királyhoz, támogatást kérve a maga és a magyar nemzet számára.

1700. november 16-án I. Lipót és III. Frigyes brandenburgi fejedelem Bécsben szerződést köt. A választófejedelem támogatja a Habsburg-ház császárságát, Lipót viszont hozzájárul, hogy Frigyes királlyá koronáztassa magát.

1701. februárjában Franciaország és Ausztria között megindul a spanyol örökösödési háború. 1701. április 18-án I. Lipót utasítására nagysárosi kastélyában letartóztatják II. Rákóczi Ferencet. - Augusztusban Bercsényi Miklós XIV. Lajos francia királyhoz intézett emlékiratában felveti egy francia segítséggel indítandó Bécs-ellenes magyarországi fölkelés lehetőségét. (A francia uralkodó elzárkózik.) - 1701. november 7-én II. Rákóczi Ferenc megszökik a bécsújhelyi börtönből, és Lengyelországba menekül. 1701. szeptember 7-én Hágában franciaellenes szövetséget köt Ausztria, Anglia és Hollandia.

1702. február 7-én a magyarországi várak felrobbantását rendeli el a bécsi Udvari Kamara. 1702. március 22-én a Jászkunságot – mint Újszerzeményi területet – 500000 forintért zálogba adja I. Lipót a Német Lovagrendnek. Május 16-án Eszterházy Pál tiltakozik a jászkun terület elzálogosítása ellen.

1702. május 15-én – a spanyol örökösödési háború kezdeteként - I. Lipót hadat üzen XIV. Lajos francia királynak. Szeptember 28-án a Német-Római Birodalom hadat üzen Franciaországnak. 1702. október-december között I. Lipót császár rendeletet hoz a franciák ellen hadba indítandó magyar katonák toborzásáról és a szegénylegények erőszakos besorozásáról.

III. Sobieski János halála után a francia és német párt jelöltje küzdelméből egy harmadik jelölt, II. Erős Ágost szász választófejedelem került ki győztesen. Uralkodása (1697-1733) idején hosszas háborús időszak köszöntött Lengyelországra. XII. Károly svéd király 1702-ben lengyel területre lépett és az ország nagyobbik felét elfoglalta. 1704-ben a svédek támogatásával királlyá választott Stanisław Leszczyński a Poltava alatt elszenvedett vereség után (1709) elhagyta az országot. I. Péter orosz cár is beavatkozott a küzdelembé, s 1707-ben II. Rákóczi Ferencnek kínálta fel a lengyel koronát.

1703 márciusában Esze Tamás és Kis Albert a hegyek közé vonul. A tiszahátiak követeket küldenek Rákóczihoz. 1703. május 6-án II. Rákóczi Ferenc a galíciai Brezánból kiáltványt intézett a magyarokhoz. 1703. május 21-én felkelés tör ki a Tiszaháton, zászlóbontás Várin, Tarpán, Beregszászon. Június 7-én a kuruc csapatok vereséget szenvednek Dolhánál. Június 14-én Esze Tamás Rákóczi elé vezeti a tiszaháti felkelőket. Június 16-án II. Rákóczi Ferenc a Vereckei-hágón keresztül Magyarországra érkezik. Június 24-én harcra kerül sor Munkácsnál.

1703. július 8-án Rákóczit Erdély fejedelmévé választja a gyulafehérvári országgyűlés. 1703. július-október 16. között Rákóczi a Tiszántúlon vezet hadjáratot. Július 14-én Tiszabecsnél kerül sor ütközetre, 26-án Debrecen megnyitja kapuit a kuruc seregek előtt. Július 27-én Ecsed várában kerül sor hadimustrára. Július 29-én Kálló ostroma és megvétele, augusztus 6-án Váradolaszinál kerül sor harcra. 1703. szeptember 2-án a kurucok elfoglalják Sárospatakot. Szeptember 20-án zajlik a szentbenedeki csata. Szeptember 27-én II. Rákóczi Ferenc vetési táborból kibocsátott pátenséhez a hadba vonult jobbágyokat és családtagjaikat mentesíti a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól.

1703. október 9-én I. Lipót pátensében bűnbocsánatot ígér azoknak, akik hat héten belül a király hűségére térnek, október 15-én azonban Károlyi Sándor, szatmári főispán csatlakozik Rákóczihoz. Október 18-án Gyulafehérvár kuruc kézen. 1703. november 15-én XIV. Lajos követe útján tudatja Rákóczival az erdélyi trón jogos örökösévé ismeri el.

1703. november 20-án II. Rákóczi Ferenc Esze Tamást és családját minden jobbágyi kötelezettsége alól felmenti.

1703. november-december között Bercsényi a Felvidéken vezet hadjáratot. December 4-én a kuruc csapatok bevonulnak Lőcsére. December 15-én Zólyom mellett kerül sor párviadalra.

1703. december 2-án I. Lipót házi-törvényben szabályozza a Habsburg-ház örökösödési rendjét. 1703-1736 között Savoyai Jenő herceg viseli az Udvari Haditanács elnöke tiszteit.

1704. január 18-án Rákóczi kiáltványban emlékezteti a horvát rendeket a Habsburg-ház részéről elszenvedett sérelmeikre. Kiáltványa világ népeihez szól: „Recrudescunt... vulnera.”

1704. február 2-án II. Rákóczi Ferenc a lengyel rendekhez, XII. Károly svéd és I. Frigyes porosz királyhoz küldi követeit.

1704. január 18.-március 3. között Rákóczi Miskolcon megszervezi a felszabadított országrészekben a gazdasági élet rendjét, január végén megalakítja az új államszervezet központi testületét, az Udvari Tanácsot. Rendeletet ad ki a rézpénz kibocsátásáról. 1704. február elejére Erdélybe érkezik a török földre bujdosott kurucok mintegy 300 főnyi csapata.

1704. február 12-én a szatmári császári őrség kitör a várból, és szétszórja a kuruc ostromzárat. Február 14-én Ráday Pál követségbe indul Lengyelországba és a svéd királyhoz. Február 16-án Munkács várát is feladja a császári őrség.

1704 tavaszán Károlyi Sándor hadjáratot vezet. - 1704. április 1-én Forgách Simon Rákóczi táborában. Április 2-án Bercsényi Miklós pátenst ad ki a fegyvert fogott jobbágyok felszabadításáról. - Május 28-án zajlik a szomolányi, június 13-án a koroncói csata. Június 9-ig Károlyi Sándor Bécsig hatol. (A Dunántúl Heister kezében.) 1704. június 15-augusztus 16. között II. Rákóczi Ferenc Bácskában vezet hadjáratot.

1704. július 7-12 között a gyulafehérvári országgyűlés Rákóczit Erdély fejedelmévé választja.

1704. augusztus 13-án Hőchstädt mellett a császáriak és az angolok döntő vereséget mérnek a francia-bajor seregekre.

1704. szeptember 13-án Nikodémiában (Törökország) elhunyt Thököly Imre.

1704. október 17-én I. Lipót rendeletben tiltja meg a kurucok által kibocsátott rézpénz elfogadását. Október-november között béketárgyalások folynak Selmechányán. (Vak) Bottyán János a császáriak fogságából Rákóczihoz szökik. 1704. október 24-én felszabadul Kassa városa. November 16-án Bottyán János beveszi az érsekújvári várat. December 1-jén Eperjes kuruc kézben, december 26-án zajlik a nagyszombati csata.

1705. január 3-án az Udvari Tanács intézkedik az állandó katonaság felállításának pénzügyi kérdéseiről (rézpénz veretése), s tervbe veszi a Gazdasági Tanács felállítását.

1705. januárjában Szatmár kuruc kézben. Január-február között Károlyi Sándor hadjárata a Dunántúlon.

Sárospatak

A külső- (városfal) és belsőtoronyos vár (várkastély) álló váregyüttes a Bodrog folyó nyugati partja fölötti dombháton helyezkedik el. Természetes védelmét keletről a folyó és meredek partja, a többin mesterséges árok biztosította. A vár a Budáról Felső-Magyarország északkeleti részébe és Lengyelországba vezető fontos kereskedelmi és hadi útvonalat és a Tiszától a Bodrogon ide vezető utat, illetve ennek a Bodrogon át a várba vezető hídját ellenőrizte.

A zempléni hegylánc lábánál, a Bodrog partján fekvő városka a XI. század közepétől királyi szálláshely, ahol a hagyomány szerint Árpád-házi Szt. Erzsébet, II. András leánya született. Patak várát – amely a várostól 10 km-re lévő Várhegyen állt -, már 1262-ben említik. Zsigmond Patakot 1390-ben Perényi Miklósnak, majd fiainak, utóbb, 1429-ben a Pálócziaknak adta. 1445-ben Patak erőssége a védőfallal körülvett ferences kolostor volt. 1465-ben Mátyás király Pálóczi László országbíróknak engedélyt adott a város északi Héce utcájában lévő udvarháza vár módjára történő kiépítésére, de ez a várkastély 1528-ban Ferdinánd és János király seregeinek küzdelme során megsemmisült. Az 1526. évi mohácsi csatában elesett Pálóczi Antal birtokait Perényi Péter kapta meg, aki Siklós helyett új, reneszánsz palotát építtetett Patakon.

A ma is álló lakótorony a XV-XVI. században épült. 1526 után Perényi Péter (+1548) vette birtokba, aki 1534-ben megkezdte a város fallal való megerősítését, valamint a Vöröstoronynak nevezett lakótorony reneszánsz átépítését, a vár olaszbástyás megerősítését. Az ún. Vöröstorony már 1537-ben állt. 1540 körül palotát épített mellé.

A vár építését az olasz Alessandro Vedani (Sándor mester) irányította. Fennmaradt a krakkói palatinus 1540-ben Perényihez írt levele is, melyben Perényi kérésére *Laurentius mestert* 12 segédével elküldte hozzá, feltehetően Patakra. Így talán lengyelországi mester is közreműködött munkatársaival az építkezésen. A reneszánsz építkezéseket fia, Perényi Gábor fejezte be 1563-ban. A fennmaradt reneszánsz várkastély egyemeletes, szabálytalan négyzetes épület, melyet három sarkán kerek sarokbástyák erősítenek, északkeleten részben a lakótoronyhoz kapcsolódnak. Perényi Gábor halála után birtokai 1567-ben visszaszálltak a koronára. Patak vára a kamara kezelésébe került.

1531-ben Perényi Péter református főiskolát alapított Patakon. Az iskola I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna idején, a XVII. században élte fénykorát. 1671-ben az ellenreformáció miatt rövid időre elköltözött, majd 1703-tól ismét megkezdte működését a református kollégium.

Patakot 1573-ban zálogként Dobó István szerezte meg. 1573-ban a bécsi Haditanács megbízásából *Natalis Angielini* olasz hadmérnök felmérte a várat. 1591-ben Dobó Ferenc lévai főkapitány birtoka. 1602-ben unokahúgáé, Perényi Zsófiáé és fiáé, Székely Jakabé, de Basta generális Rudolf császár nevében kifosztotta. 1605-ben Bocskay István foglalta el a várat. 1608-ban Lorántffy Mihályé. 1610-ig itt őrizték Bocskay fejedelmi koronáját is. Halála után Székely Jakab újból birtokba vette a várat.

1616-ban Lorántffy Zsuzsanna hozományaként a vár a Rákócziak kezére jutott. 1627-ben épült a külső vár északnyugati sarkán a nagy, kazamatás Új-bástya. 1630-ban I. Rákóczi György Patakról indult az erdélyi trón elfoglalására. Átépitette és megerősítette a várat. 1640-ben fejedelmi palotát építtetett a falakon belül. 1643-ban épült a keleti szárnyon a feleségéről elnevezett Lorántffy-szárny és 1645-ben a Vöröstornyot a palotával összekötő reneszánsz loggia. A Lorántffy-szárny 1646-os évszámú, az építető címerével ellátott erkély fennmaradt.

1648-ban Lorántffy Zsuzsannára és fiára, Rákóczi Zsigmondra maradt a vár. Patak vára később örökség révén II. Rákóczi György özvegyére, Báthory Zsófiára és fiára, I. Rákóczi Ferencre maradt. A Sub Rosa szobában tartotta I. Rákóczi Ferenc a Wesselényi-összeesküvés előkészítő tárgyalásait. 1670-ben, a Wesselényi-féle Habsburg-ellenes összeesküvés (1666-1671) leleplezése után a várat császári zsoldos katonaság szállta meg. 1683-85 között Thököly Imre szabadságharcosainak kezén volt. 1685-ben a császáriak visszafoglalták Patakot. II. Rákóczi Ferenc 1694-ben költözött ide feleségével. 1694-1700 között lakott a vár falai között. 1697-ben távollétében tört ki Patakon a hegyaljai jobbágyfelkelés.

A várat 1702-ben a bécsi udvari haditanács felrobbantotta, a kastélyt a várossal tűz pusztította. 1703. augusztus 29-én vonultak be a kuruc hadak Patakra. Véletlen folytán tűz ütött ki, amely átterjedt a várkastélyra is, amely ekkor kiégett. A fejedelem 1707-ben Patakra látogatott. A romokban álló vár és kastély 1708. november 22.-december 17. között a Rákóczi-szabadságharc utolsó országgyűlésének színhelye volt. 1710-ben, a szabadságharc bukása után a fejedelem innen indult száműzetésbe.

1711 után a Rákóczi-birtokokat elkobozták, Patakot és uradalmát 28 faluval együtt *Johann Leopold Trautsohn herceg* kapta meg, aki az 1737-es – a várost is elpusztító – tűzvész után barokk stílusban újjáépíttette a kastélyt. 1776-ban Patak ismét kamarai kezelésbe került. 1806-ban az uradalmat és a kastélyt *Karl August Bretzenheim* szerezte meg, s ő, valamint 1823-tól fia jelentős átalakításokat végeztetett a várkastélyon, amely ekkor kapta külső és részben belső romantikus-eklektikus homlokzatait (1830-40-es évek). 1875-ben *Windischgrätz Lajos* herceg örökölte a várkastélyt, aki lakóhelyként állíttatta helyre. A várkastély 1945-től állami tulajdonba került. A feltárásokat 1949 óta folytatják.

Szerencs

Szerencs az Alföld és a Zempléni-hegység találkozási vonalán fekszik. Maga a vár, az Árpád-hegy lábánál, mocsaras tó szigetére épült. A honfoglalást megelőzően már földvár állt e helyen és a település első neve a középkorban Taktaföldvár volt. 1271-ben bencés apátságot alapítottak Szerencsen, a Bogát-Radvány nemzetség monostoraként. 1247-ben említik az oklevelek, 1294-ben felújításra szorul. II. Ulászló alatt Zápolya János volt a kegyura. Később Ferdinánd adományából Monoszlói Péter, majd Bebek Ferenc nyerte el az apátságot. 1549-ben Bebek Jánosé lett. Ennek épületeit 1556-ban, a XVI. század közepén Izabella királyné hívei várrá építették ki. Tokaj elővára lett. Szabálytalan alaprajzú, külsőtornyos vár volt, északi oldalát ötszögű földbástyák, déli oldalát erős olaszbástyák védték. A belső várba a ma is meglévő kaputornyot 1556-ban Némethy Ferenc alakította ki a középkori monostor épületéből.

Később királyi birtok lett, 1565-ben Ferdinánd kezére jutott. Balassa Menyhért foglalta el. 1583-tól 1711-ig a Rákócziaké. 1607-ben a vár „tróntermében” választották erdélyi fejedelemmé Rákóczi Zsigmondot (1607-1608). 1644-ben III. Ferdinánd seregei elfoglalták a várat, és azt a templommal együtt feldúlták. I. Rákóczi György hadvezére, Kemény János azonban visszafoglalta Szerencset.

1672-1678 között a Habsburgok kezére került, osztrák őrsege volt. 1680-ban Thököly hadvezére, Teleki Mihály foglalta el. 1685-ben ismét a császáriak kezén volt. A Rákóczi-szabadságharc leverése után a vár és uradalmi a kincstár birtokába kerültek, majd udvarhú főurak kezére került. XVIII-XIX. századi birtokosai: Illésházy Miklós, Grassalkovich Antal, Szirmay és Almási családok voltak.

Szerencs temploma XIV. század eleji épület felhasználásával 1480 körül épült. 1595-ben a régi alapokon teljesen újjá építették. A tornyon és a hajón csúcsíves, kökeretes ablakok, a toronyaljban bordás keresztboltozat van. A belső teret fiókos dongaboltozat fedi, és keskenyebb szentély zárja. A templomot 1791-ben átalakították. Tornya a hajó déli oldalának közepén van.

A templom hajójában Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (+1608) vörösmárvány tumbájának fedőlapján a fejedelem címere és felirat olvasható. E templomban ülésezett 1605-ben az országgyűlés, amely Bocskai Istvánt Magyarország fejedelmévé választotta.

I. József (1705-1711)

1705. május 5-én Bécsben meghalt I. Lipót császár és király. Trónra lép fia, az 1687-ben királlyá koronázott I. József, aki 1678. július 26-án – I. Lipót és Wittelbach Eleonóra Magdolna fiaként - Bécsben született. 1687. december 9-én Pozsonyban koronázták királlyá. Felesége Vilma Amália braunschweig-lüneburgi hercegnő volt. 1711. április 17-én hunyt el Bécsben.

1705. május 18-án XIV. Lajos francia király a kurucoknak folyósított segély összegét havi 16000 tallérra (50000 livres) emeli. Májusban Károlyi Sándor a rácokat Gyuláig szorítja. Július 3-án Rákóczi Gyömrőn tart beszédet. 1705. május 30-án megjelenik a Mercurius Hungaricus kuruc újság első száma.

1705. szeptember 12-október 3. között országgyűlést tartanak Szécsényben. Szeptember 16-án a szécsényi országgyűlés rendjei szövetséggé (konföderációvá) alakulnak. Szeptember 17-én a szövetkezett rendek II. Rákóczi Ferencet vezérlő fejedelemmé választják, és 24 tagú szenátust (12 főrendi, 12 köznemesi és városi) állítanak mellé. Szeptember 28-án Rákóczi az országgyűlés elé terjeszti a magyarországi és erdélyi kuruc hadsereg katonai törvénykönyvét. 1705. október 6-án Rákóczi a császárral folytatandó tárgyalásokra Bercevényi Miklós főgenerálist küldi ki (1705. október 28-1706. január 31.). Október 26-án a Portától kér katonai támogatást. 1705. november 4-én Bottyán átkel a Dunántúlra.

1705. november 11-én a Rákóczi vezette kuruc sereg a zsigósi szorosban vereséget szenved Herbeville császári főparancsnok hadától. Bottyán János megveszi Simontornya, Tata és Pápa várát. 1705. november 27-én Rákóczi a horvátokhoz intézett kiáltványában támogatást kér a „haza ellenségei” ellen, de a kiáltványa visszhang nélkül maradt.

1705. december 13-án Bottyán János generális Szentgotthárdnál (Vas m.) megveri Heister császári tábornagy csapatait, de Rákóczi december 16-án Nagyszombatnál csatát veszít a császáriakkal szemben.

1705. december 15-én erdélyi országgyűlést tartanak Segesvárott. A kevés megjelent hűséget esküszik I. Józsefnek, és semmisnek nyilvánítja Rákóczi fejedelemmé választását. 1706. február 20-án a zágrábi horvát rendi gyűlés 15000 fegyverest ajánl meg I. József királynak a kurucok ellen. (Május 26-án I. József megerősíti a horvát rendek kiváltságlevelét.)

1706. március 8-án a huszti országgyűlés kimondja Erdély csatlakozását a magyarországi konföderációhoz. – 1706. április-május között Esze Tamás Erdélyben. – 1706. május 10-július 25. között fegyverszünetet tartanak. Június 30-án Erdélyért cserébe I. József német birodalmi fejedelemséget ajánl föl Rákóczinak, aki ezt visszautasítja.

1706. május 10-én Rákóczi pátensében elrendeli, hogy a török kereskedők csak Debrecenig és Kecskemétiig közlekedhetnek az országban. 1706. augusztus 5-én megkezdődik Rákóczi őszi hadjárata. Szeptember 16-án Rákóczi beveszi Esztergomot (október 9-től a császáriaké). Szeptember 29-október 11. között Esze Tamás megvédi Kassát. Október 9-én Rákóczi Pekry Lőrinc tábornokot utasítja, hogy Erdélyben készítse elő a nemességre is kiterjedő közadózás bevezetését. November 5-én zajlik az egervári ütközet. 1706-1707 között tart Bottyán János dunántúli hadjárata. 1707. márciusában Károlyi Sándor Csanádig nyomul.

1707. április 5-21. között a marosvásárhelyi országgyűlés kimondja: Erdély elszakad a Habsburg-háztól és II. Rákóczi Ferenc fejedelmet tekinti uralkodójának; törvénybe iktatja az 1706. márciusi huszti országgyűlés végzéseit Erdély és Magyarország konföderációjáról. 1707. április 18-án Esze Tamást brigadérosná nevezik ki.

1707. május 15-én Rákóczi Szerencsen fogadja a szövetséget és a lengyel trónt felkínáló I. Péter orosz cár követeit.

1707-ben I. József Altranstädtben a svédekkel egyezményt köt. 1707 őszén Rabutin császári fővezér visszaveszi a kurucoktól Erdélyt.

1707. május 31-június 22 között országgyűlést tartanak Ónodon. Az ónodi országgyűlés június 14-én a Habsburg-házat megfosztja magyarországi trónjától. 1707. július 29-én a vármegyékhez intézett nyílt levelében Esterházy Pál nádor törvénytelennek nyilvánítja az ónodi országgyűlést. November 27-én ugyanezt teszi a magyar főurak pozsonyi értekezlete.

1707. augusztus 10-22. között Homonnán ülést tart az Erdélyi Tanács, s a cárral kötendő szövetségről és Rákóczi lengyel királyságáról tárgyal. Szeptember 14-én Varsóban I. Nagy Péter orosz cár és II. Rákóczi Ferenc fejedelem biztosai szerződést kötnek.

1708. február 15-én Bornemissza János elfogja a magyarországi császári hadak főparancsnokát, Starhemberg Miksát.

1708. február 29. és június vége között „labanc” országgyűlés zajlik Pozsonyban. Március 13-án a kisebbségben lévő protestáns követek külön tanácskozásokat kezdenek. A június végén elhatalmasodó pestisjárvány miatt az országgyűlés minden határozat nélkül eloszlik.

1708. március 24-én Rákóczi nemességet adományoz Esze Tamásnak (+ 1708. május 27.) és családjának.

1708. augusztus 3-án ütközet zajlott le Trencsénél a Szilézia elleni hadjárat során, melynek folyamán a Rákóczi vezette kuruc sereg vereséget szenvedett Siegbert Heister tábornagy seregétől. Augusztus 24-én Pálffy elfoglalja Nyitrát. Rákóczi augusztus 25-én hajdúvárosi kiváltságot ad Tarpának.

1708 folyamán Mányoki Ádám, Rákóczi udvari festője elkészíti a fejedelem első képét.

1708. augusztus 28-án Ocskay László brigadéros lovasezrede átáll a császáriakhoz (1710-ben elfogják és kivégzik). 1708. szeptember 2-án Béri Balogh Ádám győz Kölesdnél. Szeptember 21-október 12. között Heister tábornok ostromolja Érsekújvárt.

1708. november 28-december 18. között a sárospataki kuruc országgyűlés a katonáskodó jobbágyokat és leszármazottaikat örökre felszabadítja a földesúri uralom alól. December 19-én Sárospatakon kivégzik az árulónak lett Bezerédj Imre brigadérost és Bottka Ádám alezredest.

1709 elején éhínség támad az országban. Pestisjárvány tör ki az Alföldön, őszre már Felső-Magyarországra is kiterjed a dögvész.

1709. április 10-én Árva vára a császáriak kezére kerül. 1709. június-július között a császáriak előretörnek a Dunántúlon. Szeptemberében XIV. Lajos francia király beszünteti a Rákóczinak küldött segélypénzek folyósítását. 1709. szeptember 7-én Heister elfoglalja Veszprémet és a Dunántúlt. Rabutin visszafoglalja az erdélyi városokat. 1709. szeptember 26-án meghal Bottyán János generális.

1709. szeptember 11-én a spanyol örökösödési háborút eldöntő malplaquert-i (Belgium) csatában a császári és a szövetséges hadak megverik a franciákat. 1709. december 10-én I. József elrendeli, hogy a protestáns templomokat, iskolákat adják vissza a katolikus egyháznak. December 13-án Késmárk elfoglalása.

1710. január 1-jén Jávorka Ádám elfogja az áruló Ocskayt és kivégzik. Január 22-én a Rákóczi vezette kuruc, lengyel és svéd csapatok vereséget szenvednek a császáriaktól Romhánynál. Februárban Béli Balog Ádám Nagyszombatig kalandozik.

1710 tavaszán országos pestisjárvány és éhínség pusztít. 1710. február 13-án Korponayné, a „lőcsei fehér asszony” átadja a labancoknak Lőcsét. 1710. június 12-én elesik Szepesvár, szeptember 23-án Érsekújvár. 1710. szeptember 26-án I. József Pálffy János altábornagy, horvát bánt nevezi ki a magyarországi hadak főparancsnokává. Október 17-én Szolnok is elesik.

Október 29-én a császáriak Mohácsnál elfogják Béri Balog Ádámot és később kivégzik. November 10-én Sárospatak vára a császáriak kezére kerül. 1710. november 14-én Pálffy János magánlevelében a megbékélésről való közvetlen tárgyalást ajánl Károlyi Sándor tábornagynak. Rákóczi időnyerés céljából november 25-én jóváhagyja, hogy Károlyi válaszoljon Pálffy levelére. November 30-án Eger elesik, december 4-én Bártfa, 10-én pedig Eperjes.

1711. január 9-én Rákóczi Lengyelországba távozik, hogy tárgyaljon Nagy Péter cárral. Január 21-én Károlyi Tégláson (Szabolcs m.) személyesen találkozik Pálffyval. Tárgyalásairól Károlyi a lengyelországi Skoljében számol be Rákóczinak. Január 31-én Rákóczi Vaján Pálffy János tábornaggal tárgyal. 1711. február 6-án Béri Baloghot a császáriak elfogják és kivégzik.

1711. február 15-én a Lengyelországba induló Rákóczi megbízza Károlyi Sándort a béketárgyalások folytatásával. Rákóczi február 20-án elhagyja az országot. Március 26-án I. József békefeltételeiről a lengyelországi Stríjben tájékoztatja Rákóczit Károlyi Sándor.

1711. április 6-án Rákóczi a kuruc hadsereg főparancsnokává Esterházy Antal tábornagyot nevezi ki.

1711. április 17-én Bécsben meghal I. József. Utódja öccse, III. Károly, aki 1685. október 1-jén Bécsben született. 1712. május 22-én koronázták királlyá Pozsonyban. Felesége Erzsébet Krisztina braunschweig-wolfenbütteli hercegnő volt. 1740. október 20-án Bécsben hunyt el.

1711. április 18-án a szabadságharc folytatása érdekében a lengyelországi Kukizowból Rákóczi kiáltványt intéz a szövetkezett rendekhez és a katonasághoz. Április 27-én Kassa átadása után 1711. április 30-án Szatmáron a szövetkezett rendek és a király képviselői aláírják a békét. Május 1-jén a majtényi síkon 12000 kuruc katona leteszi a fegyvert. 1711. június 23-án elesik Munkács.

RÁKÓCZI FERENC FEJEDELEM LENGYEL KAPCSOLATAI

1699 novemberében indultak meg az orosz-török béketárgyalások. A hollandok és az angolok mellett különösen a lengyelek igyekeztek meggátolni a békekötést, akik Törökország mellé állva a Dnyeper bal partján lévő ukrán területeket szerették volna visszaszerezni (ezek ugyanis régebben a lengyelekhez tartoztak, de most már évtizedek óta Oroszország fennhatósága alatt álltak.) Végül is 1700. július 3-án kötötték meg a harminc évre szóló orosz-török békét. Azov és Taganrog az oroszok kezén maradt, I. Péter cár (*1672; 1682-1725) nem fizetett többé adót a krími tatár kánnak. Néhány határ menti kisebb erőd török kézen maradt, és a Fekete-tengert is elzárták az oroszok elől, így azok az Azovi-tengerbe be voltak zárva.

Nagy Péter cár ezután a Balti-tenger felé tekintett. IV. Iván cár a XVI. sz. közepén sikertelen kísérletet tett a kitörésre. Az Oroszországgal szomszédos balti területek a svédek kezén voltak akkor. Svédországgal szemben a lengyelek is szemben álltak. A lengyel király, II. Ágost (1697-1733), egykor szász választófejedelem 1699 őszén szerződést kötött Dániával a svédek ellen. Oroszország és Dánia szövetsége is létrejött. 1700 februárjában a lengyel-szász uralkodó kezdte a harcot, el akarta foglalni Riga kikötővárosát. A támadás nem sikerült. Néhány hét múlva a dánok bevonultak Schleswigbe, amelynek uralkodója XII. Károly svéd király barátja volt.

XII. Károly svéd király 15000 főnyi legénységével hajóra szállt. A vele szövetséges angol és holland flotta a dán fővárost, Koppenhágát bombázta. 1700. augusztus 19-én (ónaptár szerint augusztus 8-án) a dán király aláírta a békét. Ezen a napon indultak el az orosz csapatok. Szeptember 23-án I. Péter cár 30000 katonával körülvárta Narva erődjét, XII. Károly pedig 12000 emberével partra szállt, és Narva felmentésére igyekezett. 1700. november 19-én Nagy Péter idegen tisztek vezette serege vereséget szenvedett. XII. Károly felhagyott az orosz csapatok üldözésével, II. Ágost lengyel király ellen vonult.

1701 februárjában Nagy Péter hozzálátott az orosz hadsereg átszervezéséhez. Nagy Péter szövetséget kötött II. Ágosttal. A svéd sereg zöme a lengyel síkon hadakozott. A balti hadszíntéren csak gyér svéd csapatok álltak. 1701 decemberében és 1702 júliusában Borisz Seremetyev megverte a svédeket. 1702-ben Nagy Péter cár bevezette az általános sorozást (minden 25 jobbágyporta után egy katonát kellett kiállítani), a katonai szolgálati idő korlátlan volt. I. Péter bevezette a katonai tisztképző iskolák rendszerét is. Megteremtette a Balti-flottát, és tüzérséget szervezett.

II. Rákóczi Ferencet 1701. április 18-án hajnalban tartóztatták le nagysárosi kastélyában az osztrák császári katonák. Innen a bécsújhelyi börtönbe szállították, 1701. május 29-én érkezett oda. Rákóczi a börtön parancsnoka, a porosz származású Lehmann Gottfried kapitány, és Rákóczi felesége, Sarolta Amália hessen-theinfelsi hercegnő segítségével, Lehmann Jakab zászlós közreműködésével november 7-én megszökött börtönéből. Rákóczi Berzeviczy apródja társaságában november 11-én Podolinba érkezett, ahol a lengyel határt átlépve, Krakkón át Varsóba menekültek. (Lehmann Gottfriedot halálra ítélték és lefejezték, holttestét felnégyelték. Lehmann Jakabot hatévi szigorított várfogságra ítélték.). II. Rákóczi Ferenc a francia misszió lazarista rendházában találkozott Bercsényi Miklóssal.

1701-1702 telén a svéd XII. Károly Bielovicében táborozott. Szorongatott helyzetében „Erős” Ágost lengyel király (1697-1733) szövetséget kötött Béccsel. Varsóban *Du Héron* varsói francia követ Rákóczit és Bercsényit a franciabarát, lengyel arisztokrata *Sieniawski* belzi palatínusnál rejtette el, *Helena Sieniawska* segítségével. Rákócziék a palatínus moszczenicai kastélyában rejtőztek el. Rákóczi francia, Bercsényi német hadmérnökként. Itt talált rájuk Szalontai György pataki jobbágy. Lengyel vándorkereskedők hozták hírül, hogy Magyarországon kevés császári katona maradt, mert a csapatokat nyugatra küldik. Bercsényi erre útnak indult Varsóba *Du Héron*hoz, hogy még erősebben szorgalmazza XIV. Lajosnál a készülő felkelés támogatását. *Sieniawska* hercegnő Rákócziékat a palatínus *drikowi* birtokán át brezáni várukba vitte. Rákócziék XIV. Lajostól magas évdíjat kaptak, és a francia király felvetette II. Rákóczi Ferenc lengyel királyjelöltségét is a szász „Erős” Ágost ellenében. Erős Ágost 1702. november 11-én elfogatta és kiutasította *Du Héron* francia követet.

Rákóczi de Bonnac márkihoz fordult, aki Gdańskban XII. Károly mellett képviselte Franciaországot. 1702. május 15-én I. Lipót hadat üzent XIV. Lajosnak. Ekkor XII. Károly svéd király majdnem bevonult Varsóba, maga elé idézte a lengyel hercegérseket és megparancsolta neki, hogy hívja össze a dumát Ágost detronizálása céljából. Két hét múltán Károly svéd király az elmenekült Erős Ágost üldözésére indult, júliusban vereséget mért a választófejedelem szász-lengyel seregére, ezután kezében egy lovaglóstorral besétált Krakkóba és elfoglalta az ősi lengyel koronázóvárost. Ezt követően Tiborn (Torun) ostromára indult. Ágost Lengyelországa összeomlott. A déli határszéleken kívül – ahol Rákóczi élt – minden a svédek kezében volt.

Közben az oroszok 1702-ben elfoglalták Nöteborg svéd erődöt. 1703 tavaszán elfoglalták Nyenskans erődjét a Néva torkolatánál. 1703. május 16-án itt alapította meg Szent-Pétervár városát, mely 1713 óta fővárossá vált (1706-ra már kőből épült meg a Péter-Pál erőd). Moszkva helyett ezt tette meg székhelyévé. A Finn-öböl egyik szigetén felépítette Kronschlottot, a későbbi Kronstadtot (a Péter-Pál erőd ezzel elvesztette jelentőségét).

II. Rákóczi Ferenc 1703. március közepén Brezán várában fogadta a tiszaháti követeket. Papp Mihály elszegényedett munkácsi nemest és Bige György egykori kuruc hadnagyot. Rákóczi elküldte Bercsényi lovászát, Barwinskiyt a magyarországi helyzetről tájékozódni (a magyar jobbágyokat kényszersorozták, Montecuccoli Itáliába készült). Májusban Papp Mihállyal Esze Tamás tarpai jobbágy érkezett Rákóczihoz. Ezt követően, 1703. május 6-án Rákóczi és Bercsényi Brezánból kiáltvánnyal fordult a magyarokhoz. Bercsényi további segítségért Varsóba ment, Rákóczi pedig Potocky kijevi palatínustól és egy másik baráti lengyel főúrtól vett fel kölcsönt birtokaira, hogy ebből állítsanak ki számára kisebb lovascsapatot. Bercsényinek végül is - a fejedelem birtokainak elzálogosításából - négy század román-lengyel sorkatonát és két század dragonyost sikerült kiállítania. Meghozta a francia követ pénzügyi segítségét is. Rákóczi ezután *Sieniawskával* együtt az asszonyinak a magyar határ közelében fekvő birtokára ment. Itt kapta az első híreket a tiszaháti felkelésről. II. Rákóczi Ferenc fejedelem 1703. június 16-án a magyar szabadságharc élére állt.

1704 során az orosz seregek elfoglalták Kaporje, Jam, Ivangorod erődjét, Narvát és Derptet (mai Tartu). A svéd főszereg még mindig Lengyelországban manőverezett. Az orosz *Alekszandr Mensikov* vezette orosz csapatok a lengyelek mellett harcoltak. XII. Károly azonban sorra aratta győzelmeit, és II. Ágostot arra kényszerítette, hogy lemondjon a lengyel trónról. 1706-ban került sor a lengyel-svéd békekötésre. 1705-ben felkelés tört ki a Don melletti Asztrahany városában, azonban az orosz Seremetyev 1706 márciusában bevette a várost. 1707 tavaszán *Kondratyij Bulavin* kozák atamán vezetésével mégis fegyvert fogtak, októberben maga *Jurij Dolgorukij* orosz herceg is elesett.

A felkelésből népi mozgalom lett, az azovi és voronyezsi hajóépítő munkások, Asztrahany, Tula, Tambov a felkelők kezére került. Az ellene törő kozákok miatt 1708 júliusában Bulavin öngyilkos lett, a harcok azonban 1708 októberéig elhúzódtak.

1707 elején Rákóczi főleg Munkácson tartózkodott. Itt kereste fel március első napján Sieniawska hercegnő 300 lengyel katona meg számos nemes úr kíséretében. Ismét felmerült, hogy a fejedelem fogadja el a lengyel koronát, és a francia király által neki megvásárolt uradalomról is beszéltek. Sieniawska palatína március közepén távozott. 1705 kora őszen a svéd XII. Károly király nyomására királlyá választották Leszczyński Szaniszló lengyel nemesurat. 1706. szeptember végén a szász miniszterek békét kötöttek a Lengyelországba bevonult svéd királlyal, Erős Ágost lengyel király felbontotta szövetségét I. Péter orosz cárral, és időlegesen lemondott a lengyel trónról, és így Szaniszló maradt a király, akit Nagy Péter a svédek pártfogoltjának tekintett. Sianiawski főtábornok, palatínus, valamint az új lengyel hercegprímás sem volt azonban hajlandó Szaniszló királyságát elismerni. Ők és híveik kijelentették, hogy a lengyeleket továbbra is a cár szövetségeseinek tekintik, és szabad királyválasztást akarnak. 1707. május 15-én Nagy Péter cár megbízottja útján II. Rákóczi Ferencnek is felajánlotta a lengyel trónt (egyrészt a fejedelem támogatását kérte XIV. Lajossal folytatandó tárgyalásához, másrészt felajánlotta neki a lengyel trónt). Rákóczi azonban nem adott egyértelmű választ, ezért a tárgyalások eredménytelenek maradtak. Az ónodi országgyűlés után, 1707. június 22-ét követően Rákóczi Szerencsen előkelő lengyel vendégeket fogadott.

XII. Károly svéd király 1707 augusztusában indította meg az orosz hadjáratot. I. Péter orosz cár *Korbé* nevű udvari tanácsos követét Szerencsre küldte, ahol felajánlotta Rákóczinak a lengyel trónt és egy szövetségi szerződést. Rákóczi Bercsényit jelölte ki követének az orosz-magyar szövetség létrehozása érdekében. Az oroszul tudó Bercsényi Miklós 1707 augusztusában indult útnak, és szeptember elején Varsóba érkezett. 1707. szeptember 14-én kötötték meg a varsói szerződést, a szövetséglevél egyik példányát Rákóczi október 10-én írta alá Ungváron, és Péter cár ezt két hónap múlva megerősítette Moszkvában.

Közben azonban a svéd király, miután még Altranstädtben fogadta a közbenjáró Malborough herceget, biztosítékot kapott I. József császártól, hogy a sziléziai protestánsok jogait tiszteletben fogja tartani. Így közép-európai feladatait befejezve, XII. Károly 45000 főnyi seregével elindult Szászországból I. Péter cár ellen. 1708 januárjában I. Péter Grodnóban volt, amikor a svéd király ellene támadt, Péter azonban visszavonult Pétervárra. 1708 tavaszán XII. Károly átkelt a Berezinán, és elindult a számára végzetes úton. XII. Károly Moszkva felé tört, de éhínség tört ki táborában, ezért Ukrajna felé fordult. – Az ukránok mintegy fél évszázada csatlakoztak önként Oroszországhoz azzal a feltétellel, hogy a kozákok választotta hetmanjának a vezetése alatt bizonyos önkormányzattal rendelkeznek majd. – I. Péter szigorú intézkedései következtében *Ivan Mazepa*, ukrán hetman szövetkezett a svédekkel. Azonban csak 2000 embere állt mellé. A kozákok többsége Oroszország mellé állt. 1708. szeptember 28-án I. Péter Lesznaja falu mellett szétverte a svéd *Lewenhaupt* felmentő seregét. A svédek elvesztették egész tüzérségüket és 5000 kocsiából álló utánpótlásukat. Nagy Péter cár 1708 őszen tudomást szerzett Mazepa árulásáról. *Alekszandr Mensikov* csapatai novemberben elfoglalták, feldúlták és kifosztották Baturiát, a hetman székhelyét. Mazepa elszökött. XII. Károly svéd király az 1709. július 27-i poltavai csatában vereséget szenvedett. Lewenhaupt június 30-án, a Dnyeper melletti Perevolocsnyánál szenvedett vereséget. XII. Károly Mazepával és a kozák előkelőségekkel nagy nehezen török területre menekült. Az orosz csapatok 1710-ben elfoglalták Viborgot, Revalt és Rigát. A Balti-tenger-part széles sávja orosz kézre került. De még évekig elhúzódott a háború.

A magyar szabadságharc vége felé, 1711. január 9-én igen csekély kísérettel II. Rákóczi Ferenc Lengyelországba indult Bercsényi Miklós után, Sieniawskának a határtól nem messze fekvő skoljei birtoka érintésével. Dolgorukij orosz herceg megmondta Rákóczinak, hogy a török birodalommal a háta mögött I. Péter cár nem támogatja a magyarokat, nem kockáztat Ausztriával szemben. Rákóczi januárban még visszatért Vajára, ahol Pálffyval és Károlyival találkozott. A békekötés feltételei:

- Magyarország törvényes szabadságjogainak betartása,
- általános bocsánat a felkelés résztvevőinek,
- újabb méltóság és vagyon Rákóczinak,
- de Erdély különálló marad.

Rákóczi azonban nem fogadott el magának semmit. Teljhatalmat adott Károlyi Sándornak, majd február 18-án Munkácsnál útnak indulva, 1711. február 21-én Zavadkánál (ugyanott, ahol 1703 kora nyarán bejött), II. Rákóczi Ferenc örökre elhagyta az országot. Bethlen Gábor, Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc hazájuknak nem csupán szabadságát, de egyúttal korszerű és szükséges átalakulását is akarták. Ez a belső átalakulás ment sok évtizedre (1848-ig) veszendőbe a majtényi síkon. Ez maradt a leghosszabb magyar szabadságharc elbukásának igazi tragikumaként. II. Rákóczi Ferenc pedig lemondott őríási vagyonáról és a bujdosást, a száműzetést választotta. Rákóczi hol Sieniawskáké valamelyik kastélyában töltötte napjait, hol a saját lengyelországi uradalmában. Itt találkozott újra feleségével is, akitől már elidegenedett.

A török-orosz háború 1710. november 20-án robbant ki, Törökország hadat üzent Oroszországnak. Az orosz hadjárat 1711 tavaszán indult. *Dimitrie Cantemir* moldvai fejedelem I. Péter, *Constantin Brâcoveanu* havasalföldi fejedelem a török mellé állt. 1711 augusztusában a Prut folyó mellett vereséget szenvedtek a cári orosz csapatok a törököktől, de 1713. június 24-én megkötötték Oroszország és Törökország között a békeszerződést, melynek értelmében a török megkapta Azovot, lerombolja a taganrogi erődöt néhány más Dnyeper menti erőddel, és XII. Károly svéd király hazatérhetett. *Baltadzi Mehemed* török nagyvezér előnyös békét ajánlott.

Rákóczi a Prut folyó melletti csatavesztésről és az előzetes orosz-török békéről Péter cártól értesült, amikor az útnak a Karlsbadi gyógyvizek felé, visszatért Lengyelországba. Rákóczi örökre búcsút vett feleségétől és Sieniawska asszonytól, és 1711. augusztus végén Péter cár társaságában hajóra szállt, és a Viszulán lehajózott. Toruńban a cár és a fejedelem elbúcsúztak egymástól. Rákócziék október elején Danckába (Gdańsk) érkeztek. Itt Sárosi grófnak nevezte magát, Mikes Kelemen segítségével bepakoltak a Hull felé induló Szent György nevű hajóra, amit Anna angol királynő követe bocsátott rendelkezésükre, és 1712. november 13-án végleg elhagyták a lengyel partokat.

XII. Károly svéd király 1715-ben tért haza. A svéd-orosz háború a vége felé járt már, amikor 1718 decemberében XII. Károllyal egy norvég lövészárokban végzett egy golyó. A svédekkel folytatott háború végül is 1721. augusztus 30-án Nystadtban megkötött békével ért véget.

II. Rákóczi Ferenc birtokait eladta a magyar bujdosók megsegítése céljából. A magyar szabadságharc tehát 1711-ben elbukott. Rákóczi hűségesei egyúttal végleg elhagyta hazáját. Bujdosása idején megírta a szabadságharc történetét. A bujdosó Rákócziról Mikes Kelemen irodalmi levelei állítanak emléket. 1711. után számos szabadságharcos Lengyelországba menekült. Bercsényi, majd Rákóczi is egy ideig lengyel földön keresett védelmet. **Mányoki Ádám** 1707-1712 között dolgozott Rákóczi mellett, tehát a szabadságharc leverése után követte a fejedelmet lengyelországi emigrációjába. Gdańskban festette meg a nagy Rákóczi-portrét, amely a magyar barokk arcképfestészet legkiemelkedőbb darabja lett.

A Rákóczi-féle szabadságharc jeles személyiségei

Bercsényi Miklós gróf (1665-1725), a Rákóczi-féle szabadságharc egyik vezére volt. II. Rákóczi Ferenc bizalmasa lett. Egyik fő szervezője volt a nemesi függetlenségi mozgalomnak, és az 1703-ban kirobbant kuruc szabadságharcnak. 1705-től főgenerális, 1707-től fejedelmi helytartó lett. 1710-ben az I. Péter orosz cárral folytatott tárgyalásokat vezette. 1711-től lengyelországi, 1716-tól törökországi emigrációban élt II. Rákóczi Ferenc fejedelem társaságában. **Béri Balogh Ádám** (1665-1711), magyar kurucvezér, II. Rákóczi Ferenc legendás híru brigadéros. Győzelmet aratott az 1706. évi győrvári, majd az 1708. évi Kölesd melletti csatában. Az 1710. évi vesztes romhányi csata után Pálffy János császári generális elfogatta, halálra ítélték és kivégezték. **Forgách Simon** (1669-1730), magyar katonatiszt. 1704-ben tábornokként csatlakozott a Rákóczi-féle szabadságharcához. 1706-ban parancsmegtagadás miatt elfogták, 1710-ig fogságban volt, majd 1711-től Lengyelországban, később Törökországban élt. **Jávorka Ádám** (1685-1747), magyar katonatiszt 1710-ben elfogta az áruló Ocskayt. 1711-ben elutasította a szatmári békét és emigrált. 1713-1716 között, illetve 1721-24-ben előbb orosz, majd a francia hadseregben szolgált. II. Rákóczi Ferenc főlovászmestere lett Rodostóban. 1735-től haláláig a lengyel hadsereg ezredese volt. **Vay Ádám** (1656-1719), főnemes. 1703-ban csatlakozott a Rákóczi-féle szabadságharcához. A fejedelem egyik bizalmasa lett. Elutasította a szatmári békét, majd 1711-től haláláig Danzigban (Gdańsk) élt. **Mikes Kelemen** (1690-1761), író, 1707-ben apródként került II. Rákóczi Ferenc udvarába, s a szabadságharc bukása után követte a fejedelmet a száműzetésbe. Több mint négy évtizedet töltött Rodostóban. A „Törökországi levelek”-et 1717-1758 között írta képzelte nagynénjének Zágonba címezve, a bujdosók életét megörökítő levelezései, a rokokó széppróza egyik fő alkotása lett.